

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

„Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

RAPORT KOŃCOWY

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Zamawiający:

Województwo Zachodniopomorskie - Urząd Marszałkowski
Województwa Zachodniopomorskiego,
Wydział Turystyki, Gospodarki i Promocji
ul. Korsarzy 34 70-540 Szczecin
tel.: 91 44 19 135
fax.: 91 44 19 137
e-mail: turystyka@wzp.pl

Wykonawca:

Agrotec Polska Sp. z o.o.
ul. Dzika 19/23 lok. 55
00-172 Warszawa
tel.: 22 403-80-26
fax: 22 403-80-25
e-mail: agrotec@agrotec.pl

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

WYKAZ SKRÓTÓW

SKRÓT	OBJAŚNIENIE
CAPI	Wywiad kwestionariuszowy realizowany twarzą w twarz z respondentem przy użyciu komputera lub tradycyjnych, „papierowych” kwestionariuszy
CATI	Wywiad kwestionariuszowy realizowany przez telefon
CAWI	Wywiad kwestionariuszowy realizowany przez Internet
EWT	Europejska Współpraca Terytorialna
FGI	Zogniskowany wywiad grupowy (ang. <i>Focus Group Interview</i>)
IDI	Indywidualny Wywiad Pogłębiony (ang. <i>Individual In-Depth Interview</i>)
JST	Jednostka Samorządu Terytorialnego
LOT	Lokalna Organizacja Turystyczna
RECRreate	Projekt „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba”
ROT	Regionalna Organizacja Turystyczna
RPO WZ	Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego
PB	Region Południowego Bałtyku
PDŚJ	Pomorska Droga Świętego Jakuba
UE	Unia Europejska
UMWZ	Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego
PIT	Punkt Informacji Turystycznej

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Streszczenie wykonawcze

Ewaluacja działań podejmowanych w województwie zachodniopomorskim w związku z realizacją Projektu RECRreate wskazała, że podjęcie wysiłku rewitalizacji Dróg św. Jakuba przebiegających wzdłuż południowego wybrzeża Bałtyku uruchamia proces, który może mieć wiele pozytywnych i długofalowych skutków:

- wzbogacenie oferty produktów turystycznych regionu o produkt turystyki kulturowej o ponadregionalnym wymiarze, włączony w sieć podobnych produktów w całej Europie, a także produkt łączący nadbałtyckie regiony Niemiec, Polski, Rosji (Obwód Kaliningradzki), Litwy;
- wprowadzenie nowej jakości do wizerunku regionu, zarówno zewnętrznego, jak i w oczach jego mieszkańców – Dróg św. Jakuba jako znaku dawnych, tradycyjnych związków Pomorza Zachodniego z kulturą i duchowością Europy;
- wskazanie na znaczenie Pomorskich Dróg Św. Jakuba jako znaku kulturowej jedności całego południowego pobrzeża Bałtyku;
- zwiększenie dbałości o zachowanie dziedzictwa kulturowego regionu;
- aktywizacja społeczna i ekonomiczna mieszkańców zamieszkujących obszar szlaku;

Droga św. Jakuba może też spełniać – co po analizie rezultatów i tła projektu wydaje się kluczową korzyścią dla regionu – funkcję czynnika budującego lokalne tożsamości, sprzyjające integracji społecznej i wzmacnianiu więzi mieszkańców z terytorium. Społeczności lokalne Pomorza Zachodniego w znaczącej części są potomkami przesiedleńców – z kresów wschodnich, z akcji Wisła, z rejonów centralnych Polski – i przez cały okres PRL-u nie zdołały się w zasadzie zintegrować. Są to społeczności praktycznie pozbawione tej formy ojczyzny, którą Stanisław Ossowski nazywa „ojczyzną prywatną”, a potocznie zwykło się nazywać „małą ojczyzną”. 45 lat PRL to okres budowania na Pomorzu Zachodnim (jak i na całych tzw. Ziemiach Odzyskanych) ojczyzny ideologicznej i wspólnoty szerokiej, a nie lokalnej i terytorialnej, do tego w oparciu o wątpliwe przesłanki historyczne. Droga św. Jakuba, wraz z innymi elementami dziedzictwa historycznego może stać się podstawą procesu, opisanego przez Wojciecha Czuchnowskiego na przykładzie przemian społecznych w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku na Warmii i Mazurach (regionie o podobnej historii i demografii jak Pomorze Zachodnie) - jako „społeczne tworzenie ojczyzn”, czyli proces przyswajania sobie obcej kulturowo tradycji i przestrzeni przez

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

społeczności migrantów. Do zainicjowania tego procesu konieczne są przedsięwzięcia edukacyjne, kulturalne i organizacyjne tak w skali regionalnej (makro), jak i w lokalnej (mikro). Przede wszystkim zaś konieczne zaangażowanie opinii publicznej regionu, doprowadzenie do sytuacji, w której wielu interesariuszy podejmuje problem z własnej perspektywy i dla własnych potrzeb, artykułując go publicznie. Projekt RECRreate mógłby być jednym z wielu przedsięwzięć uruchamiających tego rodzaju zmianę społeczną.

W ocenie specjalistów zajmujących się produktem turystycznym, Drogi św. Jakuba to znana marka, na bazie której wiele państw Starego Kontynentu, promuje własne dziedzictwo kulturowe i rozwija ekonomicznie swoje regiony, tworząc wyjątkowy europejski produkt turystyczny. Od kilkunastu lat w wielu krajach Europy pojawiają się piesze i rowerowe szlaki oznaczone symbolem muszli: to Drogi św. Jakuba (Caminos de Santiago, Routes of St. James, Chemins de St. Jacques, Jakobswege). Służyć one mają pielgrzymom, którzy w samotności lub małej grupie przemierzać chcą Stary Kontynent w poszukiwaniu jego duchowej jedności. W ocenie Rady Europy drogi Jakubowe są *elementem spajającym jego historię i kulturę, są symbolem wymiany kulturowej zjednoczonej Europy*. Również w Polsce zaczęto odtwarzać dawne szlaki pątnicze. Obserwując zmiany jakie w zakresie tak popularyzacji Dróg św. Jakuba, jak i świadomości społecznej zachodziły na obszarach, na których tradycja tego szlaku pielgrzymkowego jest żywsza, a działania na rzecz jego rewitalizacji podejmowane były od dawna – wskazać trzeba na to, że nie można tu oczekiwać szybkich i spektakularnych rezultatów. W momencie jednak, gdy Szlak staje się dobrem publicznym, dobrem społeczności lokalnych i społeczności regionu – można spodziewać się rezultatów trwałych, prowadzących zarówno do społecznej, jak i biznesowo-turystycznej aktywizacji tych terenów, które nie są postrzegane przez turystów jako szczególnie atrakcyjne. Szlak staje się wtedy nie tylko drogą pielgrzymki, ale i instrumentem promocji wsi, miasta, zabytków niesakralnych, wszelkich wartości kulturowych, związanych z danym terytorium.

Z badania wynika, że osiągnięcie tych rezultatów wymaga odpowiedzi na szereg wyzwań, które projekt RECRcreate pozwolił zidentyfikować. Wyzwania te skupiają się w kilku obszarach: promocji Szlaku, zarządzania przedsięwzięciami związanymi z rozwojem PDŚJ, działaniami na rzecz dostępności turystycznej Szlaku oraz rozwoju funkcji społecznych Dróg św. Jakuba na Pomorzu Zachodnim. Ewaluatorzy, identyfikując te wyzwania, przedstawili propozycje rozwiązań oparte o analizę potencjału regionu i potencjałów lokalnych oraz o znane przykłady z innych regionów Europy, przez które Drogi św. Jakuba przebiegają, a także inne rozwiązania z zakresu rewitalizacji dziedzictwa kulturowego.

Jeżeli chodzi o promocję, zwrócono przede wszystkim uwagę na to, że podstawą promocji powinno być uczynienie PDŚJ sprawą obecną i ważną w świadomości społecznej regionu.

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Oznacza to potrzebę stosowania instrumentów promocji niebezpośredniej, opartej na długotrwałym oddziaływaniu na opinię publiczną. Jako takie instrumenty wskazać można m. na potencjał mediów. Podstawową formułą mogłyby być tutaj objazdy studyjne dla grup dziennikarzy, inspirowanie tekstów i programów, organizację wydarzeń, których obsługą mogłyby być zainteresowane media – np. pielgrzymek caminowiczów-celebrytów, wydarzeń kulturalnych na Szlaku, związanych ze św. Jakubem i ideą pielgrzymowania do Santiago de Compostela, ale także innych, które wpisują się w ideę szlaku itp. Dobrym pomysłem może być również stworzenie instytucji ambasadora Drogi Św. Jakuba na Zachodnim Pomorzu poprzez zainteresowanie jej przemierzaniem znanych caminowiczów. Należy przy tym pamiętać, że działanie to będzie realizowane w warunkach zachodzącej rewolucji komunikacyjnej, gdzie media klasyczne – prasa, radio, telewizja – stają się częścią powszechnej infosfery, opartej na internecie. Nie do przecenienia jest w tych okolicznościach rola kampanii wirusowych, penetracji blogosfery, angażowania blogerów jako promotorów tematu. Formułą wartą rozważenia jako metoda promocji jest gra terenowa. Gry terenowe kojarzy się głównie z miastem, ale mogą być realizowane praktycznie w każdych warunkach, również w mniejszych ośrodkach turystycznych w sezonie, jako atrakcja nie tylko dla miejscowych, ale i dla turystów. Przy takim podejściu do promocji jest ona w mniejszym stopniu klasyczną promocją turystyczną, a raczej zarządzaniem komunikacją społeczną jako procesem obejmującym wielu niezależnych aktorów. Rekomenduje się zatem dla przyszłych przedsięwzięć związanych z PDŚJ opracowanie strategii komunikacji Pomorskiej Drogi św. Jakuba lub takiej strategii dla partnerów z województwa zachodniopomorskiego. Powinna ona wykorzystywać dotychczasowe doświadczenia z realizacji Projektu RECRreate.

Analiza procesu zarządzania Projektem RECRreate wskazuje przede wszystkim na jedno, za to kluczowe dla przyszłości zagadnienie: w obecnej formule zarządzania Szlakiem UMWZ nie ma możliwości skutecznego koordynowania działań związanych z rewitalizacją PDŚJ. Problemem jest efektywne wykorzystanie środków publicznych, przede wszystkim brak kontroli nad tymi działaniami Projektu, które mogą generować przychody: sprzedaż wydawnictw, materiałów promocyjnych, biletowanie imprez itp. W związku z tym rekomenduje się powołanie fundacji lub Lokalnej Organizacji Turystycznej. Fundatorem Fundacji mogłyby być strony projektu „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013. Fundacja lub LOT zarządzałaby finansowaniem działań związanych z rewitalizacją, rozwojem i promocją Szlaku św. Jakuba.

Konieczne jest włączenie PDŚJ w obecną ofertę turystyczną regionu. Służyć temu może m.in. połączenie wypracowanego w ramach Projektu systemu informowania o Szlaku z innymi systemami informacji turystycznej i promocji regionalnej oraz lokalnej. Rekomenduje się także,

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

by w planowanych przedsięwzięciach na rzecz rewitalizacji Szlaku uwzględniane były działania na rzecz zwiększenia dostępności obiektów: a) środki na wynagrodzenia dla opiekunów obiektów; b) środki na ich przeszkolenie w charakterze przewodników; c) środki na monitoring obiektów. Lokalnymi partnerami i zarządcami produktu turystycznego PDŚJ na poziomie lokalnym mogłyby być LGD i LGR woj. zachodniopomorskiego, dysponujące zarówno potencjałem technicznym w tym kierunku, jak i możliwościami pozyskiwania środków zewnętrznych. LGD i LGR mogłyby zarządzać stworzoną przez nie siecią schronisk dla pielgrzymów, a także rekomendować i szkolić opiekunów obiektów zabytkowych na Szlaku. Jest to dla nich jedna ze ścieżek generowania ruchu turystycznego na obszarach wiejskich, niecieszących się poważniejszym zainteresowaniem turystów.

Potencjalne funkcje społeczne PDŚJ to przede wszystkim wpływ na formowanie się tożsamości lokalnych i na rozwój kapitału społecznego. Aktywizacja mieszkańców służyć będzie bez wątpienia lepszemu przyjmowaniu pielgrzymów/turystów jakubowych i podejmowaniu działań na ich rzecz i na rzecz rozwoju Szlaku. Wymaga to jednak znalezienia atrakcyjnych dla różnych grup społecznych instrumentów, które mogłyby w tym celu zostać wykorzystane. Aktywność społeczna wymaga stworzenia ram, w których mogłyby się realizować. Warto w tym celu wykorzystać dobre praktyki zagraniczne i krajowe, a także zaangażować ekspertów dla kreacji nowych rozwiązań. Zaproponować tu można szereg przedsięwzięć powiązanych ze sobą tematycznie, lecz realizowanych przez różnych interesariuszy. Ze strony UMWZ możliwe jest inspirowanie przedsięwzięć oddolnych poprzez zapraszanie do projektów regionalnych, ogłaszanie konkursów dotacyjnych, odpowiednie zapisy w dokumentacji tych konkursów. Dużą rolę mogą też odgrywać samorządowe instytucje kultury, LGD, LGR i parafie. Rekomenduje się opracowanie kilku formuł akcji społecznej do zaadaptowania w warunkach lokalnych o charakterze start-upów, czyli instrukcji realizacji akcji ze wskazaniem: kto? dla kogo? po co? jak?. Tego rodzaju start-upy mogłyby zostać rozpowszechnione w społecznościach lokalnych przy pomocy kanałów komunikacji partnerów Projektu. Przykładem takiego start-upu mógłby być podręcznik społecznej akcji inwentaryzacji dziedzictwa kulturowego, w tym związków z pielgrzymowaniem jakubowym na jakimś terenie lub w całym regionie. Może to zostać skierowane do młodzieży w ramach ścieżek międzyprzedmiotowych „Edukacja regionalna”, może też być kierowane do szerszego grona mieszkańców danego terenu. Za wzór takiej akcji przedstawić można francuską *Mission 2000*, w ramach której prowadzono z okazji nadejścia XXI wieku szeregu lokalnych przedsięwzięć związanych z identyfikacją i waloryzacją dziedzictwa kulturowego wsi francuskiej.

Podsumowując, chcielibyśmy podkreślić, że badanie wykazało jednoznacznie wielofunkcyjność PDŚJ na Pomorzu Zachodnim oraz ich różnorodny potencjał rozwojowy. W przyszłych przedsięwzięciach na rzecz PDŚJ pomocna byłaby zatem koncepcja działania, opracowana przez

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

interdyscyplinarny zespół, podzielony na grupy tematyczne. Mogłaby to być koncepcja rozwoju szlaku jako produktu turystycznego, gdzie liderem zespołu byłby UMWZ –Wydział Turystyki, Gospodarki i Promocji; dalej Koncepcja rozwoju szlaku jako szlaku pielgrzymkowego, gdzie w roli opracowującego wystąpiłaby Fundacja „Szczecińska”; koncepcja rozwoju szlaku mającego na celu ochronę dziedzictwa kulturowego (i budowy kapitału społecznego)– gdzie liderem byłby UMWZ – Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego i Wydział Edukacji, a punktem wyjścia może być Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego, koordynowana przez MKiDN. Partnerami w zespołach, zależnie od kompetencji i zainteresowań, byłiby dotychczasowi sygnatariusze listu intencyjnego, przedstawiciele LGD, LGR, samorządów gmin, ZROT, LOT, stowarzyszenia kwaterodawców, przedstawiciele instytucji kultury. Tego rodzaju proces opracowywania koncepcji powinien zarazem stać się faktem medialnym i być prezentowany zarówno poprzez własną platformę informacyjną (stronę internetową), jak i przez lokalne i regionalne media. Strona informacyjna zespołu/zespołów tematycznych powinna mieć możliwość komentowania lub pozwalając w inny sposób na szerokie włączenie przedstawicieli opinii publicznej i interesariuszy w proces opracowywania koncepcji.

Warto także dostrzec znaczenie wykorzystywania marki szlaku (żółtej muszli na niebieskim tle) niejako „przy okazji” wielu podejmowanych wydarzeń i inicjatyw, mających miejsce na obszarze szlaku.

Warunkiem skutecznej realizacji wskazanych rekomendacji jest ujęcie wykorzystywania potencjału Pomorskiej Drogi św. Jakuba zarówno przez samorządy jak również LGD i LGR w swoich dokumentach strategicznych i/lub operacyjnych. Szczegółowy rejestr wyzwań, rekomendacji, propozycji ich wdrożenia oraz wskazań, do kogo są adresowane został przedstawiony w tabeli rekomendacji na zakończenie raportu.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Spis treści

1. Kontekst badania.....	11
2. Realizacja badania	19
3. Analiza i ocena rezultatów realizacji projektu na obszarze województwa zachodniopomorskiego	21
3.1 Cele projektu i zakładane rezultaty.....	21
3.2 Ocena realizacji celów Projektu.....	27
3.2 Czynniki wzmacniające i czynniki osłabiające osiągnięcie założonych celów i rezultatów Projektu.....	35
3.3 Trafność zdefiniowania przyjętych celów projektu	39
3.4 Profil grupy docelowej projektu.....	51
4. Perspektywy i uwarunkowania rozwoju zachodniopomorskiego odcinka Dróg św. Jakuba jako produktu turystycznego	57
4.1 Dostępność informacji i usług na Szlaku.....	57
4.2. Dostępność obiektów sakralnych	65
4.3. Dostępność usług noclegowych i gastronomicznych.....	68
4.4 Ocena skuteczności działań promocyjnych, realizowanych w ramach Projektu.....	70
5. Szlak św. Jakuba w świadomości społecznej	79
5.1. Szlak św. Jakuba na Pomorzu Zachodnim – główni interesariusze	79
5.2 Cele funkcjonowania Szlaku w ocenie aktorów lokalnych	81
5.3 Czy Drogi św. Jakuba mogą być czynnikiem konkurencyjności regionu?	83
5.4 Ocena utraconych korzyści w przypadku niezrealizowania Projektu.....	91
5.5 Potencjał rozwojowy Szlaku w ocenie przedsiębiorców	94
5.6 Rola wolontariatu	97
5.7 Dostępność Szlaku dla osób starszych i niepełnosprawnych	97
5.8 Potencjał wizerunkowy Dróg św. Jakuba.....	99
6. Szlak św. Jakuba w kontekście potencjału instytucjonalnego i społecznego regionu ..	101
7. Analiza ryzyka i zagrożeń dla funkcjonowania szlaku	104

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

7.1. Jakie są silne i słabe strony przedsięwzięcia?	104
7.2. Szanse rozwoju szlaku i potencjalne ryzyka w zachowaniu trwałości i rozwoju szlaku..	106
8. Analiza źródeł finansowania umożliwiających realizację zintegrowanych działań związanych z rozwojem Pomorskiej Drogi św. Jakuba	115
8.1 Możliwości finansowania działań w ramach środków zewnętrznych	115
8.2. Inne źródła finansowania	118
8.3. Wiedza interesariuszy na temat możliwości dofinansowania projektów	122
8.4. Wiedza interesariuszy na temat korzystania z instrumentów zwrotnych	122
9. Tabela rekomendacji	125
Spis literatury:.....	152

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

1. Kontekst badania

Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków – ICOMOS (instytucja afiliowana przy UNESCO i posiadająca od 1998 własny Międzynarodowy Instytut Szlaków Kulturowych (ICOMOS-CIIC), przyjęła obszerną i wieloaspektową definicję, według której szlak kulturowy to „*lądowy, wodny lub mieszany typ szlaku, oznaczony fizycznie i scharakteryzowany przez posiadanie własnej historycznej dynamiki i funkcjonalności, ukazujący rozwój ludzkości jako wielowymiarową i ciągłą wymianę dóbr, idei, wiedzy i wartości w obrębie krajów i regionów jak również pomiędzy nimi, przez znaczne okresy czasu; powodującą wzajemną interakcję kultur w przestrzeni i czasie, którego odbiciem jest materialne lub niematerialne dziedzictwo.*”¹ Natomiast stosując kryterium podziału tematycznego zalicza on do nich przede wszystkim szlaki historyczne (w tym np. militarne, archeologiczne, pielgrzymie, biograficzne), a następnie historyczne szlaki handlowe, szlaki kultury architektonicznej i budowlanej, etnograficzne, techniki i przemysłu, dawnych rzemiosł oraz inne, odpowiadające swojej tematyką poszczególnym typom wypraw turystyki kulturowej. W tym kontekście można podjąć się zdefiniowania szlaku kulturowego, jako **szlaku tematycznego, posiadającego jako swój punkt ogniskujący walor kulturowy lub element dziedzictwa kulturowego, przy czym kluczową rolę odgrywają w nim atrakcje o charakterze kulturowym.**

Marka jest tym składnikiem marketingowej struktury produktu, który w największym stopniu **zależy od sposobu komunikowania o produkcie i od jakości tej komunikacji.** Produktem nazywamy materialny lub niematerialny efekt procesu produkcyjnego sprzedawany konsumentowi, zaspokajający określone potrzeby i dostarczający określonych korzyści. Marka natomiast powstaje w momencie przedstawienia produktu na rynku, a następnie kojarzenia go z określonymi cechami i wartościami. Według Philipa Kotlera „*marka to nazwa, termin, symbol, znak graficzny znak lub ich kombinacja, stworzona celem identyfikacji dóbr lub usług sprzedawcy lub oferenta i wyróżnienia go spośród konkurencji*”². Marka, choć często posiada materialną postać – np. znak towarowy, czy logo, wcale nie musi być czymś fizycznym. Wystarczy, że egzystuje w świadomości uczestników gry rynkowej – klientów, konkurentów i kontrahentów.

¹ W dosłownym brzmieniu: “A cultural route is a land, water, mixed or other type of route, which is physically determined and characterized by having its own specific and historic dynamics and functionality; showing interactive movements of people as well as multi-dimensional, continuous and reciprocal exchanges of goods, ideas, knowledge and values within or between countries and regions over significant periods of time; and thereby generating a cross-fertilization of the cultures in space and time, which is reflected both in its tangible and intangible heritage”. (ICOMOS, Raport z dorocznego spotkania 2003, Załącznik 2), za Armin Mikos v. Rohrscheidt, Kulturowe szlaki turystyczne - próba klasyfikacji oraz postulaty w zakresie ich tworzenia i funkcjonowania, Turystyka Kulturowa, www.turystykakulturowa.org, Nr 2/2008 (Grudzień 2008).

² Ph. Kotler: *Marketing. Analiza, planowanie, wdrażanie, kontrola*, Warszawa 1994

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Gdy przeniesiemy ten termin na grunt turystyki, pojawia się pojęcie **marki turystycznej, marki obszaru, ale przede wszystkim szlaku kulturowego jako markowego produktu turystycznego.**

Marka turystyczna rozumiana być powinna jako kompleksowy produkt turystyczny, który jest łatwo identyfikowalny dla potencjalnych turystów i wyróżniający się z oferty rynkowej obszarów konkurencyjnych, reprezentujący stale wysoki poziom jakości. Jest on tworzony przy zaangażowaniu przedstawicieli jednostek samorządowych, organizacji turystycznych i branży turystycznej, wspomagany w znacznym zakresie działaniami marketingowymi, zaspokajający jednocześnie potrzeby turystyczne i kształtujący satysfakcję turystów³. **Marka turystyczna może wiązać się z pojedynczym produktem lub grupą produktów, przy czym ich identyfikacja terytorialna, choć ważna, nie wysuwa się na pierwszy plan.** Tym pierwszym planem są cechy produktu. Produkt turystyczny obejmuje wszystkie atrakcje, świadczenia i usługi użytkowane bądź odwiedzane podczas przebywania w konkretnym miejscu. Obejmuje także wszystko czego odwiedzający doświadcza lub na temat czego ma wiedzę⁴.

W przypadku marki obszaru składającego się z kilkunastu gmin obejmujących **obszar szlaku kulturowego** przedmiotem promocji jest samo terytorium, na którym można napotkać określone produkty turystyczne. Sytuacją, do której w marketingowych działaniach tworzenia marki regionu należy dążyć jest takie jej wypromowanie i takie spakietowanie występujących na danym terytorium produktów, by region mógł być traktowany jak jeden, zintegrowany produkt turystyczny.

Walory i atrakcje historyczno-kulturowe, określane również jako antropogeniczne (czyli będące dziełem człowieka), są jednym z istotnych motywów przyjazdu turystów niemal do każdego regionu. Wśród tych walorów należy wymienić różnego rodzaju zabytki (m.in. obiekty sakralne i świeckie: założenia parkowo-pałacowe, obiekty poprzemysłowe, układy urbanistyczne, etc.), obiekty muzealne czy też ślady dawnej tradycji i kultury ludowej obszaru (folklor oraz legendy). To one w wielu wypadkach przesądzają o tym, że dana destynacja jest atrakcyjna dla turystów. Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny (ciało doradcze Komisji Europejskiej) zauważa w swojej opinii, że **turystyka kulturowa** (rozumiana jako powiązana z walorami artystycznymi i krajobrazowymi, dziedzictwem historycznym i artystycznym oraz tradycjami lokalnymi) należy do sektorów turystycznych o najwyższym potencjale wzrostowym. Co więcej, napływ turystów zagranicznych spoza Unii Europejskiej do Europy jest w dużej mierze podyktowany chęcią zapoznania się z walorami kulturowymi. Jednocześnie podkreśla się, iż dziedzictwo kulturowe

³ J. Altkorn, *Marketing w turystyce*, Warszawa 1998

⁴ Roger Doswell, *Tourism. How effective management makes the difference*, 1998

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Europy jest tą unikalną, niepodrabialną wartością, która decyduje o przewadze konkurencyjnej kontynentu i jego znaczeniu na turystycznej mapie świata.

Europejskie szlaki kulturowe

Potrzeba rozwijania turystyki kulturowej, kultywowania tradycji, staje się dziś jednym z głównych postulatów budowania społeczności opartej na wiedzy, świadomej swojej tożsamości, swoich korzeni. Okazuje się, iż rozwój tego rodzaju turystyki pociąga za sobą wielkie korzyści zarówno materialne, jak i moralne. Stwarza ona szerokie możliwości promowania wartości kulturowych oraz ich kultywowania, będąc jednocześnie ważną podbudową ekonomiczną dla ich zachowania. Historię projektu Europejskich Szlaków Kulturowych rozpoczyna, przedstawiona w styczniu 1984 roku, Rekomendacja (nr 987) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy. Zaproponowano w niej koncepcję powołania europejskich szlaków, które miałyby podkreślać europejską wspólnotę kulturową. Pojęcie Europejskie Szlaki Kulturowe lub Europejskie Drogi Kulturowe (ang. *European Cultural Route*) – oznacza tytuł przyznawany przez Radę Europy europejskim trasom i szlakom o szczególnym znaczeniu dla europejskiej tożsamości, kultury i wspólnego dziedzictwa oraz ukazujące różnorodność kulturową i współistnienie różnych kultur. Ustanowiono go w 1987 r. i zajmuje się nim specjalnie w tym celu powołany Europejski Instytut Dróg Kulturowych (ang. *European Institute of Cultural Routes*). Jednocześnie sformułowano pojęcie „Europejskiego Szlaku Kulturowego”, który winien przebiegać przez więcej niż jeden kraj lub region, być zorganizowany wokół tematu określonego aspektami historycznymi, artystycznymi czy społecznymi dotyczącymi spraw Europy. Może być to również trasa wytyczona na podstawie istniejącego szlaku geograficznego ze względu na wybitne walory środowiska przyrodniczego. Ujęcie w definicji terminu „europejski” musi dawać do zrozumienia znaczenie i kulturowy wymiar szlaku, który jest dużo szerszy niż wymiar lokalny. Szlak powinien zostać oparty na licznych i różnorodnych atrakcjach kulturowych, z miejscami szczególnie ważnymi historycznie, które są również reprezentatywne dla kultury europejskiej jako całości.

Rada Europy od początku istnienia Programu Szlaków Kulturowych kładła nacisk na potrzebę kształtowania świadomości Europejczyków dotyczącej wspólnego dziedzictwa; dialog między religiami, ochronę mniejszości narodowych, krajobrazów. Przyjmując te założenia, Rada Współpracy Kulturowej przy Radzie Europy określiła podstawowe cele, jakie winny spełniać powoływane szlaki, którymi są m.in.:

- uświadomienie Europejczykom ich tożsamości kulturowej oraz obywatelstwa europejskiego,

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

- zachowanie i ochrona dziedzictwa jako źródła społecznego, ekonomicznego i kulturowego rozwoju otoczenia w którym żyją, nadanie miejscom, związanym z turystyką kulturową, szczególnego znaczenia z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju,
- przyznanie priorytetu turystyce kulturowej wśród sposobów spędzenia czasu wolnego oraz promocję dla szeroko rozumianej kultury Europy⁵.

Drogi Św. Jakuba

Drogi św. Jakuba to najstarsza (istniejąca od ponad tysiąca lat) i największa, pokrywająca prawie całą Europę sieć szlaków prowadzących z różnych stron Europy do najdalej na zachód wysuniętego zakątka kontynentu – Santiago de Compostela w hiszpańskiej Galicji. W katedrze Santiago de Compostela, według Tradycji Kościoła, znajduje się grób św. Jakuba Większego Apostoła. Święty Jakub Starszy – zwany również Większym był synem Salome oraz Zebedeusza-rybaka znad Jeziora Galilejskiego. Razem z młodszym bratem Janem, późniejszym ewangelistą określani byli przydomkiem „synowie gromu” (San Tiago). Św. Jakub był jednym z dwunastu apostołów Chrystusa oraz świadkiem wielu wydarzeń opisanych w Ewangeliach: wskreszenia córki Jaira, cudownego połowu ryb, przemienienia na górze Tabor oraz modlitwy w Ogroju i męki Chrystusa. Według tradycji, po zesłaniu Ducha Świętego, apostoł udał się do miejsca zwanego Finis Terrae (łac. Koniec Ziemi) nazywanego tak dlatego, że był to najdalszy zakątek, jaki wówczas znano w Europie (dzisiejsza północno-zachodnia Hiszpania). Potem wrócił do Jerozolimy, by zostać jej biskupem. Tam w 44 roku został ścięty przez Heroda Agryppę i wg legendy jego ciało zostało załadowane na łódź, którą anioły przeniosły do wybrzeży Hiszpanii. Tam został złożony do grobu, który dziś można odwiedzać w Santiago de Compostela.

Początki kultu religijnego w Santiago sięgają IX wieku. W 813 pustelnik Pelayo (Pelagiusz) pewnej nocy zauważył „deszcz” gwiazd spadających na wzgórze o nazwie Liberum Donum. Podążając w to miejsce, odkrył marmurowy sarkofag zakopany na cmentarzu przy kościele Najświętszej Marii Panny. Powiadomiony o tym fakcie miejscowy biskup Teodomir ustalił, że kryje on ciało św. Jakuba. Wokół tego miejsca powstała osada o nazwie Como apostolo – Jakub Apostoł lub Campus Stellae – Pole Gwiazd, następnie przekształcone na Compostela⁶.

Święty Jakub Większy w bardzo szczególny sposób jest związany z kulturą i historią Europy. We wczesnym średniowieczu, kiedy Rzym przestał być stolicą imperium, a Jerozolima z Grobem

⁵ Orzechowska-Kowalska K., Kowalski R, *Turystyczne szlaki kultury jako przykład integracji regionów Europy*, [w:] Marketing turystyki; Kraków, 1999

⁶ Mróz F., Mróz Ł. *Droga św. Jakuba Via Regia na Pogórzu Dynowskim w sieci Europejskich Szlaków Kulturowych*, Kraków 2013

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Pańskim i relikwiami apostołów znalazła się pod panowaniem muzułmanów, kult świętego Jakuba i pielgrzymki do jego relikwii w hiszpańskim mieście Santiago de Compostela jednocyfł chrześcijan Kościoła Zachodniego⁷. W ikonografii św. Jakub przedstawiany jest jako starzec w długiej tunice i płaszczu pokrytym muszlami lub jako pielgrzym. Ponadto na obrazach i rzeźbach ma ze sobą bukłak, pielgrzymi kostur, księgę, miecz, torbę lub nawet turecki turban.

Hiszpanie, przez całe wieki walczący z muzułmanami o panowanie nad Półwyspem Iberyjskim, nadali Jakubowi przydomek „Matamor” – zabójca Maurów, uważali bowiem, że święty osobiście wspierał ich w walce. To jego posłannictwu przypisywano zwycięstwo w mitycznej bitwie pod Clavijo, koło Logrono w 844 r. (istnieją spory co do tego, czy bitwa ta miała faktycznie miejsce. Legenda głosi, że św. Jakub ukazał się na czele wojsk chrześcijańskich na białym rumaku z mieczem w dłoni. Od tego miecza wywodzi się tzw. Krzyż św. Jakuba, koloru czerwonego, którego ramiona przypominają głownię miecza. Nic, zatem dziwnego, że w Kościele św. Jakub został otoczony wielką czcią i nazywany tytanem wiary. Stał się pierwszym patronem Hiszpanii i Portugalii. Za swego patrona uznali go podróżni, sieroty, hospicja, szpitale oraz pielgrzymi, a Santiago de Compostela, obok Ziemi Świętej i Rzymu, stało się jednym z najczęściej odwiedzanych sanktuariów chrześcijaństwa.

Ważnym dowodem znaczenia Dróg Jakubowych w przeszłości jest **XII wieczny Codex Calixtinus** jedno z najbogatszych źródeł o średniowiecznej Europie, zwany też Księgą Św. Jakuba. To klejnot ówczesnej literatury i pierwszy przewodnik turystyczny. Ślady pielgrzymek do św. Jakuba znaleźć można także np. na monetach Karola Wielkiego.

Od IX w. św. Jakub jest patronem Hiszpanii, a dziś – jednym z symboli jednoczącej się Europy. Istniejący od ponad 1000 lat szlak, przetrwał do dnia dzisiejszego i przebiega przez niemal całą Europę, kończąc się w katedrze w Santiago. Johan Wolfgang von Goethe napisał, że Europa powstała na szlakach prowadzących do Santiago de Compostela.

Dowodem pielgrzymowania do Santiago są muszle, które wyłowione z Atlantyku u wybrzeży Finis Terre, pątnicy przywieszali do swoich ubrań i zabierali ze sobą na pamiątkę i dowód odbycia pielgrzymki. Stąd właśnie muszla stała się symbolem Szlaku. Takie muszle odnalezione podczas prac archeologicznych w Kołobrzegu i Elblągu potwierdzają pielgrzymowanie mieszkańców średniowiecznego Pomorza do grobu apostoła.

Zdecydowanie największe nasilenie ruchów pielgrzymkowych przypada na wieki XII-XIII. Wtedy to do Composteli przybywa w ciągu roku ok. 200 tys. pątników, w latach świętych ta liczba podwaja się, nie raz osiąga 500 tys. pielgrzymów. Po XVI i XVII w. Drogi św. Jakuba uległy

⁷ Por. Bo niezwykle znajduje się na drodze zwykłych ludzi, <http://www.caminodesantiago.pl/wspomnienia/12> [dostęp: 3.07.2014].

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

stopniowemu zapomnieniu. Dawniej pielgrzymowanie miało przede wszystkim charakter religijny. Obecnie średniowieczny szlak pielgrzymkowy – Camino de Santiago – w pewnym stopniu stracił już swój pierwotny, głównie religijny charakter i coraz częściej pokonywany jest przez osoby, które zainteresowane są także turystyką kulturową. Według danych pochodzących z Santiago de Compostela (Katedralne Biuro Pielgrzyma oraz Xacobeo) szlak od zawsze ma charakter ekumeniczny, a ponad połowa osób podejmująca decyzję o jego przejściu powołuje się na motywację religijną i religijno-kulturową.

Szlak jakubowy, w następstwie Aktu Europejskiego ogłoszonego 9 listopada 1982r. przez Papieża Jana Pawła II, uznany został w 1987 roku przez Radę Europy za pierwszy europejski szlak kulturowy. W tym samym roku Rada Europy wystosowała APEL do rządów państw, miast i organizacji pozarządowych o odtworzenie i utrzymywanie dróg św. Jakuba. Natomiast w 1993 r. droga pielgrzymkowa do Santiago na terytorium Hiszpanii, a w 1998 r. na obszarze Francji, została wpisana przez UNESCO na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego Ludzkości. Dało to początek powołania Europejskiego Instytutu Szlaków Kulturowych, którego zadaniem jest rozwój istniejących i powoływanie nowych szlaków kulturowych o europejskim znaczeniu.

W ocenie specjalistów zajmujących się produktem turystycznym, Drogi św. Jakuba to znana marka, na bazie której wiele państw Starego Kontynentu, promuje własne dziedzictwo kulturowe i rozwija ekonomicznie swoje regiony, tworząc wyjątkowy europejski produkt turystyczny. Od kilkunastu lat w wielu krajach Europy pojawiają się piesze i rowerowe szlaki oznaczone symbolem muszli: to Drogi św. Jakuba (Caminos de Santiago, Routes of St. James, Chemins de St. Jacques, Jakobswege). Służą one mają pielgrzymom, którzy w samotności lub małej grupie przemierzać chcą Stary Kontynent w poszukiwaniu jego duchowej jedności. W ocenie Rady Europy drogi Jakubowe są elementem spajającym jego historię i kulturę, są symbolem wymiany kulturowej zjednoczonej Europy. Również w Polsce zaczęto odtwarzać dawne szlaki pątnicze. Pierwszym odcinkiem, który został odtworzony i uroczyście otwarty 24 lipca 2005 roku była Dolnośląska Droga św. Jakuba, wiodąca od Głogowa przez Jakubowo.

W latach 2005-2013 dzięki zaangażowaniu władz kościelnych, samorządowych oraz wielu miłośników Dróg św. Jakuba, w Polsce oznakowano niemal 4700 km odcinków z motywem Jakubowej muszli.

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Droga Św. Jakuba w województwie zachodniopomorskim

Początki ustanowienia Drogi św. Jakuba w województwie zachodniopomorskim sięgają jeszcze końca XX wieku, kiedy w 1995 roku powstał Społeczny Komitet Organizacyjny ds. Jarmarku Odpustowego. Na jego bazie powstało Lęborskie Stowarzyszenie św. Jakuba Apostoła, które podjęło się trudu dalszego współorganizowania uroczystości Jakubowych w Lęborku. W 2007 roku Lokalna Organizacja Turystyczna „Ziemia Lęborska” w oparciu o grant uzyskany z samorządu powiatu lęborskiego rozszerzyła szlak pielgrzymkowy „od Jakuba do Jakuba” na drogę od sanktuarium Matki Bożej Królowej Kaszub w Sianowie do Smołdzina, (leżącej w pobliżu góry Rowokół – jednej z trzech „świętych gór” Pomorza). W 2008 roku powołano Kapitułę Pomorskiej Drogi św. Jakuba, do której zaproszono także proboszcza archikatedry pw. Św. Jakuba w Szczecinie. Kapituła zgodnie uzgodniła, aby podjąć prace nad reaktywowaniem całego średniowiecznego szlaku północnego, wiodącego z Rygi przez Kłajpedę, dawny Królewiec, Elbląg, północną Polskę do Greifswaldu w północnych Niemczech, i dalej – do upragnionego celu pielgrzymów z całej Europy.⁸ Niezależnie, w tym samym czasie, powstała także inicjatywa organizowania Jarmarku Jakubowego przy szczecińskiej katedrze, który po raz pierwszy odbył się w 2008 r. Inicjatywa odtworzenia historycznego traktu przez Samorząd Województwa Zachodniopomorskiego została zainspirowana w roku 2008 przez partnerski francuski region Gironde, który znajduje się na jakubowym szlaku i który był żywo zainteresowany współpracą w tym temacie. W 2009 r. m.in. w tej sprawie został podpisany list intencyjny pomiędzy regionami. Ostatecznie do wspólnej z Francuzami realizacji projektu nie doszło. Pojawiła się jednak szansa na stworzenie partnerstwa regionów położonych wzdłuż południowego wybrzeża Bałtyku: Litwy, Polski i Niemiec oraz pozyskania środków na realizację wspólnego projektu z Programu Europejskiej Współpracy Terytorialnej Południowy Bałtyk.

Projekt realizowany był od 1 stycznia 2011 do 31.12.2013 roku, a następnie przedłużony do końca 2014 roku.

Budżet projektu **RECRcreate Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba**, wyniósł blisko 1,25 mln euro. Z tej kwoty 15% stanowi wkład własny partnerów reszta pochodzi z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Promocja Drogi pochłonęła 31% tej sumy, tworzenie szlaku i infrastruktury około szlakowej 32%, a aktywizacja społeczna 21%. Reszta to koszty zarządzania i raportowania do UE.

⁸ Praca zbiorowa pod redakcją W. Rozyńkowskiego i A. Drogi św. Jakuba na obszarze krajów południowego wybrzeża Bałtyku, materiały z sympozjum z 10.06.2010 r. Lębork 2010

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

W związku z przedłużeniem realizacji projektu do końca 2014 r. budżet całego projektu zwiększył się do 1.368.741,93 euro.

W ramach dodatkowych działań realizowana jest m.in. przedmiotowa ewaluacja.

Ideą przewodnią projektu było udostępnienie Drogi wszystkim grupom społecznym, także tym wykluczonym z tego typu doświadczenia. Projekt jest realizowany przez dziewięciu partnerów oraz organizacje stowarzyszone z Litwy, Rosji i Niemiec, o ograniczonej roli i bez własnego budżetu. Do konsorcjum stworzonego i kierowanego przez Gminę Miasto Lębork weszły następujące podmioty:

- Powiat Lęborski,
- Samorząd Województwa Zachodniopomorskiego,
- Samorząd Województwa Pomorskiego,
- Pomorska Regionalna Organizacja Turystyczna (PROT) ,
- Uniwersytet Gdański
- Fundacja Szczecińska
- Gmina Kretinga
- Uniwersytet Ernst Moritz Arndt w Greifswaldzie
- Elbląski Klaster Turystyczny (od 2014 r.)

oraz następujące organizacje stowarzyszone:

- Centrum Kształcenia Nauczycieli Okręgu Kretinga(Litwa)
- Towarzystwo Osób Niepełnosprawnych Okręgu Kretinga (Litwa)
- Kościół katolicki pw. św. Alberta (Rosja)
- Rada ds Turystyki Meclemburg Vestpommern (Niemcy)
- Niemieckie Towarzystwo św. Jakuba (Niemcy)

W ramach projektu zakładano realizację przez wszystkich partnerów projektu licznych produktów, których realizacja zostanie omówiona w niniejszym raporcie.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

2. Realizacja badania

Badanie obejmuje realizację Projektu na obszarze województwa zachodniopomorskiego, przez dwóch partnerów: Województwo Zachodniopomorskie (instytucja samorządowa) oraz Fundację „Szczecińska” (organizacja NGO działająca również w oparciu o Kodeks Prawa Kanonicznego). Badanie miało strukturę czterofazową.

Fazą 1 była konceptualizacja badań w oparciu o **analizę źródeł zastanych (desk research)**. Na tym etapie przeanalizowane zostały dokumenty Projektu oraz dostępne w innych źródłach dane na temat Drogi Św. Jakuba. Zostało też poddane analizie wykonanie wskaźników rezultatu Projektu na podstawie dokumentacji sprawozdawczej. Ponadto przeanalizowane zostały wyniki badań ruchu turystycznego w woj. zachodniopomorskim oraz inne dostępne publikacje na temat turystyki regionu. W oparciu o wyniki kwerendy dokumentów zostały opracowane ostateczne wersje scenariuszy wywiadów pogłębionych z przedstawicielami punktów informacji turystycznej, plan lustracji terenowej zachodniopomorskiego odcinka szlaku oraz kwestionariusze do badań ilościowych (ankiety skierowanej do korzystających ze szlaku oraz badania CAWI). Na tym etapie uruchomiony został również blog badania, w którym publikowane były informacje dotyczące badania. Blog służył wymianie informacji i dyskusji wśród interesariuszy. Na blogu zostaną zaprezentowane także wyniki badań w formie niniejszego raportu z przeprowadzonej ewaluacji.

Faza II – eksploracja terenowa – służyła zebraniu danych na temat bieżącego funkcjonowania szlaku, dostępności obiektów i usług turystycznych, nasilenia i form aktywności turystycznej na szlaku. Istotną rolę pełniła **lustracja terenowa szlaku z elementami obserwacji uczestniczącej**. W ramach lustracji przeprowadzono wywiady z kluczowymi usługodawcami, animatorami, przedstawicielami samorządów i innych instytucji zaangażowanych w funkcjonowanie szlaku oraz pracownikami punktów informacji turystycznej (PIT). Łącznie przeprowadzono 22 IDI w tej metodzie. W wybranych punktach informacji turystycznej, w obiektach noclegowych związanych ze szlakiem oraz w parafiach zostały udostępnione **anonimowe ankiety dla turystów do samodzielnego wypełnienia**. Ankieta została też udostępniona w internecie. Równolegle do wszystkich usługodawców turystycznych, działających na szlaku i w najbliższym sąsiedztwie oraz do przedstawicieli JST, zajmujących się promocją turystyczną i innych podmiotów, na których obszarze realizowany był Projekt rozesłano ankietę CAWI na temat funkcjonowania Dróg św. Jakuba na Pomorzu Zachodnim. Uzyskano zwrot 173 ankiet skierowanych do turystów oraz 33 skierowanych do usługodawców.

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Faza III to weryfikacja zebranego materiału z udziałem kluczowych interesariuszy Szlaku, przeprowadzona w formule **warsztatów konsultacyjno-heurystycznych**. Na warsztatach zostały poddane ocenie rekomendacje wypracowane przez Wykonawcę oraz wypracowane kolejne, odpowiadające potrzebom uczestników warsztatów. Przeprowadzono dwa takie Warsztaty: w Szczecinie oraz w Koszalinie.

Rezultatem Fazy IV jest opracowanie i przedłożenie niniejszego Raportu.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

3. Analiza i ocena rezultatów realizacji projektu na obszarze województwa zachodniopomorskiego

Rozdział odpowiada na następujące pytania:

- ✓ Czy założone cele realizacji projektu w województwie zachodniopomorskim zostały osiągnięte?
- ✓ Jakie konkretnie czynniki oddziaływały WZMACNIAJĄCO / OSŁABIAJĄCO na osiąganie założonych celów i rezultatów projektu?
- ✓ Jakie w tym kontekście działania podejmowały różne instytucje, aby odpowiednio reagować na te czynniki?
- ✓ Jak w kontekście powyższego należałoby określić TRAFNOŚĆ zdefiniowania przyjętych celów realizacji projektu?
- ✓ Jakie rezultaty dodatkowe/nie planowane pierwotnie, ale istotne z punktu widzenia funkcjonowania Szlaku udało się osiągnąć?
- ✓ Jakie konkretnie działania należałoby podjąć, aby WZMOCNIĆ osiąganie dodatkowych oddziaływań wynikających z realizacji Projektu w kontekście realizacji celów (efekt synergii i komplementarności działań)?
- ✓ Jakie konkretnie działania należałoby podjąć, aby WZMOCNIĆ osiąganie dodatkowych oddziaływań wynikających z realizacji Projektu w kontekście realizacji celów (efekt synergii i komplementarności działań)?
- ✓ Jakie z tej perspektywy należałoby zawrzeć rekomendacje odnośnie planowanych do realizacji działań w obszarze Szlaku w przyszłej perspektywie finansowej?

3.1 Cele projektu i zakładane rezultaty

Cel to konkretny i przewidywalny wynik, do którego dąży się poprzez realizację projektu. Cel powinien wynikać ze zdiagnozowanych problemów i potrzeb. Prawidłowo sformułowany cel jest drogowskazem w realizacji projektu. Rezultaty to natomiast bezpośrednie i natychmiastowe efekty zrealizowanego projektu, tworzą one drugi poziom oddziaływania projektu i są mierzone w jednostkach fizycznych lub finansowych. Spodziewane rezultaty powinny być określone już na etapie planowania projektu. Ich zadaniem jest pokazanie, na ile cel projektu został osiągnięty. Odzwierciedlają więc efekty, które powstają w wyniku prowadzonych działań. Dostarczają również wiadomości o zmianach jakie zaszły w wyniku realizacji przedsięwzięcia bezpośrednio po realizacji projektów wśród różnych grup ostatecznych beneficjentów⁹.

⁹ Mika J., Zarządzanie projektami – wybrane elementy, Polskie Stowarzyszenie Fundraisingu, 2010

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Głównym celem projektu zakładającego rewitalizację szlaku Św. Jakuba jest wzmocnienie istniejącego dziedzictwa kulturowego, po to aby wykorzystać je do rozwoju regionalnego jako znanego w Europie, ale nowego w regionie Południowego Bałtyku produktu turystycznego.

Województwo Zachodniopomorskie to najpopularniejszy region turystyczny w Polsce¹⁰. Województwo posiada korzystne warunki do rozwoju turystyki, wśród których wyróżnić można między innymi: przygraniczne i nadmorskie położenie, obfitość wód powierzchniowych, wysoka lesistość, występowanie wielu interesujących obiektów dziedzictwa kulturowego. Na popularność województwa wskazuje zarówno potencjał wynikający z wielkości bazy noclegowej i ruchu turystycznego, jak i liczba udzielonych w województwie noclegów (18% wszystkich noclegów udzielonych w Polsce). Ponadto według danych Głównego Urzędu Statystycznego w latach 2009-2012 liczba turystów korzystających z obiektów zbiorowego zakwaterowania wzrosła o blisko 10%¹¹, co świadczy o powiększeniu się natężenia ruchu turystycznego w województwie w ciągu ostatnich lat. Również patrząc na strukturę ruchu turystycznego można zauważyć pozytywną tendencję jaką jest wzrost udziału zagranicznych turystów w ogólnej liczbie osób podróżujących w celach turystycznych po województwie zachodniopomorskim¹². Jednak mimo tych pozytywnych aspektów, poważnym problemem związanym z ruchem turystycznym w województwie jest jego nierównomierny rozkład, zarówno w czasie jak i w przestrzeni. Dla województwa charakterystyczna jest sezonowość ruchu turystycznego. Najwięcej turystów odwiedza region w sezonie letnim (lipiec-sierpień). Przyczyny takiego stanu to m.in.: zmienność pogody, krótki okres trwania sezonu turystycznego nad polskim morzem, przyzwyczajenia uczestników ruchu turystycznego, a także w niedostateczna oferta turystyczna, zapewniająca inne atrakcje niż wypoczynek na plaży. Rozkład przestrzenny jest również nierównomierny. Najwięcej turystów jako miejsce pobytu wybiera miejscowości położone bezpośrednio nad morzem. Według danych GUS w 2012 r. największa liczba turystów odwiedziła powiat kołobrzeski (24,2% ogółu gości korzystających z bazy noclegowej), Szczecin (19,1%), powiat kamieński (10,5%) i powiat gryficki (8,5%)¹³. Według badań ankietowych zrealizowanych na potrzeby Badania struktury uczestników krajowego i zagranicznego ruchu turystycznego w województwie Zachodniopomorskim przeprowadzonego w 2013¹⁴ głównym celem przyjazdu turystów krajowych do województwa jest wypoczynek

¹⁰ Badanie struktury uczestników krajowego i zagranicznego ruchu turystycznego w województwie zachodniopomorskim w roku 2013, raport z badań, ZBA Doradztwo Strategiczne, IPC Instytut Badawczy, Szczecin-Nysa-Wrocław 2013

¹¹ Główny Urząd Statystyczny, <http://stat.gov.pl/bdl>, (dostęp 02.10.2014)

¹² Badanie struktury uczestników krajowego i zagranicznego ruchu turystycznego w województwie zachodniopomorskim w roku 2013, raport z badań, ZBA Doradztwo Strategiczne, IPC Instytut Badawczy, Szczecin-Nysa-Wrocław 2013

¹³ Główny Urząd Statystyczny, <http://stat.gov.pl/bdl>, (dostęp 02.10.2014)

¹⁴ Główny Urząd Statystyczny, <http://stat.gov.pl/bdl>, (dostęp 02.10.2014)

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

(32% ankietowanych). Co piąty turysta wskazał jako swój cel zwiedzanie, a jedynie 10% turystów jako cel przyjazdu wskazywało uprawianie aktywnej turystyki. Struktura ta inaczej przedstawia się dla turystów zagranicznych, którzy jako główny cel wskazali zwiedzanie (37%), a dopiero w dalszej kolejności wypoczynek (20%) i turystykę aktywną (13%). Wśród osób określających jako cel swojej podróży turystykę aktywną najczęściej wybieraną jej formą była turystyka wodna oraz rowerowa. Charakter województwa zachodniopomorskiego i specyfika jego atrakcji turystycznych powoduje nierównomierne rozłożenie ruchu turystycznego i koncentracje zjawisk turystycznych w niektórych jego obszarach. Dlatego ważna jest realizacja projektów, które byłyby w stanie wpłynąć na wydłużenie sezonu turystycznego, takie jak na przykład Szlak Świętego Jakuba.

Potencjał kulturowy regionu tworzą walory antropogeniczne, na które składają się miejsca i obiekty zabytkowe, muzea dysponujące zbiorami o szczególnym znaczeniu lub świadczące o unikatowej historii i cechach kultury regionu, wydarzenia i imprezy kulturalne, a także tradycje, obyczajowość i folklor świadczące o żywych korzeniach kultury lokalnej. Na terenie województwa znajduje się wiele obiektów istotnych w skali europejskiej i wybitnych w skali krajowej, np. zespół katedralny w Kamieniu Pomorskim (Pomnik Historii), wczesnośredniowieczne kościoły granitowe i średniowieczne miejskie systemy obronne, założenia urbanistyczne i wiele innych. Zabytki pomimo wysokich walorów oraz atrakcyjnego położenia w małym stopniu stanowią o natężeniu ruchu turystycznego z uwagi na niedostatek funkcjonujących szlaków turystycznych obejmujących dziedzictwo kulturowe, dlatego w RPO WZ na lata 2014-2020 zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa kulturowego oraz aktywizacja ekonomiczna i społeczna województwa oraz zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości zajmują istotne miejsce.¹⁵

Jak pokazują przykłady szlaków w innych państwach szlaki świętego Jakuba stają się ważnym elementem oferty turystycznej¹⁶. Niemieckie odcinki drogi zaczęto oznakowywać w 1992 roku i obecnie, cały kraj wzdłuż i wszerz poprzecinany jest wyznaczonymi Drogami Świętego Jakuba. Szlaki niemieckie nie cieszą się aż tak wielką popularnością, jak te hiszpańskie, portugalskie lub chociażby francuskie, ale ich popularność stale rośnie. W Niemczech w 2011 roku istniały 23 organizacje związane z Drogami św. Jakuba. Na temat niemieckich odcinków Camino łatwo znaleźć wiele informacji na specjalnie przygotowanych stronach internetowych. Wiele z nich jest dwujęzycznych oraz wyposażonych w bardzo przydatne funkcjonalności, jak na przykład pobieranie śladów GPS. Obecnie w Niemczech można znaleźć 30 oznakowanych i nazwanych szlaków. Jednym z nich jest Szlak Świętego Jakuba w Branderburgii, który został zrewitalizowany w wyniku realizacji projektu „Drogi Św. Jakuba na wschód i zachód od Odry. -

¹⁵ Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego 2014-2010 – projekt z 3.03.2014 r.

¹⁶ <http://www.camino.net.pl/camino-europa>, (dostęp 02.10.2014)

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Jakobsweg östlich Und westlich der Oder”. Projekt został opracowany przez niemieckich i polskich studentów pod kierunkiem naukowym prof. dr Ulricha Knefelkampa z Katedry Historii Średniowiecznej i Regionalnej Historii Kultury Uniwersytetu Europejskiego Viadrina we Frankfurcie nad Odrą w latach 2005-2007. Głównym celem projektu było odszukanie i zbadanie historycznych szlaków pielgrzymów Jakubowych w Europie Środkowowschodniej oraz wytyczenie tych dróg w Berlinie, Branderburgii, Saksoni, Saksoni-Anhalt oraz zachodniej Polsce. Wynikiem tych prac jest m.in. projekt mapy Zachodniopomorskiej Drogi św. Jakuba opracowany we współpracy z Wydziałem Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytutem Historii Uniwersytetu Szczecińskiego oraz lokalnymi praktykami dróg jakubowych. Projekt był finansowany ze środków Unii Europejskiej, Ministerstwa Edukacji i Badań Naukowych oraz rządu federalnego Branderburgii, a jego łączna wartość wynosiła 100 000 euro¹⁷. Wykonane w ramach projektu badanie źródeł historycznych pozwoliło na odtworzenie szlaków pielgrzymkowych. Osoby zaangażowane w projekt podczas licznych wędrówek trasami szlaków po obu stronach granicy dokonały dokładnego wyznaczenia ich przebiegów. Sporządzono również opisy szlaków i stosowną dokumentację (m. in.: studium wykonalności, dokumentacja fotograficzna). Początkowo jednak poprzestano jedynie na tych działaniach. Szlaki istniały więc tylko wirtualnie, nie sporządzono ich oznakowań, nie wydano materiałów promocyjnych na ich temat. W związku z tym wiedza o ich istnieniu, a co za tym idzie ich popularność była niewielka. Dopiero w 2010 roku podjęto działania w celu oznakowania szlaku w Branderburgii i w dwóch powiatach po polskiej stronie granicy – słubickim i sulęcińskim. W wyniku tych działań dokonano oznakowania 114 km szlaku w Polsce i 221 km w Niemczech. Wydano również przewodnik „Szlak Świętego Jakuba w Branderburgii – od Odry do Berlina”¹⁸. W 2010 roku zakończyła się realizacja opisywanego projektu, ale w celu jego kontynuacji oraz koordynacji działań podejmowanych wokół szlaku w Branderburgii powstało Towarzystwo Świętego Jakuba Berlin-Brandenburgia. Członkami Towarzystwa są przedstawiciele uniwersytetów, kościoła, samorządu terytorialnego, organizacji turystycznej oraz mediów. Głównym zadaniem towarzystwa jest zaangażowanie lokalnych instytucji ze szczególnym uwzględnieniem władz kościelnych w tworzenie i opiekę nad szlakiem oraz promocja szlaków Św. Jakuba.¹⁹ Stowarzyszenie organizuje i bierze aktywny udział w wielu wydarzeniach. Są to między innymi:

- Coroczne koncerty „Mein Herz ist bereit“
- Targi turystyczne w Berlinie
- Spotkania pielgrzymów w Jenie

¹⁷ Uniwersytet Viadrina, www.kuwi.europa-uni.de/, (dostęp: 02.10.2014)

¹⁸ Szlaki Świętego Jakuba w Niemczech, www.deutsche-jakobswege.de/brandenburgische-jakobswege.html, (dostęp: 02.10.2014)

¹⁹ Towarzystwo Świętego Jakuba Berlin-Brandenburgia, www.brandenburger-jakobswege.de/, (dostęp: 02.10.2014)

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

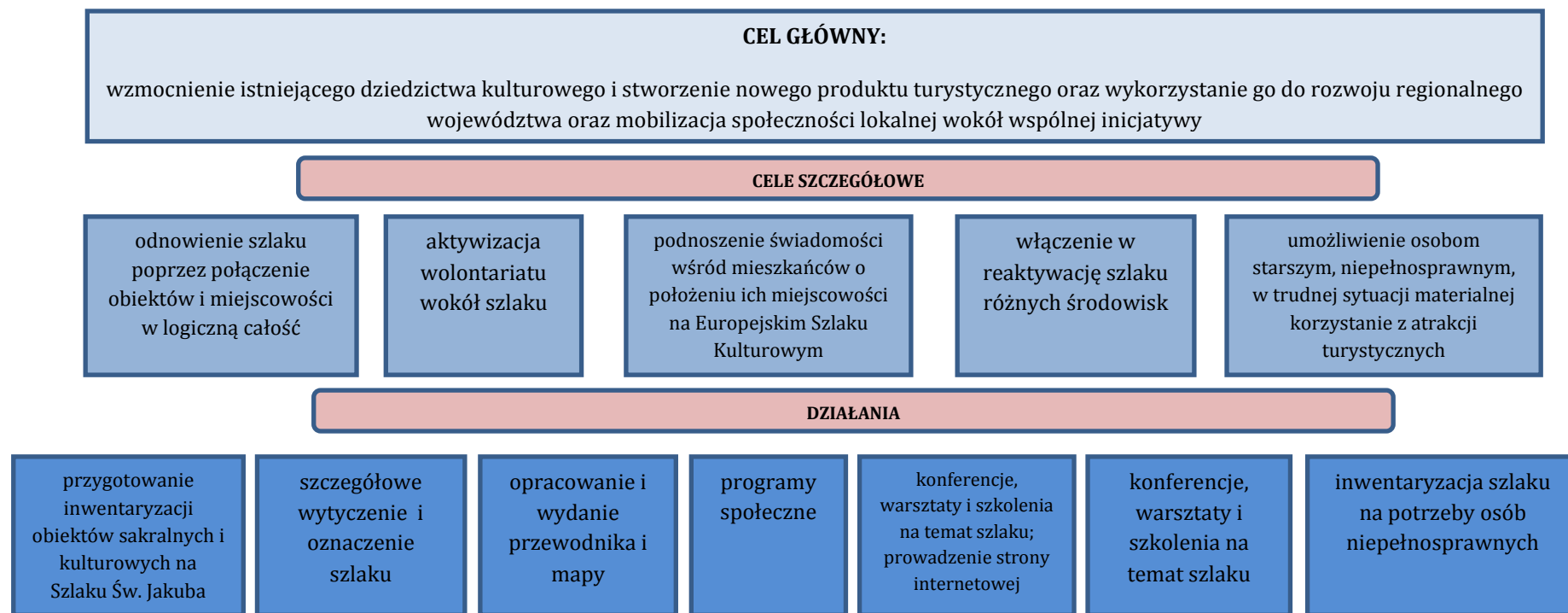
- Międzynarodowa Pielgrzymka z Hamburga, przez Viborg (Dania) do Trondheim (Norwegia)
- Warsztaty „Kościół jako uczestnik i partner w rozwoju regionalnym”
- Studientag "Achtung, die Pilger kommen!" – konferencje na temat możliwości zakwaterowania pielgrzymów, udzielania im informacji na temat szlaku, atrakcji na szlaku
- Pilgern in der Fastenzeit – wycieczki dla pielgrzymów.
- Działania Towarzystwa przyczyniły się również do stworzenia sieci współpracujących schronisk dla pielgrzymów

Projekt rewitalizacji Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba nie jest jedynie projektem turystycznym. W projekcie nie został do końca zdefiniowany jego charakter, to, czy jest on ściśle projektem turystycznym, kulturowym czy edukacyjnym. Brak jasnego zdefiniowania charakteru stwarza problem przy zidentyfikowaniu celów projektu i właściwej grupy docelowej. Równocześnie właśnie wielofunkcyjność szlaku stanowi jego mocną stronę, gdyż jako produkt – turystyczny, religijny (jeżeli w tym przypadku można posłużyć się terminem „produkt”), społeczny (jako zasób w budowaniu tożsamości lokalnej i lokalnego kapitału społecznego) – może być elementem oferty dla różnych, często niemających ze sobą wiele wspólnego grup docelowych, a zarazem, skupiając zainteresowanie tych grup, może prowadzić do uzyskania synergii w rozwoju tej części regionu, przez którą przebiega, czy też przynajmniej niektórych gmin i powiatów. Ważne w tym przypadku wydaje się, by ścisła grupa interesariuszy Szlaku, która utożsamić można z członkami kapituły Pomorskiej Drogi św. Jakuba, pracowała w trybie grupy roboczej, podzielonej na zespoły tematyczne, odpowiadające za różne funkcje Szlaku. Tymczasową alternatywą może być powołanie grupy roboczej dla odcinka zachodniopomorskiego i jej praca w takiej samej formule, jednak jest to rozwiązanie zdecydowanie gorsze, gdyż partykularne, w sytuacji, gdy Pomorska Droga św. Jakuba ma potencjał łączenia interesariuszy z całego obszaru PB.

W projekcie brak dokładnego zdefiniowania jego charakteru, co utrudnia właściwe określenie celów i grup docelowych. W kontynuacji projektu rekomenduje się, więc dokładne zdefiniowanie jego charakteru i wyartykułowanie wszystkich jego funkcji co poprawi czytelność przyjętych celów i grup docelowych.

Rekomenduje się prowadzenie jako zasady pracy Kapituły Pomorskiej Drogi św. Jakuba podziału na grupy tematyczne, zajmujące się różnymi funkcjami Szlaku. Pozwoli to na optymalne wykorzystanie całego jego potencjału. Dla uporządkowania celów i działań projektu ewaluator opracował drzewo celów, na którym przedstawił cel główny, cele szczegółowe oraz podejmowane działania.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Rysunek 1 Drzewo celów projektu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie strony internetowej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodniopomorskiego , http://wzp.pl/wtgp/turystyka/p-r-m-a-12798/projekt_-_europejski_szlak_kulturowy_-_droga_sw_jakuba.html

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Na podstawie badań terenowych przeprowadzonych na potrzeby ewaluacji można stwierdzić, że cele i rezultaty projektu zostały sformułowane we właściwy sposób. Cele zakładają do jakiego stanu dąży się po realizacji projektu, natomiast rezultaty wskazują bezpośrednie efekty jego realizacji. Realizatorzy wskazali również działania jakie podejmą w celu osiągnięcia założonych celów. Rezultaty wynikają z założonych celów i pokazują stopień ich realizacji.

3.2 Ocena realizacji celów Projektu

Projekt był realizowany przez dziewięciu partnerów: Gmina Miasto Lębork, Powiat Lęborski, Województwo Zachodniopomorskie, Samorząd Województwa Pomorskiego, Fundacja Szczecińska. Pomorska Regionalna Organizacja Turystyczna w Gdańsku, Uniwersytet Gdański, samorząd Miasta Kretinga, Uniwersytet Ernst-Moritz-Arndt w Greifswaldzie, a od 2014 roku także Elbląski Klaster Turystyczny. Poniższa tabela przedstawia udział partnerów w projekcie.

Tabela 1 Partnerzy wspólnie realizujący projekt Rewitalizacji Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga Świętego Jakuba wraz z częścią budżetu do realizacji

Partner		Budżet €	% budżetu
1. Gmina Miasto Lębork	Polska WP	184.979,44	13,5%
2. Powiat Lęborski	Polska WP	85.068,09	6,2%
3. Województwo Zachodniopomorskie	„Polska WZP	143.787,00	10,5%
4. Województwo Pomorskie	Polska WP	26.000,00	1,9%
5. Fundacja „Szczecińska”	Polska WZP	146.254,94	10,7%
6. Pomorska Regionalna Organizacja Turystyczna	Polska WP	32.459,46	2,4%
7. Miasto Kretinga	Litwa	110.079,00	8,0%
8. Uniwersytet Gdański	Polska WP	116.357,00	8,5%
9. Uniwersytet w Greifswaldzie	Niemcy	519.757,00	38%
10. Elbląski Klaster Turystyczny	Polska WWM	4.000,00	0,3%
Razem		1.368.741,93	100,00%

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Budżet projektu z podziałem na państwa/regiony – w nawiasie ilość partnerów z danego regionu		
Litwa (1)	110.079,00	8,0%
Województwo warmińsko-mazurskie WWM (1)	4.000,00	0,3%
Województwo pomorskie WP (5)	444.863,99	32,5%
Województwo zachodniopomorskie WZP (2)	290.041,94	21,2%
Niemcy (1)	519.757,00	38,0%
Razem	1.368.741,93	100,00%

Źródło: dane przekazane przez Zamawiającego

Na obszarze województwa zachodniopomorskiego projekt realizowało dwóch partnerów: Województwo Zachodniopomorskie (instytucja samorządowa) oraz Fundację „Szczecińska” (organizacja NGO działająca również w oparciu o Kodeks Prawa Kanonicznego).

Województwo Zachodniopomorskie było bezpośrednio odpowiedzialne za stworzenie koncepcji, wyznaczenie i oznakowanie szlaku na terenie województwa zachodniopomorskiego. Ponadto jego rolą było przygotowanie materiałów promocyjnych szlaku we współpracy z innymi partnerami i ich dystrybucja oraz zaangażowanie w działania wokół szlaku społeczności lokalnej i promocja wędrowki szlakiem wśród grup docelowych projektu. W ramach realizacji tych zadań województwo podjęło wiele działań. Przeprowadzono konferencje inaugurujące rozpoczęcie realizacji projektu na terenie województwa zachodniopomorskiego, w Szczecinie (14.06.2011) i w Koszalinie (16.06.2011) oraz podsumowującą realizację projektu w Szczecinie (03.12.2013)²⁰. Na konferencje zaproszono m.in. burmistrzów miast i gmin, starostów powiatów oraz księży z parafii, przez które przebiega reaktywowany szlak, nadleśnictwa, organizacje pozarządowe, a także inne potencjalnie zainteresowane osoby, które mogły wesprzeć realizację oraz kontynuację projektu. We wszystkich konferencjach uczestniczyły media lokalne – informacje o realizowanym projekcie ukazały się w regionalnej telewizji, radio, prasie oraz na wielu, także ogólnopolskich stronach internetowych (m.in. wp.pl, onet.pl, interia.pl).

Fundacja „Szczecińska” była bezpośrednio odpowiedzialna za współpracę w przygotowaniu koncepcji przebiegu szlaku na obszarze województwa zachodniopomorskiego, opracowanie i przygotowanie do druku oraz druk przewodnika i paszportów pielgrzyma, pieczętek i ich dystrybucję oraz zaangażowanie w działania wokół szlaku społeczności lokalnej w tym kontaktów z młodzieżą oraz przygotowanie ich do pracy na szlaku w charakterze wolontariuszy.

²⁰<http://www.turystyka.wzp.pl/wtgp/turystyka/p-r-m-a-12798/projekt-europejski-szlak-kulturowy-droga-sw-jakuba.htm>, (dostęp 02.10.2014)

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Na wstępnym etapie projektu sporządzono inwentaryzację obiektów sakralnych i kulturowych wraz z ich dostępnością dla osób niepełnosprawnych. Wykonano także zestawienie bazy noclegowej i gastronomicznej w pobliżu tych obiektów sprawdzając także ich dostępność dla osób niepełnosprawnych, a w przypadku bazy noclegowej także otwartość na przyjęcie turysty przemierzającego szlak rowerem lub konno. Zestawienie zawiera także informacje na temat lokalnych wydarzeń, które mogłyby wzbogacić ofertę szlaku. Całość uzupełnia bogata dokumentacja fotograficzna. Wykonana metodą bonitacji punktowej waloryzacja obiektów sakralnych pozwoliła na określenie ich wartości historycznej i ich znaczenia na realizowanym szlaku. Wykonanie tych działań na początku projektu pozwoliło na określenie najbardziej pożądanego przebiegu szlaku. Formą konsultacji społecznych była otwarta konferencja, podczas której zaprezentowane zostały wyniki inwentaryzacji. Jej efektem było spotkanie konsultacyjne z instytucjami związanymi z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego oraz środowiskiem kościelnym, podczas której podniesiono potrzebę objęcia szlakiem dodatkowych istotnych dla dawnego i współczesnego ruchu pielgrzymkowego miejsc (m.in. św. Góra Polanowska). W celu włączenia tych miejscowości do szlaku podjęto decyzję utworzenia dróg wariantowych.

Kolejnym krokiem była weryfikacja szlaku w terenie, sprawdzenie możliwości jego wytyczenia i oznakowania oraz dostępności dla osób niepełnosprawnych. W tym miejscu konieczne były uzgodnienia z wszystkimi zarządcami gruntów i dróg oraz wyrażenie ich zgody na poprowadzenie szlaku, a także nieodpłatne udostępnienie drzew i infrastruktury na jego oznakowanie. Przebieg szlaku, a także każdy punkt wskazany do oznakowania został uzgodniony z odpowiednimi instytucjami i naniesiony na elektroniczne mapy. Prywatne grunty i brak zgody ich właścicieli na poprowadzenie szlaku determinuje faktyczny przebieg szlaku. W ramach tego działania został sporządzony także opis techniczny i krajobrazowy przebiegu szlaku oraz ocena możliwości lub braku pokonania szlaku przez osoby niepełnosprawne.

Oznakowanie szlaku w terenie spójnym dla dróg jakubowych symbolem żółtej muszli na niebieskim tle poprzedzone zostało zawarciem oficjalnych umów i porozumień. Zawarto ponad 50 umów z 32 gminami, 7 powiatami, Zarządem Dróg Krajowych i Autostrad, 11 nadleśnictwami, Wolińskim Parkiem Narodowym, 4 zakładami energetycznymi oraz zakładem telekomunikacyjnym. Doświadczenia zebrane podczas powyższych działań znalazły odzwierciedlenie w „Podręczniku dobrych praktyk” opracowanym przez Samorząd Powiatu Lęborskiego.

Przeprowadzone przez poszczególnych partnerów działania związane z wytyczeniem i opisem szlaku umożliwiły Fundacji „Szczecińska” na opracowanie przewodnika, który zgodnie z ustaleniami został przez wskazanych partnerów (w tym Województwo Zachodniopomorskie UMWZ) przetłumaczony na język angielski, niemiecki i litewski, a jego elektroniczną wersję

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

przygotowało Województwo Pomorskie. Efektem prac jest także opracowana przez Województwo Zachodniopomorskie i Uniwersytet w Greifswaldzie czterojęzyczna mapa Pomorskiej Drogi św. Jakuba. Druk przewodnika oraz map został zrealizowany przez kilku partnerów projektowych. Dodatkowo dzięki społecznemu zaangażowaniu szczegółowy przebieg szlaku wprowadzono do systemu Waymarked Trails: Piesze wycieczki: <http://hiking.waymarkedtrails.org/pl/relation/3088664> oraz www.openstreetmap.org z możliwością pobrania śladu GPS.

Na potrzeby użytkowników Szlaku został wydany przez Fundację „Szczecińska” Paszport Pielgrzyma, który został udostępniony partnerom projektowym. W drukowane materiały Województwo Zachodniopomorskie (UMWZ) wyposażyło wszystkie punkty informacji turystycznej, parafie, punkty noclegowe i gastronomiczne z terenu Pomorza Zachodniego wymienione w przewodniku. Do każdego został skierowany list informacyjny i zapraszający do współpracy. Do 91 wskazanych w przewodniku punktów na całej PDSJ (wybrane kościoły, punkty informacji turystycznej, miejsca noclegowe) dostarczone zostały pamiątkowe pieczęcie. Biuro Pielgrzymkowe przy szczecińskiej katedrze zaopatrzone zostało dodatkowo w Rejestr pielgrzymów.

Uniwersytet w Greifswaldzie odpowiedzialny za promocję Szlaku wydał także i udostępnił wszystkim partnerom ulotki, pocztówki oraz gadzety promocyjne, a także w imieniu wszystkich realizatorów projektu brał udział w targach turystycznych²¹

Na zachodniopomorskiej części szlaku zamontowane zostały kamienne obeliski, na których znajdują się tablice z informacjami o Drogach św. Jakuba w Europie, Pomorskiej Drodze św. Jakuba oraz obiekcie przy którym obelisk został usadowiony. Działania te poprzedzone były otrzymaniem stosownych decyzji od Miejskiego (w Szczecinie) i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W ramach projektu wykonane zostały także infokioski.

Podjęto również działania w celu włączenia w projekt lokalnej społeczności w postaci ogólnodostępnych warsztatów oraz szkoleń dla przewodników, którzy w naturalny sposób stanowią grupę ambasadorów szlaku. Z inicjatywy Kurii Biskupiej Koszalińsko-Kołobrzeskiej odbyło się spotkanie z księżmi oraz burmistrzami miast z koszalińskiej części Szlaku.

Okazją do informowania mieszkańców regionu o odtwarzanym szlaku jest coroczny, odbywający się przy szczecińskiej katedrze Jarmark Jakubowy. Podczas Jarmarku w 2013 r. nastąpiła inauguracja Pomorskiej Drogi św. Jakuba. Jej elementem było m. in. odsłonięcie spizowej muszli przy wejściu do szczecińskiej katedry, zakończenie testująco-promocyjnego przejazdu

²¹ <http://www.greifswald.re-create.pl/>

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

rowerzystów, którzy podzielili się z uczestnikami wrażeniami z tej wyprawy. Inna grupa rowerzystów natomiast wyruszyła w rowerową pielgrzymkę do Santiago. W 2014 podczas Jarmaku zakończyła się natomiast pielgrzymka rowerowa z Kretingi. Zorganizowano także otwarte spotkania caminowiczów oraz niepełnosprawnego pielgrzyma z Niemiec z mieszkańcami Szczecina, przeprowadzono konkursy dla dzieci. Jarmark Jakubowy jest chętnie relacjonowany przez regionalne media, dlatego także informacje o szlaku mogły dotrzeć do szerokiego grona mieszkańców regionu. W Szczecinie i w Koszalinie odbyły się także otwarte spotkania inicjujące powstanie klubów przyjaciół PDSJ.

Zrealizowana na początku projektu wspólna (UMWZ i Fundacja „Szczecińska”)wizyta studyjna do Santiago, pozwoliła uczestnikom na poznanie systemu oznakowania szlaku, funkcjonowania schronisk (alberge) dla pielgrzymów (także ich organizowania np. w sieci nieczynnych stacji kolejowych), materiałów promocyjno informacyjnych dla użytkowników, funkcjonowania usług organizowanych wokół szlaku itp. Była to także okazja do nawiązania kontaktów ze świecką organizacją Xacobeo, która zajmuje się utrzymywaniem Dróg św. Jakuba w Hiszpanii i jej szeroko pojętą promocją, kościelną organizacją zajmującą się Drogami św. Jakuba i prowadzącą przy katedrze w Santiago biuro pielgrzymkowe, a także z caminowiczami

Całkowity budżet projektu (wszystkich partnerów wynosi 1.368.741,93 €, w tym 290.041,94 €, czyli 21,2% wydatkowane zostało na obszarze województwa zachodniopomorskiego, z czego na dzień 30.06.2014 wykorzystano 79%. Budżet projektu Województwa Zachodniopomorskiego wynosi 143 787 euro. Ze sprawozdań finansowych realizacji projektu UMWZ, na dzień 30.06.2014, wynika, że do tego momentu wydano 117 862 euro czyli 82% całego budżetu. Pozostałe środki zostaną wydane w 2014 roku na promocję Szlaku i ewaluację projektu. Główną pozycją kosztową było wykonanie projektu technicznego szlaku i jego oznakowanie co łącznie wyniosło 173 712 zł. Budżet Fundacji „Szczecińska” wynosi 146.254,93 euro, na dzień 30.06.2014 wykorzystano 76,15%, tj. 111.369, 90 euro.

Działania generujące koszty podjęte w projekcie przez UMWZ (brak danych dotyczących szczegółowych kosztów poniesionych przez Fundację „Szczecińska”) oraz wydatkowane kwoty przedstawia poniższa tabela:

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Tabela 2 Zrealizowane w projekcie działania wraz z ich kosztami poniesionymi przez UMWZ i Fundację „Szczecińska”

Założony produkt	Realizacja	Środki
Konferencje i spotkania	Konferencje na otwarcie (Szczecin, 14.06.2011, Koszalin 16.06.2011) i zakończenie projektu (Szczecin, 03.12.2011), konferencja przedstawiająca wyniki inwentaryzacji, spotkania podczas Jarmarku Jakubowego (http://www.turystyka.wzp.pl/wtgp/turystyka/p-r-m-a-20098/projekt-_europejski_szlak_kulturowy-_droga_sw_jakuba.htm)	8 146 zł
Inwentaryzacja i waloryzacja szlaku	Wykonanie inwentaryzacji i waloryzacji szlaku przez firmę zewnętrzną (Agencja fotograficzno-redakcyjna dudowie.pl)	31 156 zł
Wykonanie projektu technicznego oraz oznakowanie szlaku	Projekt techniczny dotyczył weryfikacji w terenie możliwości poprowadzenia Szlaku oraz uzgodnienia z zarządcami dróg w zakresie pozwoleń na poprowadzenia szlaku konkretnymi drogami oraz uzgodnienia dotyczące możliwości jego oznakowania na wskazanej infrastrukturze i drzewach, a także sporządzenie opisu technicznego i krajoznawczego Szlaku Oznakowanie 630 km szlaku Wykonanie firma zewnętrzna Centrum Edukacji i Turystyki Wiking Robert Filipiński	173 712 zł
Drobne inwestycje	Wykonanie obelisków informacyjno-promocyjnych przy 6 kościołach na szlaku (Sławno, Osieki, Góra Chełmska, Trzebiatów, Kamień Pomorski, Szczecin) oraz umieszczenie symbolu Drogi (muszli Świętego Jakuba wykonanej) z brązu na Katedrze Szczecińskiej	44 926 zł

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Interaktywne punkty informacyjne	Wykonanie i montaż 5 infokiosków	62 465 zł
Opracowanie trójjęzycznego przewodnika	Przygotowanie , tłumaczenie na język angielski i i druk przewodnika 3550 egzemplarzy przewodnika w języku polskim oraz jego dystrybucja i bezpłatne udostępnienie w punktach informacji turystycznej i Kościołach oraz obiektach usługowych na szlaku	35 494 zł
Opracowanie i druk map	Druk 6000 egzemplarzy mapy w 4 językach (polski, niemiecki, angielski, litewski)	16 380 zł
Paszporty pielgrzyma	Przygotowanie i druk 20.000 szt. paszportów pielgrzyma	3960 zł
Pieczenie pamiątkowe	Opracowanie i wykonanie 91 szt. pamiątkowych pieczęci do paszportu	1879 zł
Zachęcenie nowych osób do włączenia się w budowanie drogi	Przeprowadzenie 12 warsztatów dla interesariuszy (warsztaty przeprowadziła Zachodniopomorska Agencja Rozwoju Turystyki ZART, konspekt warsztatów opracowano na podstawie wiedzy zdobytej podczas warsztatów z partnerem niemieckim 6.06.2012 w Szczecinie pt. Peregrinato – nauka przy drogach turystycznych i pielgrzymkowych), 1 szkolenia dla gospodarzy oraz 2 szkoleń dla przewodników, w wydarzeniach tych udział wzięło 492 interesariuszy szlaku	47718 zł
Szkolenia dla wolontariuszy	Przeszkolenie 550 osób (młodzież 220 osób + 350 wolontariuszy)	42224 zł

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdania rzeczowo-finansowego projektu z dnia 30.06.2014 Urzędu Marszałkowskiego oraz Fundacji „Szczecińska”

Dodatkowo Województwo Zachodniopomorskie zrealizowano szereg działań, których celem była prezentacja informacji o realizowanym projekcie oraz nawiązanie współpracy i

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

upowszechnienie Pomorskiej Drogi św. Jakuba, które nie generowały kosztów lub koszty nie zostały ujęte w powyższym zestawieniu: m.in. udział w spotkaniach i warsztatach know-how organizowanych przez lub z udziałem niemieckiego partnera, udział w konferencji „Turystyka religijna w Polsce” w Trzęsaczu (zorganizowana w 2011 r. przez Uniwersytet Szczeciński – Wydział Zarządzania i Ekonomiki Usług oraz Wydział Teologiczny), która pozwoliła na nawiązanie kontaktów ze środowiskiem naukowym co zaowocowało wspólną konferencją naukową „Pomorska Droga św. Jakuba – kultura, natura, duchowość” w dniu 29.05.2012 r. w Szczecinie (Uniwersytet Szczeciński – Wydział Teologiczny, Wydział Nauk o Ziemi, Wydział Zarządzania i Ekonomiki Usług, Uniwersytet w Greifswaldzie, Uniwersytet Viadrina Frankfurt nad Odrą), do której pozyskano do współpracy specjalistę ds. turystyki dla osób niepełnosprawnych, udział w konferencji na temat Dróg Jakubowych Szczecin-Berlin w Penkun, konferencja Turystyka i Kultura w Łodzi (Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego), udział w konferencji 1200 lat Dróg św. Jakuba oraz światowym zjeździe bractw jakubowych w Krakowie, podczas których nawiązano kontakty z polskimi i zagranicznymi osobami i organizacjami zaangażowanymi w reaktywację szlaków jakubowych w Polsce i za granicą, sympozjum na temat szlaków kulturowych na Pomorzu, spotkanie z rowerzystami – relacja z przejazdu rowerowego po PDSJ, udział w spotkaniu partnerów dotyczących kontynuacji projektu na Pomorzu Środkowym, spotkanie w Zachodniopomorskim Centrum Doskonalenia Nauczycieli zaowocowało bezpłatnym materiałem w magazynie dla nauczycieli Refleksje, udział w audycjach radiowych. Województwo Zachodniopomorskie w ramach bieżącej działalności realizuje wiele przedsięwzięć mających na celu upowszechnianie PDSJ. Wszystkie, opracowywane, aktualizowane i wydawane nowe foldery promocyjne zawierają informacje na temat Szlaku, uczestnicząc w targach krajowych oraz zagranicznych (w Niemczech i Skandynawii) dystrybuowane są materiały na temat Szlaku. Informacje o szlaku ukazały się także w prasie lokalnej i turystycznej. Prowadzona jest bieżąca wysyłka materiałów do zainteresowanych osób z Polski i z zagranicy.

Na podstawie analizy dokumentacji projektu ewaluator stwierdza, że cele mierzalne zostały osiągnięte w pełnym zakresie, natomiast cele „miękkie” społeczne zostały jak do tej pory osiągnięte w ograniczonym stopniu. Ich osiągnięcie wymaga czasu i podejmowania dalszych działań w celu osiągnięcia pełnego efektu. Realizatorom projektu udało się odtworzyć szlak pielgrzymkowy sprzed wieków, poprzez połączenie obiektów związanych z kultem św. Jakuba i innych obiektów związanych z historią pielgrzymowania na Pomorzu w logiczną całość. Szlak został wytyczony i oznakowany. Opracowano jednolite zasady oznakowania szlaku, w tym grupę znaków malowanych, tabliczki oraz kierunkowskazy pokazujące liczbę kilometrów do najbliższych miejscowości i do Santiago de Compostela montowane na słupach. Dostępność oznakowania szlaku została pozytywnie oceniona przez osoby biorące udział w badaniach terenowych IDI i warsztacie z interesariuszami. Dzięki przeprowadzonym warsztatom i

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

szkoleniom udało się włączyć do projektu przedstawicieli różnych środowisk: osoby odpowiedzialne za promocję gminy, pracownicy informacji turystycznej, przedstawiciele lokalnych organizacji turystycznych, przewodnicy turystyczni, księża i zaangażowani przedstawiciele wspólnot kościelnych, przedstawiciele organizacji społecznych działających w obszarze kultury, integracji społecznej (także osób niepełnosprawnych i starszych), ochrony dziedzictwa narodowego, potencjalni usługodawcy, nauczyciele²². Informacje o Szlaku i realizowanych w ramach projektu warsztatach były przekazywane społeczeństwu przez regionalne media (telewizja, radio, prasa). Jednak jak pokazują przeprowadzone badania – lustracja w terenie, to nadal promocja ta aktywizuje wciąż zbyt szczupłą grupę mieszkańców w zestawieniu z potencjałem Dróg św. Jakuba jako czynnika zaangażowania członków społeczności lokalnych w rozwój ich miejscowości. Jako niewystarczające należy uznać zaangażowanie np. LGD i LGR, a także lokalnych organizacji pozarządowych. Większe też może być zaangażowanie znajdujących się na szlaku parafii, przedsiębiorców z branży turystycznej i gastronomicznej – przy pełnej świadomości, że proces dostrzegania wagi caminos dla regionu nigdzie w Europie nie przebiegała zbyt szybko, więc należy liczyć się z trudnościami w realizacji celów „miękkich” Projektu. Można też uznać, że cel dotyczący włączenia osób niepełnosprawnych został zrealizowany w niepełnym stopniu²³ z podobnych przyczyn.

3.2 Czynniki wzmacniające i czynniki osłabiające osiągnięcie założonych celów i rezultatów Projektu

Projekt to ciąg złożonych i związanych ze sobą zadań, mających wspólny cel, przeznaczonych do wykonania w określonym terminie bez przekraczania ustalonego budżetu, zgodnie z założonymi wymaganiami²⁴. Wśród głównych czynników działających osłabiająco bądź wzmacniająco na projekt można wyróżnić m.in. zasoby finansowe, zasoby ludzkie, obecność interesariuszy, komunikację i współpracę interesariuszy, spójny system informacji i promocji, obecność koordynatora działań²⁵.

Na podstawie analizy dostępnych dokumentów projektu można zidentyfikować następujące czynniki, które działają osłabiająco na osiągnięcie założonych celów projektu:

- brak stałego źródła finansowania,

²² Dokumentacja z 6 warsztatów szkoleniowych przeprowadzonych w ramach projektu „RECRcreate – rewitalizacja europejskiego szlaku kulturowego na obszarze południowego Bałtyku Pomorska Droga Św. Jakuba” w lutym 2013, udostępniona przez Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego

²³ Więcej na ten temat w rozdziale 4.7

²⁴ Trocki M., Gucza B., Ogonek K., *Zarządzanie projektami*, PWE, Warszawa, 2003

²⁵ Fidyk K. *Szlaki kulturowe od pomysłu do zidentyfikowanego produktu turystycznego*, Małopolski Instytut Kultury, Kraków, 2012

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

- brak wypracowanych kanałów komunikacji i współpracy między lokalnymi usługodawcami, zarządcami obiektów sakralnych na szlaku i władzami lokalnymi;
-

Wyniki badań terenowych²⁶ pozwalają na wyciągnięcie wniosku, że ważnym czynnikiem osłabiającym realizację projektu było zbyt małe zaangażowanie strony kościelnej w kreowanie szlaku. W pewnym stopniu utrudniało to stały i bieżący kontakt pomiędzy partnerami realizującymi projekt w regionie, a co za tym idzie wypracowanie spójnego i skutecznego sposobu dotarcia do mieszkańców miejscowości na szlaku, jak też budzą obawy o trwałość działań po zakończeniu projektu współfinansowanego ze środków unijnych.

Obiektywnym czynnikiem, utrudniającym, a na pewno spowalniającym realizację celów projektu jest fakt, iż przemierzanie Dróg św. Jakuba jest tym rodzajem aktywności, która nie przyczynia się do szybkiego i wyraźnego wzrostu przychodów lokalnych usługodawców turystycznych, a wykreowanie znaczącego ruchu na tego rodzaju szlaku jest długotrwałym procesem i zależy tyleż od nakładów i podejmowanych działań w zakresie tworzenia i promocji produktu, co od szeregu dyskretnych czynników natury społeczno-kulturowej czy psychologicznej: zmian stylu życia, mód, przemian w zakresie systemu wartości itp. Znaczenie ma także występujący lokalnie poziom kapitału społecznego (przede wszystkim poziom społecznego zaufania, gdyż pielgrzymowanie jest specyficznym rodzajem turystyki, w którym życzliwe nastawienie mieszkańców przemierzanego terenu do pielgrzyma ma kolosalny wpływ na jego komfort i realizację celów wędrówki); pielgrzym jest turystą raczej niedochodowym, (pomimo że wędrując szlakiem musi kupić po drodze wszystko, jest to jednak klient niewymagający), ale może mieć bardzo pozytywny wpływ na ludzi, których w trakcie pielgrzymki spotyka – pod warunkiem, że zostanie przyjęty życzliwie i bez nieufności. Do korzyści związanych z przyjmowaniem pielgrzymów należy zaliczyć korzyści natury społecznej i duchowej, ale są to korzyści trudno mierzalne, choć trudno zaprzeczyć ich wpływowi na dobrostan społeczności, stykającej się z ruchem pątniczym. Warto jednak zauważyć wzrost zainteresowania, wśród mieszkańców Europy i innych kontynentów szlakami kulturowymi zaspokajającymi potrzeby o charakterze „slow”, co staje się swego rodzaju modą, coraz częściej propagowaną także przez celebrytów, np. znana amerykańska aktorka Shirley MacLaine, niemiecki komik Harpe Kerkeling, brazylijski autor bestsellerów Paulo Coelho, powstają także filmy fabularne o Camino z udziałem znanych aktorów np. The Way (Droga życia) z Martinem Sheenem i Emilio Estevez. Wszystko to sprawia, że Drogi Jakubowe zyskują na popularności.

²⁶ Warsztaty z interesariuszami, lustracja terenowa Szlaku, IDI

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Jak ustalono w wyniku badania, do najważniejszych czynników wzmacniających osiągnięcie założonych celów należy powstanie koalicji osób zainteresowanych rozwojem szlaku²⁷, które aktywnie włączają się w budowę szlaku. Są to głównie przedstawiciele instytucji i władz lokalnych oraz lokalnych organizacji. Równą wagę ma tutaj zaangażowanie zarówno władz lokalnych (gmin, przez które przebiega szlak), jak i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodniopomorskiego; samo zaś zaangażowanie tych podmiotów będzie niewystarczające, jeżeli nie spotka się ze wsparciem lokalnych liderów i środowisk skupiających z jednej strony lokalny biznes (nie tylko turystyczny, choć przede wszystkim) oraz osoby i organizacje działające na rzecz rozwoju lokalnej kultury. Warto jednak przy okazji zwrócić uwagę, że ta grupa czynników wzmacniających zawiera w sobie spory potencjał rozczarowania, jeżeli wiąże się z założeniem osiągnięcia szybkich i wymiernych ekonomicznie rezultatów. Nawiązane relacje muszą być utrwalane; muszą też zostać wypracowane zarówno jasne reguły komunikacji między partnerami, jak i mechanizmy kooptacji nowych partnerów.

Niewątpliwie silnym czynnikiem wzmacniającym rozwój szlaku i jego popularyzację wśród lokalnej społeczności może być zaangażowanie strony kościelnej (księży proboszczów), która w oparciu o powstały w ramach projektu szlak może prowadzić działalność duszpasterską i wpływać na postawy społeczne, głównie mieszkańców małych miejscowości.

Innym czynnikiem wpływającym na osiągnięcie celów projektu, który wypada wskazać jako warunek skuteczności realizacji projektu jest jego ewaluacja, pozwalająca na dokonanie korekt zarówno na poziomie założeń (jeśli okazałoby się to konieczne), jak i działań.

Działania podejmowane przez UMWZ w celu zapobiegania czynnikom negatywnie wpływającym na realizację celów projektu są jak do tej pory nieznaczne. Na zakończenie projektu kilkanaście samorządów, instytucji i organizacji podpisało list intencyjny związany ze współpracą na rzecz rozwoju i promowania szlaku. Analiza sprawozdań z warsztatów pokazuje, że jednym z poruszanych tematów były nowe, potencjalne źródła finansowania dla projektów dotyczących promocji szlaku. Starano się również zachęcić usługodawców do włączenia się w kreowanie szlaku i skierowanie swojej oferty do pielgrzymów i turystów podążających szlakiem poprzez informowanie o projekcie, przekazywanie darmowych materiałów promocyjnych dla usługodawców, zapraszanie do udziału w warsztatach i szkoleniach na temat szlaku. Z badania wynika jednak że skuteczność części tych działań w miarę postępu projektu słabła. Zauważalne zniechęcenie związane jest z brakiem szybkich i spektakularnych efektów projektu. Wywołane jest również nie zdobyciem środków na nowy projekt, który miał być realizowany przez partnerstwo 30 podmiotów, ale nie został zrealizowany w wyniku braku środków finansowych.) Część podejmowanych rozwiązań można uznać nawet za przeciwnie skuteczne (np. darmowa

²⁷ Warsztaty z interesariuszami, lustracja terenowa Szlaku, IDI

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

dystrybucja materiałów prowadziła do ograniczeń w przekazywaniu informacji potencjalnym użytkownikom Szlaku)²⁸.

Tabela 3 Rekomendowane działania w celu zapobiegania czynnikom osłabiającym realizację celów projektu

Czynnik	Rekomendowane działania w reakcji na czynnik
Brak stałych źródeł finansowania	Korzystanie z grantów i dotacji z różnych źródeł, wskazywanie interesariuszom możliwości zdobycia finansowania na rozwój działalności, włączenie gmin w tworzenie szlaku, założenie Fundacji skupiającej interesariuszy z sektora samorządowego i biznesu, która mogłaby pozyskiwać środki na rozwój Szlaku oraz uzyskiwać dochody z dystrybucji materiałów informacyjnych oraz innych usług (oczywiście z zachowaniem zasady non-profit) ²⁹
Brak odpowiedniej liczby interesariuszy np. w postaci usługodawców, którzy zapewnili by dostęp do usług na wszystkich odcinkach Szlaku oraz brak wypracowanych kanałów komunikacji i współpracy między nimi	Stworzenie systemu zachęt dla usługodawców, w celu włączenia ich w projekt, np. w postaci wspólnej promocji tych obiektów, stworzenie możliwości do regularnych spotkań usługodawców i wymiany doświadczeń, szkolenia dla usługodawców w zakresie promocji, objęcie obiektów, należących do usługodawców współpracujących ze sobą w ramach Szlaku jednolitą identyfikacją wizualną.
Trudności w identyfikacji zadań i obowiązków partnerów realizujących Projekt	Podpisywanie umów dotyczących poszczególnych działań i dokładne ustalenia dotyczące obowiązków i praw każdego z partnerów. Korzystnym byłoby również wypracowanie swoistego kontraktu, odnoszącego się do generalnych zasad współpracy, podpisanego przez wszystkich

²⁸ Więcej na ten temat w rozdziale 3

²⁹ Więcej na ten temat w rozdziale 7 niniejszego rozdziału

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

	partnerów. W ramach takiego kontraktu mogłyby zostać sformułowane jasno interesy i oczekiwania każdego z partnerów względem Projektu. Kontrakt ten mógłby być umową partnerstwa, zawiązanego wokół Szlaku, przekraczającego zarówno czas realizacji Projektu, jak i jego zakres i mógłby być rozszerzeniem podpisanej na koniec Projektu deklaracji dalszej współpracy, np. o bardziej precyzyjne zapisy, np. kto będzie odpowiedzialny za jakie działania. Korzystnym byłoby nawiązanie sieciowej współpracy z podobnymi partnerstwami, powstającymi wokół Dróg św. Jakuba tak w Polsce, jak i za granicą.
Brak dostatecznego zaangażowania strony kościelnej w kreowanie szlaku	Wzmocnienie zaangażowania strony kościelnej wszystkich obrządków w kreowanie szlaku. Umowy z parafiami odnośnie opieki nad szlakiem. Priorytetem, a na pewno działaniem poprzedzającym zawieranie takich umów byłoby wciągnięcie jak największej liczby parafii i innych instytucji kościelnych do opisanego wyżej partnerstwa.

3.3 Trafność zdefiniowania przyjętych celów projektu

Trafność jest jednym z podstawowych kryteriów ewaluacji³⁰. Pozwala ocenić w jakim stopniu przyjęte cele projektu odpowiadają zidentyfikowanym problemom występującym na obszarze realizacji projektu. Poniższa tabela przedstawia zestawienie problemów zdiagnozowanych na etapie wnioskowania o środki unijne z Formularza wniosku dla projektów z dn. 21.05.2010.

Tabela 4 Trafność celów projektu w stosunku do zdiagnozowanych problemów

³⁰ Pozostałe kryteria ewaluacji projektu to: skuteczność, efektywność, użyteczność i trwałość.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Cel projektu	Zdiagnozowane problemy w formularzu wniosku
Cel główny: wzmocnienie istniejącego dziedzictwa kulturowego i stworzenie nowego produktu turystycznego oraz wykorzystanie go do rozwoju regionalnego województwa	Koncentracja ruchu turystycznego wzdłuż wybrzeża w sezonie letnim Zagrożenie spadkiem liczby turystów w Regionie Południowego Bałtyku Niewykorzystanie potencjału turystyki transgranicznej Niewykorzystanie potencjału turystyki kulturowej Ograniczona popularność turystyczna Regionu Południowego Bałtyku
Cel szczegółowy: odnowienie szlaku poprzez połączenie obiektów i miejscowości w logiczną całość	Zagrożenie spadkiem liczby turystów w Regionie Południowego Bałtyku
Cel szczegółowy: Aktywizacja wolontariatu wokół szlaku	Brak oferty przygotowanej dla osób starszych i niepełnosprawnych, która dawałaby wyższy poziom bezpieczeństwa i lepszy kontakt z miejscową ludnością
Cel szczegółowy: podnoszenie świadomości wśród mieszkańców o położeniu ich miejscowości na Europejskim Szlaku Kulturowym	Niedostrzeganie i niedocenywanie potencjału dziedzictwa kulturowego dla rozwoju regionalnego
Cel szczegółowy: włączenie w reaktywację szlaku różnych środowisk	Niedostrzeganie i niedocenywanie potencjału dziedzictwa kulturowego dla rozwoju regionalnego
Cel szczegółowy: umożliwienie osobom starszym, niepełnosprawnym, w trudnej sytuacji materialnej korzystanie z atrakcji turystycznych	Ograniczony dostęp osób starszych, mniej zamożnych i niepełnosprawnych dla turystyki transgranicznej Brak oferty przygotowanej dla osób starszych i niepełnosprawnych, która dawałaby wyższy poziom bezpieczeństwa i lepszy kontakt z miejscową ludnością

Źródło: Opracowanie własne na podstawie strony internetowej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodniopomorskiego, <http://wzp.pl/wtqp/turystyka/p-r-m-a-12798/projekt-europejski-szlak-kulturowy-droga-sw-jakuba.htm> oraz Formularza wniosku dla projektów, Numer wniosku WTPB.02.03.00-22-012/10, Data rejestracji wniosku 2010-05-21

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Zdiagnozowane na etapie wnioskowania problemy znalazły swoje odzwierciedlenie w celach Projektu. Ich osiągnięcie może posłużyć zaspokojeniu potrzeb w kwestiach popularyzacji Regionu Południowego Bałtyku, zwiększeniu dostępu osób starszych i o ograniczonych zdolnościach ruchowych do turystyki oraz zwiększeniu świadomości wykorzystania potencjału kulturowego. Trafność zdefiniowania przyjętych celów realizacji projektu należy ocenić pozytywnie.

Dla oceny trafności sformułowanych celów warto również zastosować metodę SMART (ang. Simple, Measurable, Achievable, Relevant, Timely defined, dosł. sprytny). Jest to koncepcja formułowania celów w dziedzinie planowania. Zawiera ona pięć postulatów dotyczących cech, którymi powinien się charakteryzować poprawnie sformułowany cel. Zgodnie z teorią sformułowany cel powinien być:

- Szczegółowy – zawierający konkretny przekaz;
- Mierzalny – aby można było go zmierzyć, czyli liczbowo wyrazić jego realizację;
- Atrakcyjny – aby nie był nudny oraz wzbudzał ciekawość i chęć do działania;
- Realistyczny – aby był możliwy do osiągnięcia (poziom celów a także ich realizacja znacznie różni się w każdej metodyce);
- Terminowy – aby był określony czasowo (wyznaczony czas osiągnięcia celu mobilizuje).

Poniższa tabela przedstawia ocenę celów projektu metodą SMART.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Tabela 5 Ocena celów projektu

Cel projektu	Szczegółowy	Mierzalny	Atrakcyjny	Realistyczny	Terminowy
Cel główny: wzmocnienie istniejącego dziedzictwa kulturowego i stworzenie nowego produktu turystycznego oraz wykorzystanie go do rozwoju regionalnego województwa	+	-	+	+	-
Cel szczegółowy: odnowienie szlaku poprzez połączenie obiektów i miejscowości w logiczną całość	+	+	+	+	+
Cel szczegółowy: Aktywizacja wolontariatu wokół szlaku	+	+	+	+	-
Cel szczegółowy: podnoszenie świadomości wśród mieszkańców o położeniu ich miejscowości na Europejskim Szlaku Kulturowym	+	+	+	+	-
Cel szczegółowy: włączenie w reaktywację szlaku różnych środowisk	+	+	+	+	-
Cel szczegółowy: umożliwienie osobom starszym, niepełnosprawnym, w trudnej sytuacji materialnej korzystanie z atrakcji turystycznych	+	+	+	+	-

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej Pomorzanie Zachodnie, http://wzp.pl/wtgp/turystyka/p-r-m-a-12798/projekt_-_europejski_szlak_kulturowy_-_droga_sw_jakuba.htm

Analiza trafności celów metodą SMART wskazuje na pozytywne sformułowanie zakładanych celów pod kątem szczegółowości, atrakcyjności i realności. Jeżeli chodzi o mierzalność, jedynie cel główny jest trudny do oszacowania, jednak wynika to z jego ogólności. Cel ten oprócz dążenia do rozwoju regionalnego zakłada również wzmocnienie dziedzictwa kulturowego. Określenie mierzalności tego celu byłoby możliwe gdyby na grupie reprezentatywnej dla grup docelowych projektu przeprowadzono wcześniej badanie świadomości regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz opisano jej stan w kategoriach dających możliwość pomiaru zmian w czasie (np. wiedza o lokalnym dziedzictwie, poziom zainteresowania dziedzictwem, liczba podejmowanych przez społeczności działań na rzecz zachowania i wykorzystania dziedzictwa itp.) , a następnie przeprowadzono porównawcze badanie po zakończeniu Projektu. Pozostałe cele są mierzalne za pomocą odpowiednio dobranych wskaźników. Jedyną wadą sformułowanych celów jest to, iż przy większości z nich nie podaje się terminu ich osiągnięcia, a brak wyznaczonego terminu nie mobilizuje do realizacji. Problemem może być to, że ewaluowany projekt jest raczej częścią długoletniego procesu rewitalizacji Szlaku, a nie realizacją tejże w całości, co sugeruje patrzenie również na Projekt w kategoriach dłuższego trwania, a nie realizacji wąsko zakreślonych zadań.

Analiza trafności celów metodą SMART wykazała brak wskazania czasu realizacji przyjętych celów, co może negatywnie wpłynąć na ich realizację. Rekomenduje się zatem uzupełnienie sformułowanych celów o szacowany czas ich osiągnięcia, co spowoduje szybszą i bardziej efektywną ich realizację.

Zakładanym głównym rezultatem działań było zwiększenie wydajności wykorzystania dziedzictwa kulturowego w celu wsparcia rozwoju w rejonie Południowego Bałtyku. Jako ważne pozostałe rezultaty wskazano:

1. Wypromowanie dziedzictwa kulturowego Południowego Bałtyku jako celu wycieczek turystycznych poprzez wykorzystanie istniejącej już europejskiej sieci (przyłączenie się do niej);
2. Podniesienie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego Południowego Bałtyku wśród obywateli regionu Południowego Bałtyku i UE;
3. Zwiększenie korzystania z oferty turystycznej w szczególności przez specjalne grupy społeczne, które zazwyczaj nie angażują się w turystykę transgraniczną lub turystykę jako taką;

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

4. Mobilizacja miejscowych zasobów ludzkich wokół idei nowego produktu turystycznego po to, by doprowadzić do zbliżenia wartości społeczno-kulturowych w regionie i zagwarantować zintegrowane podejście do rozwoju i rewitalizacji³¹.

Dodatkowe rezultaty osiągnięte w wyniku realizacji projektu, to:

- Wymiana informacji i doświadczeń pomiędzy podmiotami z Niemiec, Litwy i Polski – konferencje, wymiana dokumentów, warsztaty, wspólny sekretariat oraz koordynatorzy z każdego z krajów;
- Sieciowanie współpracy pomiędzy różnymi środowiskami – różne jednostki terytorialne (powiat, gmina, województwo), organizacja pozarządowa, środowisko akademickie, klaster;
- Rozwój regionalny – prawie 90% respondentów badania CAWI (usługodawcy) wskazuje, że środki na rewitalizację pomorskiego odcinka Dróg Św. Jakuba służą rozwojowi miejscowości, przez które szlak przebiega;
- Współpraca samorządu z podmiotami lokalnej gospodarki – przedsiębiorstwo produkcyjno-handlowe, gospodarstwa noclegowe oraz lokale gastronomiczne;
- Europeizacja partnerów projektu – zmiana zachowań, przyzwyczajzeń, sposobu myślenia poprzez udział w projekcie unijnym realizowanym w ramach EWT. Badanie CAWI (usługodawcy) wykazało, że 40% respondentów uważa, że władze lokalne mają świadomość wzrostu konkurencyjności swojego terenu dzięki istnieniu na nim części europejskiego szlaku kulturowego.
- Zwiększenie przychodów przedsiębiorstw, co poprzez zwiększone wydatki skutkuje zwiększeniem zatrudnienia i dochodów w innych sektorach gospodarki;
- Mnożnik keynesowski związany ze wzrostem wydatków finansowych z wynagrodzeń wpłacanych osobom i firmom zaangażowanym w obsługę programu³².

Rezultatami dodatkowymi realizacji projektu są: wzmocnienie kompetencji podmiotów sektora samorządowego, poprzez europeizację oraz wielopoziomą współpracę oraz poprawa warunków gospodarki lokalnej, poprzez promocję i włączenie przedsiębiorców w projekt. Efekty mnożnikowe zostały potwierdzone opinią respondentów badania CAWI, którzy dostrzegają zmianę postawy u władz lokalnych oraz upatrują w projekcie szansy rozwoju regionalnego.

³¹ Formularz wniosku dla projektów, których całkowity kwalifikowany budżet wynosi powyżej 200 000,00 euro, Numer wniosku WTPB.02.03.00-22-012/10, Data rejestracji wniosku 2010-05-21

³² Ocena wpływu i prognozowanie efektów w badaniach ewaluacyjnych, red. Agnieszka Haber, Rafał Trzciński, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2011

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Dodatkowe oddziaływania projektu wynikają z komplementarności założonych celów oraz planowanych działań, które mają na celu włączenie różnych grup usługodawców oraz użytkowników oraz stworzenie produktu turystycznego. Komplementarność działań została przedstawiona poniżej. Wielokrotnie jedno działanie przyczynia się do osiągnięcia kilku celów projektu, co świadczy o komplementarności działań.

Tabela 6 Komplementarność celów i działań w projekcie

Cel projektu	Działania
Cel szczegółowy: odnowienie szlaku poprzez połączenie obiektów i miejscowości w logiczną całość	przygotowanie inwentaryzacji obiektów sakralnych i kulturowych na Szlaku Św. Jakuba szczegółowe wytyczenie i oznakowanie szlaku opracowanie i wydanie przewodnika i mapy
Cel szczegółowy: Aktywizacja wolontariatu wokół szlaku	programy społeczne
Cel szczegółowy: podnoszenie świadomości wśród mieszkańców o położeniu ich miejscowości na Europejskim Szlaku Kulturowym	prowadzenie strony internetowej
Cel szczegółowy: włączenie w reaktywację szlaku różnych środowisk	konferencje, warsztaty i szkolenia na temat szlaku
Cel szczegółowy: umożliwienie osobom starszym, niepełnosprawnym, w trudnej sytuacji materialnej korzystanie z atrakcji turystycznych	inwentaryzacja szlaku na potrzeby osób niepełnosprawnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej Pomorzanie Zachodnie, http://wzp.pl/wtgp/turystyka/p-r-m-a-12798/projekt_-_europejski_szlak_kulturowy_-_droga_sw_jakuba.htm

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Poniżej zaprezentowano działania, które należałoby podjąć, aby wzmocnić osiągnięcie dodatkowych oddziaływań wynikających z realizacji projektu w kontekście realizacji celów (efekt synergii³³ i komplementarności działań).

Tabela 7 Rekomendowane działania w celu wzmocnienia efektów dodatkowych projektu

Dodatkowe oddziaływania zdiagnozowane na wcześniejszym etapie	Działania, jakie należałoby podjąć, aby wzmocnić efekty
Wymiana informacji i doświadczeń pomiędzy podmiotami z Niemiec, Litwy i Polski – konferencje, wymiana dokumentów, warsztaty, wspólny sekretariat oraz koordynatorzy z każdego z krajów	Zastąpienie oficjalnej, sformalizowanej współpracy (konferencje, raporty) bieżącą, kreatywną wymianą pomysłów i informacji z wykorzystaniem nowoczesnych środków komunikacji publicznej (mail, komunikator).
Sieciowanie współpracy pomiędzy różnymi środowiskami – różne jednostki terytorialne (powiat, gmina, województwo), organizacja pozarządowa, środowisko akademickie, klaster	Określić w klarowny sposób zakres obowiązków oraz formy komunikacji pomiędzy partnerami. Rozszerzanie sieci partnerów nieoficjalnych w zależności od bieżących potrzeb projektu.
Współpraca samorządu z podmiotami lokalnej gospodarki – przedsiębiorstwo produkcyjno-handlowe, gospodarstwa noclegowe oraz lokale gastronomiczne	Rozszerzanie bazy podmiotów współpracujących, poprzez popularyzację korzyści osiąganych w gospodarce lokalnej. Zwiększenie promocji zaangażowanych podmiotów.
Europeizacja partnerów projektu – zmiana zachowań, przyzwyczajzeń, sposobu myślenia poprzez udział w projekcie unijnym realizowanym w ramach EWT	Doszkalanie podmiotów zaangażowanych w projekt. Uwidacznianie zmian zachodzących wśród postaw partnerów projektu, poprzez wewnętrzną ewaluację.
Zwiększenie przychodów przedsiębiorstw, co poprzez zwiększone wydatki skutkuje zwiększeniem zatrudnienia i dochodów w innych sektorach gospodarki	Kontynuacja działań związanych z promocją oraz sieciowaniem podmiotów lokalnej gospodarki.
Mnożnik keynesowski³⁴ związany ze wzrostem wydatków finansowych z wynagrodzeń wpłacanych osobom i firmom zaangażowanym w obsługę programu	Kontynuacja realizacji kolejnych projektów unijnych przez partnerów.

³³ Efekt synergii – współdziałanie różnych czynników, którego efekt jest większy niż suma poszczególnych oddzielnych działań

³⁴ Mnożnik keynesowski – jest to stosunek zmiany produkcji do powodującej ją zmiany w wydatkach autonomicznych

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Efekty synergii można wzmocnić głównie poprzez kontynuację realizowanych działań. Istotne jest jednak pogłębienie relacji pomiędzy sieciowanymi podmiotami, jak również uwidacznianie potencjalnych i osiągniętych korzyści udziału w projekcie.

Środki przewidziane do realizacji celów projektu zostały ocenione w tabeli poniżej. Poszczególne środki zostały dopasowane do celów projektu, a następnie poddane ewaluacji pod kątem trafności założeń.

Tabela 8 Środki przewidziane do realizacji celów projektu

Cel projektu	Działania	Ocena działania	Rekomendacje
Cel szczegółowy: odnowienie szlaku poprzez połączenie obiektów i miejscowości w logiczną całość	Przygotowanie inwentaryzacji obiektów sakralnych i kulturowych na Szlaku Św. Jakuba	Działanie odpowiednio dobrane, dokładna inwentaryzacja obiektów sakralnych i kulturowych jest elementem wyjściowym dla realizacji całego projektu.	Brak rekomendacji.
	Szczegółowe wytyczenie szlaku i jego oznakowanie	Działanie odpowiednio dobrane, jednak należy je przeddefiniować. Najważniejsze jest nie tylko szczegółowe wytyczenie szlaku, lecz wyznaczenie go logicznie, uwzględniając najcenniejsze obiekty.	Rekomendacja przeddefiniowania na etapie kontynuacji projektu: Wytyczenie szlaku łączącego najcenniejsze obiekty sakralne i kulturowe.
	Opracowanie i wydanie przewodnika i mapy oraz ich rozpowszechnianie.	Działanie odpowiednio dobrane.	Brak rekomendacji.
Cel szczegółowy: Aktywizacja wolontariatu wokół szlaku	Programy społeczne	Działanie odpowiednio dobrane, jednak należy je przeddefiniować. Działanie zdefiniowane zbyt ogólnie.	Rekomenduje się uszczegółowienie działania na etapie kontynuacji projektu.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Cel szczegółowy: podnoszenie świadomości wśród mieszkańców o położeniu ich miejscowości na Europejskim Szlaku Kulturowym	Konferencje, warsztaty i szkolenia na temat szlaku; Prowadzenie dedykowanej projektowi strony internetowej	Działania realizowane w ramach tego celu były zbieżne z działaniami w celu szczegółowym: włączenie w reaktywację szlaku różnych środowisk. W tym obszarze realizowane były liczne działania o charakterze informacyjno - edukacyjnym.	Prowadzenie zróżnicowanych działań informacyjnych za pomocą lokalnych środków dystrybucji. Zasadne będzie kontynuowanie działań na etapie kontynuacji projektu o położeniu ich miejscowości na Europejskim Szlaku Kulturowym za pomocą podmiotów lokalnych, takich jak kościół, domy kultury, świetlice, szkoły.
Cel szczegółowy: włączenie w reaktywację szlaku różnych środowisk	Konferencje, warsztaty i szkolenia na temat szlaku	Działanie odpowiednio dobre, konferencje, warsztaty i szkolenia na temat szlaku przeprowadzane z różnymi grupami społecznymi przyczyniają się do osiągania celu.	Brak rekomendacji.
Cel szczegółowy: umożliwienie osobom starszym, niepełnosprawnym, w trudnej sytuacji	Inwentaryzacja szlaku na potrzeby osób niepełnosprawnych	Działanie dobrze dobrane. W świetle stwierdzonego w wyniku lustracji dość niskiego poziomu dostosowania obiektów na	Rekomenduje się wprowadzenie działań na etapie kontynuacji projektu

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

materiałnej korzystanie z atrakcji turystycznych		Szlaku do potrzeb osób niepełnosprawnych³⁵warto w przyszłości rozważyć możliwość rozszerzenia zakresu dostosowań. Jest to zasadne ze względu na osoby starsze, które stanowią najliczniejszą grupę użytkowników polskich dróg jakubowych³⁶.	bezpośrednio przyczyniających się do osiągnięcia celu, czyli stworzenie odpowiedniej infrastruktury (medycznej, usługowej, małej architektury) – tam, gdzie jest to uzasadnione potrzebami i możliwe - oraz dopasowanie do potrzeb niewidomych, słabo widzących i niesłyszących infrastruktury informacyjnej i materiałów informacyjnych (przede wszystkim w internecie).
---	--	--	--

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej Pomorzanie Zachodnie, http://wzp.pl/wtgp/turystyka/p-r-m-a-12798/projekt_-_europejski_szlak_kulturowy_-_droga_sw_jakuba.htm

Powyższa tabela wskazuje, że nie wszystkie przyjęte w projekcie działania zostały dobrze zdefiniowane, a tym samym przyczyniły się do osiągnięcia założonych celów. Część działań zostało zdefiniowanych zbyt ogólnie, z pominięciem potrzeb i problemów poszczególnych grup społecznych, zaangażowanych w projekt. Podobne wnioski można wyciągnąć z badania CAWI z usługodawcami, podczas którego ponad 60% respondentów odpowiedziało negująco lub bez

³⁵ Warto zwrócić uwagę, że uwzględniać osoby o różnych rodzajach niepełnosprawności i różne rodzaje dostosowań: dla niesłyszących, niewidomych i słabo widzących, z upośledzeniem narządów ruchu. Dostosowania mogą dotyczyć nie tylko przemierzania Szlaku, ale i infrastruktury informacyjnej (tablice, oznaczenia itp.) oraz materiałów informacyjnych

³⁶ Łukasz Mróz, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ „Droga św. Jakuba w Polsce w opinii pielgrzymów i turystów” 2014,

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

aprobaty dla stwierdzenia, iż promocja Dróg św. Jakuba dociera do wszystkich grup docelowych (P14). Świadczy to o nieskuteczności promocji, wynikającej z pomijania indywidualnych potrzeb poszczególnych interesariuszy. Z lustracji szlaku wynika również, że utrudniony jest dostęp do obiektów usługowych i kulturowych osób z ograniczonymi możliwościami poruszania się (m. in. brak podjazdów dla wózków inwalidzkich).

Wyciągając wnioski z dotychczasowej realizacji działań w obszarze Szlaku na przyszłą perspektywę finansową należy zwrócić uwagę przede wszystkim na potrzeby poszczególnych grup potencjalnych odbiorców oraz cechy podmiotów uczestniczących w projekcie. Rekomenduje się następane działania projektu na okres przyszłej perspektywy finansowej 2014-2020:

- Zacieśnienie współpracy pomiędzy podmiotami tworzącymi projekt;
- Elastyczny dobór podmiotów współpracujących nieoficjalnie w celu budowania silniejszej sieci powiązań;
- Zwiększenie świadomości istnienia Szlaku w środowiskach: lokalnym, krajowym i międzynarodowym, poprzez spersonalizowane do potrzeb odbiorców środki przekazu;

Do zaplanowania przyszłych działań związanych ze Szlakiem warto skorzystać z doświadczeń innych krajów. Praktyki wynikające z planowania Szlaku w innych regionach Europy to:

- Niemcy – przekazanie funkcji utrzymania poszczególnych odcinków szlaku lokalnym i regionalnym organizacjom pozarządowym, na zasadzie zdrowej konkurencji pomiędzy nimi. Ekumeniczna współpraca poszczególnych grup lokalnych. Istnieje także wspólna dla wszystkich Jakobsweg strona internetowa <http://www.deutsche-jakobswege.de/wege-uebersicht.html> z interaktywną mapą.
- Francja – zeszyty (mała objętość i masa), które zawierają szkicowe mapy 20- czy 30-kilometrowych odcinków z zaznaczonymi miejscami noclegowymi, barami, kościołami, aptekami, a do tego adresy schronisk funkcjonujących na Szlaku.
- Czechy – porozumienie z „Klubem Czeskich Turystów” (odpowiednik naszego PTTK), które odpowiedzialne jest za oznakowanie Szlaku. Natomiast problemem dotyczącym czeskie szlaki Świętego Jakuba jest postrzeganie przez kościół caminowiczów jedynie jako turystów, który dystansuje się wobec działań wokół szlaku i niechętnie współpracuje z organizatorami szlaku. Dlatego należy zwrócić uwagę na bliską współpracę z władzami kościelnymi.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

- Austria – władze regionalne wyznaczyły i zorganizowały Szlak, dbają o jego finansowanie i infrastrukturę. Promocją zajmują się diecezje, które korzystają z Drogi w swojej działalności duszpasterskiej³⁷.
- Hiszpania – pielgrzymi dostają paszport, który można otrzymać np. w punkcie startowym. Dzięki paszportowi można zatrzymać się w przygotowanych schroniskach, przede wszystkim jednak jest on miejscem na pieczętki potwierdzające przebycie kolejnych odcinków. Na ich podstawie, u celu, pątnik dostaje compostelkę, czyli zaświadczenie o odbyciu pielgrzymki Droga św. Jakuba³⁸.

Realizacja wskazanych rekomendacji umożliwi realne osiąganie celów przyjętych w projekcie oraz przyczyni się do spotęgowania efektów mnożnikowych.

3.4 Profil grupy docelowej projektu

Określenie profilu grupy docelowej jest jedną z podstawowych decyzji, jaką należy podjąć przy realizacji każdego projektu. To od tego do kogo chcemy skierować projekt, zależeć będzie jakie działania podejmiemy oraz sposób w jaki będziemy je realizować. Tradycyjnym sposobem definiowania grupy docelowej jest wybór osób spełniających określone kryteria społeczno-demograficzne. Mogą to być: wiek, płeć, wykształcenie, miejsce zamieszkania, liczba dzieci, dochód, stan posiadania, czynnik ryzyka wystąpienia zagrożenia. Metodą doboru grupy docelowej może być także określenie wspólnoty interesów, wspólnoty wartości, wspólnoty stylu życia, ewentualnie, w przypadku projektowania strategii komunikacji, segmentacja populacji, z którą mamy do czynienia, pod kątem potrzeb informacyjnych i nawyków komunikacyjnych. W takim przypadku kryteria społeczno-demograficzne stają się drugorzędne. Z takim przypadkiem mamy do czynienia właśnie przy okazji ewaluowanego Projektu, gdzie kryteriami różnicującymi będzie przede wszystkim styl życia (a precyzyjniej, styl spędzania wolnego czasu), a także wyznawane wartości.

W przypadku szlaku pielgrzymkowego profil podstawowej grupy docelowej jest dość charakterystyczny. Zainteresowani szlakiem będą przede wszystkim pielgrzymi. Historia pielgrzymowania jest tak długa jak historia cywilizacji. Motyw wędrówki do miejsc kultu pojawia się praktycznie w każdej religii³⁹. Termin *pielgrzym* wywodzi się z języka greckiego i oznacza cudzoziemca, obcego, nie rezydującego w kraju. Słowem pielgrzymka określano

³⁷ <http://www.camino.net.pl> [dostęp 9.10.2014]

³⁸ Kowalska M., *Pielgrzymka inna niż wszystkie. Droga św. Jakuba - odpoczynek i refleksja nie tylko dla religijnych*, http://podroze.gazeta.pl/podroze/1.114158.16202043.Pielgrzymka_inna_niz_wszystkie_Droga_sw_Jakuba_.html [dostęp 9.10.2014]

³⁹ Niemczyk A., *Turystyka religijna i turystyka pielgrzymkowa - subprodukty turystyki kulturowej*, Zeszyty Naukowe, nr 857, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, 2011

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

wędrówkę, przebywanie poza własnym miejscem zamieszkania, przemieszczanie się oraz przeprawę przez trudne do pokonania miejsca.⁴⁰ Z czasem słowo nabrało religijnego wymiaru i zaczęto nim określać jedynie podróże związane z praktykami religijnymi. Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych G. O'Collinsa i E. G. Faruggia określa pielgrzymkę jako „spowodowaną pobożnością podróż do miejsc świętych”⁴¹. Inną definicją pielgrzymowania jest „wędrówka osoby czy grupy osób do pewnego miejsca, uważanego za święte, ze względu na szczególne działanie w nim Boga, celem spełnienia określonych aktów religijnych, pobożności i pokuty”⁴². Podobna definicja podkreślająca pieszy charakter pielgrzymek to: „Odbywana pieszo podróż osoby lub grupy osób do miejsca słynącego z łask Bożych w celach religijnych, przy czym suponuje się religijną motywację odbycia tej praktyki i jej związek z życiem religijno-moralnym uczestników”⁴³. Jak widać można znaleźć wiele definicji słowa pielgrzymka jednak wszystkie jako podstawową rzecz zakładają religijny i duchowy charakter podróży. Ponadto ważnym aspektem znaczenia pielgrzymowania jest podejmowanie wysiłku, z którym nieodłącznie się ona wiąże. Popularność pielgrzymowania sprawia, że można mówić o osobnym dziale turystyki jaką jest turystyka religijna. W literaturze przedmiotu dzieli się ją na:

- turystykę pielgrzymkową, inaczej nazywaną pątniczą, w której podstawowym celem odbywanej podróży jest modlitwa, kontemplacja, przeżycie duchowe, uczestnictwo w uroczystościach religijnych.
- turystyka religijno-poznawczą, której główny motyw to poznanie i zobaczenie historii, architektury kultury religijnej poprzez odwiedziny miejsc świętych także innych religii⁴⁴.

Do tych dwóch kategorii dodać można jeszcze turystów trafiających na Szlak z motywów całkowicie pozareligijnych; są to turyści zainteresowani turystką kulturową, dla których Szlak jest takim samym szlakiem turystycznym, jak Szlak Zamków Gotyckich, Mazowiecki Szlak Architektury Drewnianej czy Szlak Tatarski. Cechą tej kategorii turystów jest wyższe niż przeciętne wykształcenie oraz wyższa zamożność, przez co są chętnie witanymi gośćmi w miejscowościach turystycznych. Często w przypadku braku w danym miejscu walorów kulturowych tworzy się z myślą o nich kulturowe produkty turystyczne: wioski tematyczne, wydarzenia artystyczne itp.

⁴⁰ Ostrowski M., *Definicja pielgrzymki i sanktuarium*, <http://www.pastoralna.pl/>

⁴¹ Faruggia E., O'Collinsa G., *Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych*, WAM, 2008

⁴² Ablewicz J., *Pielgrzymka jako znak święty*, *Ateneum Kapłańskie*, 66 (1974) nr 393, s. 58)

⁴³ Piwowarski W., *Łosiery do Gietrzwałdu*, *Studia Warmińskie* (1977) nr 14, s. 154).

⁴⁴ Niemczyk A., *Turystyka religijna i turystyka pielgrzymkowa - subprodukty turystyki kulturowej*, *Zeszyty Naukowe*, nr 857, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, 2011

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Pielgrzymowanie ma bogatą historię, a na przestrzeni wieków możemy zauważyć przemiany jakim podlegało. Poczynając od apostołów, którzy pielgrzymowali aby ewangelizować i szerzyć chrześcijaństwo, przez średniowiecze gdzie pielgrzymki były związane głównie z kultem świętych i męczenników, aż po czasy nowożytne gdzie pojawia się dodatkowy aspekt poznania miejsca, do którego pielgrzymujemy⁴⁵. Pielgrzymi udając się w drogę w celu umocnienia wiary, odbycia pokuty, spełnienia ślubowania, z prośbą o uzdrowienie lub z podziękowaniem, ale również chęcią odejścia od codzienności, przeżycia wspólnoty z ludźmi podobnie do nich myślącymi, obcowania z Bogiem w inny sposób⁴⁶. We współczesnych czasach coraz częstszymi motywami podejmowania pielgrzymek są również: chęć sprawdzenia granic wytrzymałości fizycznej, poznania dziedzictwa kulturowego regionu, zwiedzenia atrakcji turystycznych znajdujących się przy szlaku. Pielgrzymi nie szukają już wyłącznie modlitwy, ale chcą poznać również kulturę odwiedzanego regionu. W związku z tym współcześnie słowo pielgrzymka traci swój religijny charakter. Coraz częściej jest ona traktowana nie jako przeżycie duchowe ale jako forma spędzania wolnego czasu. Osoby udające się do miejsc świętych danej religii coraz częściej przedkładają nad motywy religijne, motywy poznawcze, albo traktują jako interesującą formę uzupełnienia pielgrzymki religijnej. Można również spotkać się z różnym charakterem pielgrzymek. Zupełnie inaczej wygląda coroczna polska pielgrzymka na Jasną Górę, która odbywa się w dużych, rozśpiewanych grupach, niż samotna wędrówka szlakiem Świętego Jakuba. Bez względu jednak na motywy jakie kierują pielgrzymami, osoby podejmujące tę formę aktywności, korzystają jak inni turyści z tej samej infrastruktury turystycznej. Wymagają jednak specjalnej niskobudżetowej oferty, która będzie uwzględniać ich potrzeby. Warto jednak dostrzec także pojawiającą się w Europie modę na korzystanie ze szlaków pielgrzymkowych także przez osoby bardziej zamożne, które w zależności od nastawienia i upodobań preferują i doceniają minimalizm lub na szlaku korzystają z oferty o wyższym standardzie.

Dobry wybór grupy docelowej zapewnia odpowiedni dobór instrumentów i kanałów komunikacji, co w konsekwencji oznacza optymalną skuteczność i efektywność działań informacyjnych i promocyjnych. Podstawowy podział grup docelowych to podział na środowisko wewnętrzne i zewnętrzne. Do adresatów zewnętrznych można zaliczyć turystów, w tym przypadku ze szczególnym uwzględnieniem pielgrzymów. Interesariusze wewnętrzni to natomiast władze lokalne i regionalne, mieszkańcy, organizacje turystyczne, zarządcy atrakcji turystycznych na szlaku.

W przypadku omawianego projektu, realizatorzy wskazali w dokumentacji projektowej następujące grupy docelowe:

⁴⁵ <http://www.pielgrzym.org.pl/> (dostęp: 02.10.2014)

⁴⁶ Ostrowski M., *Historia pielgrzymowania*, <http://www.pastoralna.pl/> (dostęp: 02.10.2014)

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

- 1) ludność miejscowa, w tym w szczególności młodzież,
- 2) politycy i organizacje na szczeblu lokalnym, odpowiadające za rozwój regionalny, szczególnie w dziedzinie turystyki,
- 3) potencjalni użytkownicy szlaku – pielgrzymi oraz turyści,
- 4) pośrednicy turystyczni.

Wśród tych grup podkreślana jest rola młodzieży, która powinna poznać znaczenie dziedzictwa kulturowego regionu dla jego rozwoju społeczno-gospodarczego i zacząć angażować się w rozwój, utrzymanie i korzystanie z dziedzictwa. Ponadto w ramach projektu skierowano działania zachęcające do korzystania ze szlaku, do bardzo specyficznej grupy osób, która praktycznie wcale nie angażuje się w korzystanie z oferty turystycznej pochodzącej z południowo-wschodniej części regionu Południowego Bałtyku (Polska, Litwa). Ich bierność w tej dziedzinie wynika zarówno z przyczyn ekonomicznych, (brak środków finansowych), jak również z powodu barier językowych, czy też barier wynikających ze stylu życia. Projekt zakłada udostępnienie szlaku również osobom niepełnosprawnym, chorym i starszym, dla których główną barierą do korzystania z oferty turystycznej jest brak odpowiednio przystosowanej infrastruktury. Jednak z przeprowadzonych badań wynika, że poziom udostępnienia szlaku dla osób niepełnosprawnych jest niewielki.

Cele projektu wpisują się we wskazane grupy docelowe, jednak patrząc na nie widzimy, że takie zdefiniowanie grup docelowych projektu wydaje się być niepełne. Wśród pożądaných grup docelowych powinni znaleźć się również księża i parafie, przez które przebiega szlak. Jest to bardzo ważne dla szlaku, gdyż to obiekty sakralne są głównymi jego atrakcjami. Pełne zidentyfikowanie grup docelowych pomoże w realizacji założonych celów i dotarciu do wszystkich niezbędnych w projekcie decydentów.

W badaniu zdiagnozowano niepełne zidentyfikowanie grup docelowych projektu, co wpływa na trudności z realizacją wszystkich zamierzonych celów projektu. Dlatego w kontynuacji projektu proponuje się pełniejsze określenie grup docelowych, poprzez zdiagnozowanie ich potrzeb: informacyjnych, związanych z formą przemierzania Szlaku, stylem życia itp. Warto również określić potencjał każdej z grup w odniesieniu do Szlaku: co każda z nich może wnieść w jego rozwój.

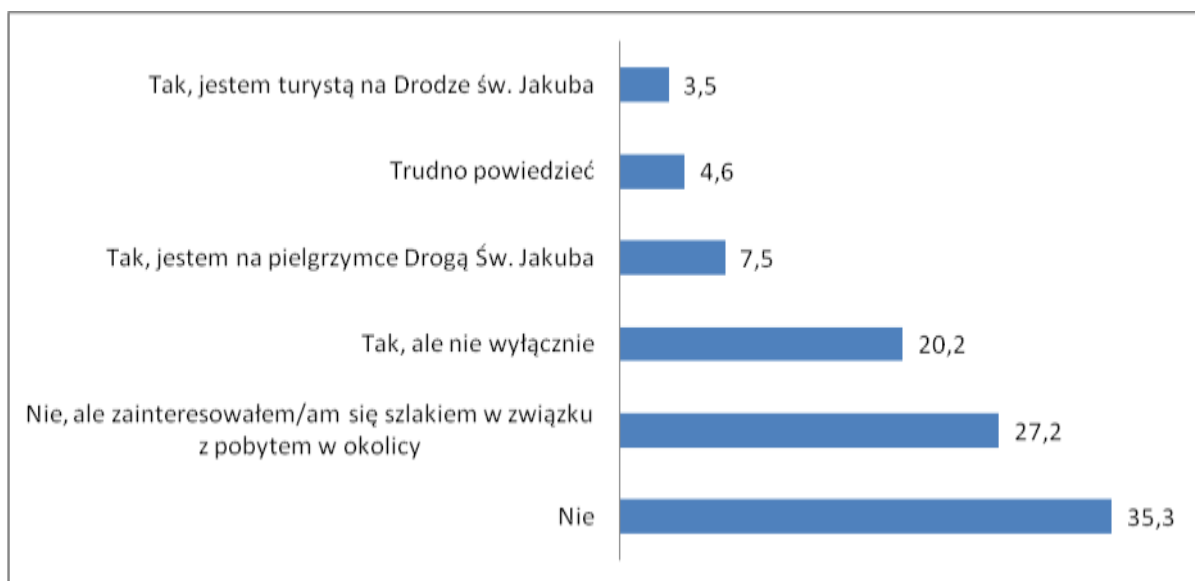
Rekomenduje się zatem dodanie do katalogu grup docelowych Projektu bezpośrednio bardzo ważnej dla niego grupy jaką są księża i władze kościelne z parafii znajdujących się na Pomorskiej Drodze Świętego Jakuba. Pozwoli to na skierowanie działań również do tej grupy i nawiązanie z nimi współpracy niezbędnej do prawidłowego zarządzania szlakiem. W obecnym okresie

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

realizacji Projektu w działania zaangażowana była Fundacja „Szczecińska” powołana przez arcybiskupa. Rekomenduje się pogłębienie zaangażowania strony kościelnej o kolejne podmioty.

Z analizy ruchu turystycznego w woj. zachodniopomorskim⁴⁷ wynika, że dominującym celem przyjazdów turystów jest wypoczynek (32% wskazań). Drugim w kolejności najczęściej wskazywanym celem jest co prawda zwiedzanie (20% wskazań), ale wywiady z interesariuszami w trakcie lustracji terenowej wskazują, że tego typu turyści na Szlaku pojawiają się stosunkowo rzadko – dominują turyści wypoczywający nad morzem, których do zainteresowania Szlakiem skłoniła zła pogoda lub chęć urozmaicenia pobytu. Wskazują na to również wyniki ankiety wypełnianej przez turystów w ramach przedmiotowego badania.

Wykres 1 Procent odpowiedzi na pytanie: Czy Państwa pobyt w okolicy wiąże/wiązał się z przemierzaniem Drog Św. Jakuba?

Źródło: Badanie własne, ankieta do samodzielnego wypełnienia przez turystów, [n=170]

Zarówno z danych zastanych, jak i pozyskanych w terenie wynika, że większość odwiedzających region turystów nie jest silnie zainteresowana turystyką kulturową. Wyraźnie częściej celem

⁴⁷ Badanie struktury uczestników krajowego i zagranicznego ruchu turystycznego w województwie zachodniopomorskim w roku 2013, raport z badań, 2BA Doradztwo Strategiczne, IPC Instytut Badawczy, Szczecin-Nysa-Wrocław 2013

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

przyjazdów jest turystyka aktywna lub wypoczynkowa, co jest dość naturalne ze względu na walory naturalne regionu, a turystyka kulturowa stanowi raczej uzupełnienie tych dwu pierwszych. Podobne wnioski można wysnuć z wywiadów z przedstawicielami biznesu turystycznego, przeprowadzonymi w ramach lustracji terenowej. Z warsztatów i IDI z kolei uzyskano informacje, że aktualnie trwają prace nad Strategią Rozwoju Turystyki do 2020 roku, w której wprowadzie najistotniejszym priorytetem będzie rozwój produktów turystycznych z obszaru turystyki wodnej, to jednak coraz większe znaczenie będzie miał także rozwój produktów turystycznych z obszaru turystyki kulturowej. Rozwój i promocja PDSJ nie będzie jednak zaliczany do najważniejszych działań.

Dla działań związanych z rewitalizacją zachodniopomorskiego odcinka Drog św. Jakuba oznacza to, że zarówno promocja, jak i inne przedsięwzięcia powinny być ukierunkowane na dwie grupy: pielgrzymów oraz mieszkańców regionu, gdzie priorytetem będzie raczej budowanie tożsamości społecznej, związków z „małą ojczyzną”, kapitału społecznego. W przypadku pielgrzymów z kolei nie należy zakładać, że będzie to źródło szczególnie istotnych dla lokalnych gospodarek przychodów. Generalnie należy przyjąć, że znaczenie Szlaku św. Jakuba w woj. zachodniopomorskim kształtować się będzie następująco:

- jako instrumentu kształtowania wizerunku, tematu marketingu terytorialnego;
- jako czynnika tożsamości lokalnej;
- jako źródła przychodów z turystyki, przy czym to ostatnie będzie miało znacznie mniejszą wagę, niż dwa pierwsze znaczenia.

W badaniu zidentyfikowano, że najważniejszymi grupami mogącymi wpłynąć na rozwój szlaku są mieszkańcy regionu i pielgrzymi. Rekomenduje się zatem, by przyszłe przedsięwzięcia, związane ze Szlakiem św. Jakuba, ukierunkowane były na dwie główne grupy docelowe: mieszkańców regionu, a szczególnie społeczności lokalne oraz pielgrzymów i skupiały się na działaniach wizerunkowych, edukacyjnych i aktywizujących mieszkańców. Podobnie powinna być ukierunkowana końcowa faza ewaluowanego Projektu.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

4. Perspektywy i uwarunkowania rozwoju zachodniopomorskiego odcinka Dróg św. Jakuba jako produktu turystycznego

Rozdział odpowiada na następujące pytania badawcze:

- ✓ Jaka jest możliwość zdobycia informacji na temat Pomorskiej Drogi św. Jakuba?
- ✓ Jaka jest dostępność turystyczna obiektów sakralnych/kulturowych na szlaku?
- ✓ Jaka jest dostępność usług (noclegowych, gastronomicznych) dla turystów/pątników na szlaku?
- ✓ Czy usługodawcy (informacje, noclegi, parafie) wiedzą o sobie nawzajem i ze sobą współpracują? Jeżeli nie dlaczego? Jeżeli tak – na czym tam współpraca polega?
- ✓ Czy elementy oferty turystycznej szlaku są powiązane z innymi elementami oferty turystycznej regionu? Jeśli tak – w jaki sposób? Jeśli nie – dlaczego? W jakich obszarach można obserwować te powiązania: promocji, koordynacji świadczenia usług, wspólnych produktów turystycznych, grup docelowych, innych?
- ✓ Czy elementy oferty turystycznej projektu są odpowiednio powiązane z istniejącą i planowaną do realizacji infrastrukturą (drogi i inne szlaki dojazdowe, udogodnienia dla osób niepełnosprawnych, infrastruktura techniczna, wodociągi, kanalizacja itp.)?
- ✓ Jakie kanały promocji są stosowane? W jakich językach obcych komunikowane są treści?
- ✓ Czy mieszkańcy regionu, turyści słyszeli o Pomorskiej Drodze św. Jakuba?
- ✓ Jaki jest odbiór szlaku przez w/w interesariuszy (pozytywny? Negatywny? Obojętny)? Jakie czynniki na to wpływają?
- ✓ Czy istnieje jeden spójny system oznaczeń stosowanych dla Projektu (wizualizacja / marka Projektu)?
- ✓ Z jakich usług wspierających realizację Projektu korzystają usługodawcy? Jakie rekomendacje można tym podmiotom zaproponować?
- ✓ Jaka jest skuteczność stosowanych przez interesariuszy szlaku narzędzi i kanałów promocji? Do jakich grup docelowych promocja jest kierowana? Czy kierunki promocji zostały trafnie dobrane? Do jakich grup promocja nie dociera, a powinna?
- ✓ Jaki instrument promowania Pomorskiej Drogi św. Jakuba jest najskuteczniejszy?
- ✓ Jakie są główne bariery w docieraniu z informacją do potencjalnych użytkowników szlaku?
- ✓ Jaki przekaz był kolportowany dalej (czy występował szum informacyjny / zniekształcanie prawdziwych celów funkcjonowania szlaku, dlaczego?)

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

4.1 Dostępność informacji i usług na Szlaku

W ramach projektu wytworzono szereg materiałów informacyjnych, które w założeniu zapewniać mają dostęp do informacji o Pomorskiej Drodze Św. Jakuba:

- Przewodnik zarówno w wersji papierowej, jak i internetowej;
- Mapa szlaku;
- Film o Pomorskim Szlaku;
- Ulotki

Formą informacji o szlaku jest także samo oznakowanie i informacja zewnętrzna przy obiektach, przede wszystkim w postaci obelisków i innego rodzaju tablic informacyjnych.

Prezentowane informacje w większości przypadków były prezentowane poprawnie (zdjęcia):

Zdjęcie 1 Oznakowanie Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba

Źródło: Lustracja terenowa zachodniego odcinka Pomorskiej drogi św. Jakuba

Przewodniki oraz mapy były przekazywane interesariuszom w trakcie szkoleń i są dystrybuowane przede wszystkim przez biura informacji turystycznej na Szlaku. W punktach odwiedzonych w ramach lustracji terenowej materiały te były dostępne (za wyjątkiem punktu informacyjnego DARLOT w Sławnie), ale nie były wykładane do pobrania, co sprawiało, że trafiały wyłącznie do tych klientów Punktów, którzy zapytali o Drogę św. Jakuba. Osoby potencjalnie zainteresowane Szlakiem, czyli, na przykład, poszukujące informacji na temat lokalnych atrakcji kulturowych, wiedzy o zabytkach lub po prostu chcące się dowiedzieć czegoś ciekawego o miejscowości, gdzie spędzają wakacje – miały bardzo niewielką szansę dotrzeć do

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

tej informacji bez pytania. Taka formuła dystrybucji materiałów informacyjnych jest uzasadniana tym, że Punkty Informacji otrzymały ograniczoną ich ilość i ma to zapobiec temu, że materiały te trafią do osób raczej niezainteresowanych Szlakiem i dość szybko się wyczerpią. Pracownicy PIT są przekonani, że raczej nie można liczyć na uzupełnienie tych materiałów i dostosowują swoje postępowanie do tej sytuacji. W Sławnie, gdzie w ramach oferty wycieczek regionalnych (tzw. Regional Bus), kierowanej zarówno do mieszkańców, jak i turystów, wspomniano o Drodze św. Jakuba, materiały trafiły przede wszystkim do uczestników tych wycieczek. Natomiast w Darłowie w ręce klientów Punktu trafiło tylko kilka kompletów materiałów; bezpośrednio o Drogę św. Jakuba zapytało w bieżącym sezonie jedynie dwóch klientów. Wszyscy pracownicy PIT, z którymi przeprowadzono wywiady zwracali uwagę, że materiały byłyby wykładane na zewnątrz, jeżeli można by było je sprzedawać, co uważa się, niestety, za niemożliwe ze względu na dofinansowanie tych materiałów ze środków publicznych. Jest to jednak przekonanie nie w pełni prawdziwe i istnieje rozwiązanie tego problemu, które prezentujemy w rozdziale 7. *Analiza źródeł finansowania umożliwiających realizację zintegrowanych działań związanych z rozwojem Pomorskiej Drogi św. Jakuba.*

Największym popytem spośród wytworzonych materiałów cieszyłaby się w ocenie rozmówców mapa, gdyż jej zaletą jest, że nie tylko prezentuje Szlak, ale i jest przeglądową mapą wybrzeża Południowego Bałtyku. *„W przypadku mapy ja podejmuję się prawie dowolną ilość wziąć w ciemno i to za niewielką kwotę się na pewno rozejdzie, bo takich map, które by pokazywały Południowy Bałtyk od Litwy po Niemcy po prostu nie ma, a turyści często pytają o takie materiały przeglądowe.”⁴⁸*

Punkty Informacji Turystycznej okazały się generalnie kanałem o niewielkiej drożności. Wynika to z faktu, iż informacja o Szlaku św. Jakuba i pozostała informacja turystyczna tworzą systemy praktycznie rozłączne, mimo, iż pracownicy PIT uczestniczyli w warsztatach Projektu i otrzymali materiały informacyjne do dystrybucji. W trakcie lustracji terenowej nie zaobserwowano, by informacja zewnętrzna przy obiektach (oznakowanie, obeliski, tablice) zawierała dodatkowe wskazania, gdzie można uzyskać podstawową informację o noclegach czy punktach gastronomii, czyli przede wszystkim, gdzie w danej miejscowości znajduje się PIT. W przypadku, gdy punkt taki znajduje się względnie w centrum miejscowości i jest dobrze oznaczony, nie stanowi to poważnego problemu. Jeżeli jednak znajduje się w miejscu, które ominie raczej turysta pieszy (czyli przede wszystkim pielgrzym) oraz turysta korzystający z własnego środka lokomocji, jak np. w Sławnie, gdzie PIT znajduje się na dworcu kolejowym – szansa dotarcia do podstawowej informacji turystycznej jest ograniczona. Komunikacja między tymi systemami

⁴⁸ Wywiad z pracownikiem PIT

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

niedrożna jest, co więcej, obustronnie. Wyrazem tego jest wspomniany już brak udostępniania materiałów informacyjnych Projektu w PIT, ale także inne fakty:

- Elementy zewnętrznej infrastruktury informacyjnej w miejscowościach, przez które przebiega Szlak (tablice informacyjne, mapy na billboardach itp.) nie zawierają zwykle wskazań co do Szlaku (co wytłumaczyć łatwo tym, że powstawały wcześniej niż jego rewitalizacja);
- Na stronach internetowych gmin brak informacji o fakcie, że znajdują się na Szlaku św. Jakuba;
- Analogicznie brak najczęściej takiej informacji na stronach PIT⁴⁹;
- Brak takiej informacji na stronach parafii;
- Usługodawcy turystyczni (noclegi, gastronomia) nie uwzględniają raczej Szlaku w swojej bieżącej polityce promocyjnej.

Zdjęcie 2 Legenda mapy plenerowej w Sławnie

Źródło: Fotografia wykonana podczas lustracji terenu

Jak widać, legenda nie zawiera żadnych informacji o Szlaku św. Jakuba. Na samej mapie brak wskazania przebiegu szlaku, obiektów należących do Szlaku itp., które znajdują się w mieście i są osobno oznakowane. Aktualizację takiej mapy przeprowadzić można, notabene, dość łatwo, poprzez naklejenie na niej odpowiednich oznakowań.

Jednym z narzędzi, jakie miały zostać zastosowane w ramach tworzenia dostępu do informacji o Szlaku św. Jakuba miały być infokioski. Z lustracji terenowej wynika, że działa obecnie tylko

⁴⁹ W trakcie badania pojawiły się na niektórych ze stron informacje o badaniu i o blogu badania.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

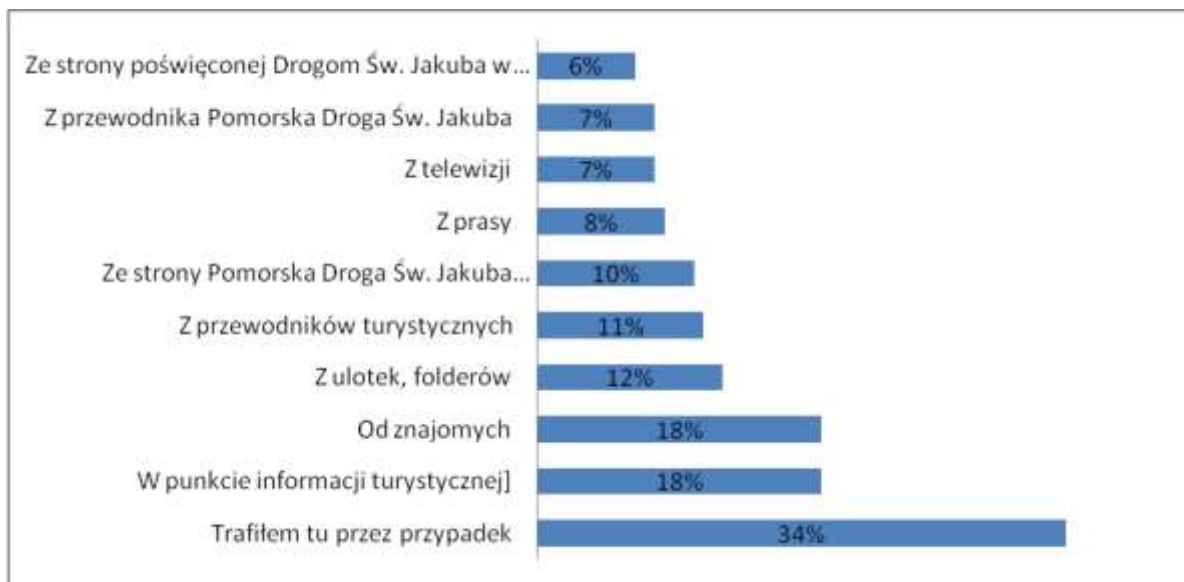
jeden taki obiekt – w Katedrze św. Jakuba w Szczecinie. Był to infokiosk zakupiony w wyniku przetargu, ogłoszonego przez UMWZ i ustawiony w tym miejscu po zasięgnięciu opinii konserwatora zabytków i za zgodą władz kościelnych. Pozostałe infokioski, zamawiane w ramach odrębnego postępowania, ogłaszanego przez Fundację „Szczecińska” albo nie zostały uruchomione, albo, co jest jeszcze mniej korzystne, zostały ustawione w miejscu przeznaczenia i włączone - jak w przypadku infokiosku w kościele katedralnym w Koszalinie - jednak nie działa ich oprogramowanie lub jak np. w katedrze w Kamieniu Pomorskim jest stale wyłączony. Sytuacja taka, gdy pojawia się urządzenie, dzięki któremu powinno się uzyskiwać dostęp do informacji, opatrzone identyfikacją wizualną Projektu, w przypadku gdy jest nieczynne lub działa niepoprawnie, musi wywoływać, negatywne reakcje ewentualnych zainteresowanych, czyli zniechęcać do dalszego poszerzania wiedzy na temat Szlaku na Zachodnim Pomorzu. Należy zadbać, aby pozostałe infokioski, zgodnie z umową zawartą z producentem, działały bez zarzutu (Koszalin). Wnioskuję się również, aby właściciele obiektów, w których usytuowano infokioski, zadbali o stały dopływ energii elektrycznej niezbędnej do właściwego działania urządzeń i tym samym możliwości skorzystania przez potencjalnych użytkowników (Kamień Pomorski).

W projekcie postanowiono wykorzystać do rozpowszechniania informacji o szlaku narzędzia w postaci infokiosków. Jednak badanie pokazuje, że nie wszystkie działają poprawnie. Rekomenduje się jak najszybsze uruchomienie zainstalowanych infokiosków, co pozwoli na szybkie i efektywne pozyskiwanie informacji na temat szlaku przez osoby zainteresowane. Infokioski powinny zawierać informacje użyteczne dla osób korzystających z nich.

Warto w tym miejscu przywrócić się także rozkładowi odpowiedzi turystów odpowiadających na pytanie ankiety: Skąd uzyskaliście Państwo informację o Drogach Św. Jakuba?

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Wykres 2 Źródła informacji o Drogach św. Jakuba

Źródło: Badanie własne, ankieta do samodzielnego wypełnienia przez turystów, [n=161, uwzględniono odpowiedzi > 5%]

Jak widać, najwięcej respondentów dowiedziało się o Drodze św. Jakuba przez przypadek, drugim ważnym źródłem są znajomi. Informacje pozyskiwane są jednak równie często w PIT, co tym bardziej skłaniałoby do usprawnienia tego kanału. Informacja o Szlaku jednak, jak można wnioskować z powyższego rozkładu odpowiedzi i z obserwacji na Szlaku – dociera do potencjalnych jego użytkowników raczej przypadkowo. Informacja szczegółowa dostępna jest przede wszystkim dla osób, które albo już wcześniej pozyskały jakieś informacje na ten temat, albo dokonają w tym kierunku jakiegoś wysiłku. Sytuacja, w której potencjalny użytkownik Szlaku (np. osoba zainteresowana zwiedzeniem znajdujących się na nim zabytków), jeżeli nie jest pielgrzymem, wcześniej przygotowującym się do pielgrzymki (czyli zbierającym informacje z różnych źródeł) uzyska taką informację w trakcie pobytu w miejscowościach, przez które przebiega Szlak, jest mało prawdopodobna. Z analizy prowadzonych w ramach projektu działań promocyjnych wynika także, że w bardzo niewielkim stopniu wykorzystywane są media takie, jak telewizja, radio czy prasa, które mogłyby stać się ważnym sojusznikiem Projektu. W przypadku mediów regionalnych może to być dla nich ciekawy temat, natomiast dodatkowo w przypadku regionalnych mediów publicznych informowanie o Szlaku św. Jakuba należałoby wręcz potraktować jako element misji.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Badanie pokazuje, że system informowania o Szlaku nie jest połączony z lokalnymi i regionalnymi systemami informacji turystycznej i promocji, funkcjonującymi na obszarze jego przebiegu. Rekomenduje się jak najszybsze połączenie wypracowanego w ramach Projektu systemu informowania o Szlaku z innymi systemami informacji turystycznej i promocji regionalnej oraz lokalnej. Informacja powinna być przekazywana w dwie strony: systemy informacji turystycznej powinny uwzględniać informacje o Szlaku, natomiast informacja o Szlaku działająca w ramach Projektu powinna także kierować do innych systemów informacji turystycznej, gdzie osoby przemierzające szlak mogłyby uzyskać wiedzę na temat innych elementów lokalnej oferty turystycznej oraz informacje o noclegach i gastronomii.

Zjawisko braku powiązania dwóch systemów informacyjnych jest częścią szerszego problemu, jakim wydaje się brak szerszego włączenia Szlaku w ofertę turystyczną regionu. Powiązanie wyraża się głównie we wspólnej promocji na poziomie promocji regionalnej, rzadziej w postaci lokalnych przedsięwzięć, a już najrzadziej w obszarze koordynacji usług i sieciowania produktów turystycznych.

Pomorska Droga Świętego Jakuba jest promowana m. in. podczas Jarmarku Jakubowego. Poszczególne miejscowości, przez które przebiega Szlak, włączają go do swojej oferty turystycznej, poprzez zamieszczanie opisów szlaku na swoich stronach⁵⁰, choć są to sporadyczne przypadki. Brak jest natomiast takich informacji na stronach parafii znajdujących się na szlaku. Współpraca usługodawców na szlaku i stworzenie spójnej oferty dla turystów jest czynnikiem, który wpływać może na sukces szlaku⁵¹. Pomorska Droga Świętego Jakuba dopiero rozpoczyna swoje funkcjonowanie, ale wzorując się na pozytywnych przykładach z innych państw powinna dążyć do wzmocnienia bazy usługowej. Przykładami dobrych praktyk takich działań są szlaki w Niemczech czy Hiszpanii. W Hiszpanii gminy, przez które prowadzi szlak Świętego Jakuba stworzyły sieć schronisk (albergue), oferujących noclegi w takich samych warunkach, w jednakowej cenie bez względu na odcinek, który akurat przemierza pielgrzym⁵². Schroniska te są najpopularniejszym miejscem noclegu wśród turystów. Na Pomorskiej Drodze Świętego Jakuba brak jak do tej pory tak rozbudowanych sieci współpracy. Wyniki przeprowadzonej ankiety wśród usługodawców pokazują, że tylko 3 z 33 ankietowanych podjęło jakąkolwiek współpracę z innymi jednostkami, a działania te opierają się głównie na pojedynczych wydarzeniach promocyjnych.

⁵⁰ <http://www.darlowo.pl/pl/?page=atrakcje>, (dostęp 6.10.2014)

⁵¹ Jemielniak D., Latusek D., Zarządzanie. Teoria i praktyka od podstaw, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa, 2005

⁵² Camino de Santiago – Szlak Świętego Jakuba, <http://caminodelavida.pl/>, (dostęp 2.10.2014)

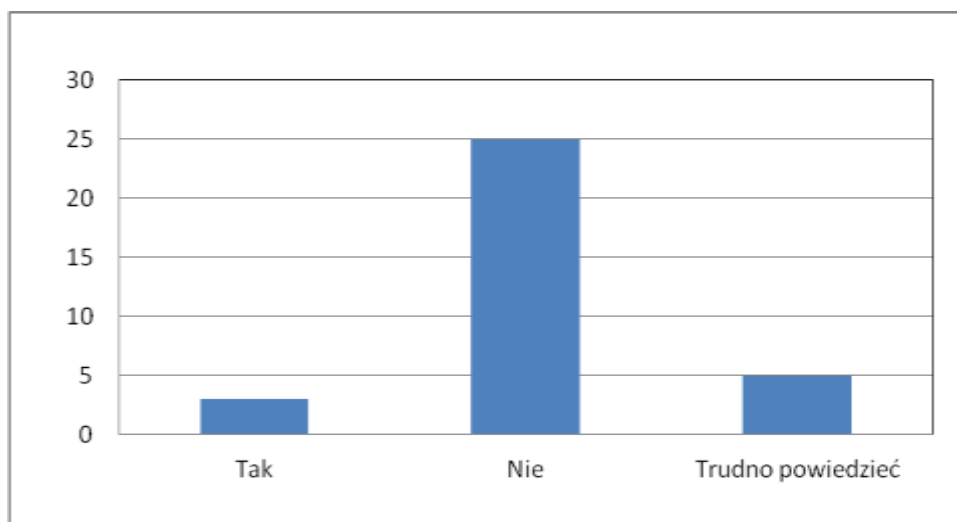
Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Usługodawcy wyrażają również gotowość do podjęcia współpracy i włączenia się w działania promocyjne zarówno jednorazowe jak i długotrwałe. Na podstawie analizy dokumentacji z przeprowadzonych warsztatów można stwierdzić, że wiedza usługodawców o innych obiektach noclegowych i gastronomicznych jest niewielka, brak jest jednostek koordynujących współpracę tych obiektów⁵³. Potwierdzają to również wyniki warsztatu przeprowadzonego na potrzeby ewaluacji z interesariuszami projektu w Szczecinie i Koszalinie 1.10.2014 i 2.10.2014 r. W kontynuacji projektu należy zachęcić usługodawców do współpracy i wzajemnej promocji innych obiektów. Można tego dokonać poprzez pokazywanie i promowanie korzyści, jakie mogą zostać osiągnięte oraz włączenie usługodawców w proces planowania działań. Trzeba przyjąć jednak, że zainteresowanie usługodawców wymaga uruchomienia procesu aktywizacji świadomości społeczności lokalnej w kierunku postrzegania Dróg św. Jakuba jako wartości nie tylko jako produktu turystycznego, ale przede wszystkim jako elementu dziedzictwa lokalnego i elementu tożsamości lokalnej. Ze względu na to, iż pielgrzymi na Drogach św. Jakuba nie będą zapewne nigdy szczególnie istotnym źródłem przychodów usługodawców, liczyć należy przede wszystkim na ich zaangażowania jako członków społeczności. Mogą też zechcieć wykorzystać ich potencjał wizerunkowy PDSJ jako lokalnej i regionalnej atrakcji kulturowej, włączanej w narrację promocyjną.

⁵³ Dokumentacja z 6 warsztatów szkoleniowych przeprowadzonych w ramach projektu „RECRcreate – rewitalizacja europejskiego szlaku kulturowego na obszarze południowego Bałtyku Pomorska Droga Św. Jakuba” w lutym 2013, udostępniona przez Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Wykres 3 Wyniki badania CAWI z usługodawcami dla pytania: Czy współpracuje Pan/Pani z innymi usługodawcami w ramach Dróg Św. Jakuba?

Źródło: Badanie własne, Ankieta do samodzielnego wypełnienia przez usługodawców [n=33]

Obecnie szlak nie pojawia się w spójnej ofercie turystycznej na poziomie ogólnoregionalnym. Dostępne są jedynie pojedyncze wzmianki na poziomie gmin, jak i wiadomości promocyjne na poziomie ogólnokrajowym. Szlak nie jest jednak postrzegany jako flagowy produkt turystyczny wykorzystywany przez wszystkie podmioty zaangażowane bądź potencjalnie czerpiące korzyści z Projektu. Rekomenduje się więc, aby stworzyć spójną ofertę turystyczną włączając szlak do obecnej oferty. Przykładem stworzenia takiej oferty, z którego można czerpać inspirację jest Zachodniopomorski Szlak Żeglarski, który stworzono w ramach projektu „Zachodniopomorski Szlak Żeglarski – sieć portów turystycznych Pomorza Zachodniego”. Wybudowano porty i przystanie jachtowe w otoczeniu Zalewu Szczecińskiego, w Szczecinie oraz na wybrzeżu Bałtyku i niezwłocznie wkomponowano nowy szlak w istniejące informatory.

4.2. Dostępność obiektów sakralnych

Z lustracji terenowej wynika, że dostępność obiektów sakralnych na Szlaku jest względnie ograniczona. Są one najczęściej otwarte jedynie w godzinach mszy świętych, a poza tymi godzinami otwarte częściowo lub w ogóle zamknięte. Motywowane jest to m.in. tym, że w kościołach znajduje się cenne wyposażenie o wartości historycznej, a w większości małych parafii brak środków na zabezpieczenie oraz na zatrudnienie osób udostępniających obiekt i mogących pełnić rolę przewodników. Problem dostępności nie występuje praktycznie tylko w przypadku najważniejszych obiektów na Szlaku, takich jak katedry w Szczecinie, Kołobrzegu,

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

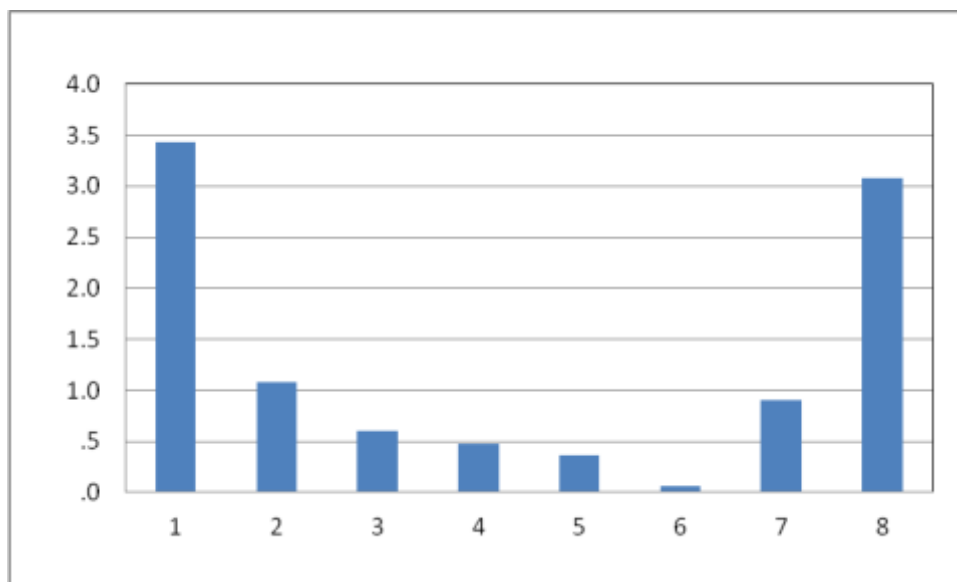
Koszalinie i Kamieniu Pomorskim. W obiektach tych, najłatwiej dostępnych i przede wszystkim masowo odwiedzanych – prawidłowo powinny działać infokioski. W trakcie badania potwierdzono właściwe działanie infokiosku w katedrze szczecińskiej.

Słaba dostępność obiektów sakralnych na szlaku negatywnie wpływa na jego postrzeganie przez turystów i jego popularność. Rekomenduje się, by w planowanych przedsięwzięciach na rzecz rewitalizacji Szlaku uwzględniane były działania na rzecz zwiększenia dostępności obiektów: a) środki na wynagrodzenia dla opiekunów obiektów; b) środki na ich przeszkolenie w charakterze przewodników; c) środki na monitoring obiektów. Opiekunami obiektów zabytkowych nie muszą być przy tym osoby zatrudnione przez parafie (np. kościoł), lecz również lokalni aktywiści, działający na podstawie umowy z parafią, a wynagradzani i szkoleni ze środków projektu. Warunkiem jest tylko, by były to osoby cieszące się społecznym zaufaniem i zaakceptowane przez miejscowego proboszcza. Drugim warunkiem jest, by osoby te posiadały elementarne kompetencje komunikacyjne i pozytywne nastawienie do udostępniania kościoła zwiedzającym. Jedną z form zatrudnienia osób zajmujących się obsługą obiektów może być założenie spółdzielni socjalnej, co będzie obecnie silnie wspierane ze środków UE. Przykładem takiej spółdzielni może być zakładana w powiecie jarocińskim (woj. wielkopolskie) spółdzielnia socjalna obsługująca szlak rowerowy między Środą Wielkopolską a Jarocinem.

Warto zauważyć, że sporą niedogodnością dla turystów przemierzających szlak jest brak informacji o dostępności obiektów w przewodniku, gdzie przy opisach obiektów na szlaku nie znalazły się wiadomości na temat możliwości i godzin ich zwiedzania. Jednak przez respondentów ankiety nie jest to postrzegane jako uciążliwość. Znacząca część ankietowanych (ponad 30%) wskazuje, że obiekty na szlaku są w większości otwarte dla turystów.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Wykres 4 Dostępność obiektów sakralnych na szlaku w opinii turystów

- 1 Tak, są w większości otwarte
- 2 Otwarte są tylko niektóre kościoły
- 3 Kościoły otwarte są tylko podczas mszy
- 4 Zazwyczaj są częściowo otwarte - możliwość obejrzenia tylko przez kratę
- 5 Zamknięte, ale jest informacja, z kim się skontaktować, żeby móc wejść
- 6 Zamknięte, brak jakiejkolwiek informacji, jak można dostać się do kościoła
- 7 W każdym miejscu jest inaczej, nie ma reguły
- 8 Trudno powiedzieć

Źródło: Badanie własne, ankieta do samodzielnego wypełnienia przez turystów, [n=173, uwzględniono odpowiedzi > 5%]

Z przeprowadzonej na potrzeby projektu inwentaryzacji i waloryzacji obiektów sakralnych Pomorskiej Drogi Św. Jakuba⁵⁴ wynika, że dostępność obiektów dla niepełnosprawnych jest niska. Większość obiektów sakralnych nie posiada udogodnień dla niepełnosprawnych w postaci podjazdów dla wózków, elementy takie pojawiają się tylko w największych kościołach w dużych miastach. Również same materiały promocyjne są nieprzystosowane do potrzeb osób z wadami wzroku, czy słuchu. Również jeśli chodzi o infrastrukturę niezbędną dla pielgrzymów przebywających szlak rowerem jest ona także niewystarczająca. W wielu miejscach brak chociażby stojaków na rowery lub bezpiecznego miejsca dla ich przechowywania. Stwierdzono

⁵⁴ Duda T., Duda M., Waloryzacja atrakcyjności i potencjału turystycznego obiektów sakralnych znajdujących się na proponowanej rekonstrukcji szlaku Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba, na terenie województwa zachodniopomorskiego, Agencja Fotograficzno-Redakcyjna dudowie.pl

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

także brak ogólnodostępnych toalet publicznych. Wnioski te potwierdzono w ramach niniejszego badania na tych obszarach, gdzie przeprowadzono lustracje terenową (czyli dla ok. 80% długości Szlaku).

Przykładem stworzenia dobrej infrastruktury dla turystów przemierzających szlak jest Szlak Zamków Gotyckich na Pomorzu. Szlak ten ma ponad 100 km, prowadzi lokalnymi drogami przez malownicze tereny Powiśla. Na trasie zobaczyć można mniej znane miejscowości, gdzie znajdują się potężne warownie Państwa Zakonnego sprzed wieków (Prabuty, Dzierżgoń, Przezmark, Sztum, Malbork). Oprócz zamków i ruin, na trasie można zobaczyć wiele innych ciekawych obiektów. Trasa obfituje w liczne miejsca wypoczynku, jest dobrze oznakowana za pomocą znaków i tablic informacyjnych⁵⁵.

4.3. Dostępność usług noclegowych i gastronomicznych

Według przeprowadzonych ankiet większość turystów nie ma wiedzy na temat dostępności usług noclegowych i gastronomicznych na szlaku (najczęstszą odpowiedzią na odnoszące się do tej kwestii pytania jest: trudno powiedzieć). Z bazy danych usługodawców na szlaku, stworzonej przez UMWZ wynika, że na wielu odcinkach szlaku brakuje współpracujących gospodarstw, lub innego rodzaju tanich kwaterodawców, chętnych przyjąć pielgrzymów. Przewodnik Pomorskiej Drogi Św. Jakuba zawiera wprawdzie wykaz proponowanej bazy noclegowej na zakończenie każdego etapu, a dodatkowo na stronie projektu www.re-create.pl utworzono dodatkową bazę, gdzie potencjalni usługodawcy mogą się zgłaszać, jednak zgłoszenia są nieliczne. Większość usługodawców na szlaku oferuje również noclegi po zbyt wysokich cenach, jak dla charakteru turystów przemierzających badany szlak. Często brak jest również możliwości noclegu na jedną noc, a to właśnie takich noclegów szukają pielgrzymi wędrujący szlakiem Św. Jakuba.

Bez problemów dostępne są usługi hotelowe (raczej droższe), gdyż tylko hotele bez problemów przyjmują na jedną noc. Kwaterodawcy agroturystyczni oraz właściciele pensjonatów są zdecydowanie mniej skłonni do przyjmowania pielgrzymów, mimo wcześniejszych deklaracji w fazie startowej projektu. Problem ten występuje w szczególnie dużym nasileniu w przypadku miejscowości typowo turystycznych (czyli najczęściej na wybrzeżu). „Koszty generowane podczas pobytu nie pokrywają w pełni ich utrzymania, więc pobyt pokrywa się z zysków, które powinien przynosić taki pobyt turystów. Mówiąc w skrócie zysk jest bardzo mały lub żaden”; „Pątnicy uważają, że nocleg powinien być bardzo tani, a chcą skorzystać tylko na jedną noc i to w szczycie sezonu. Koszty związane ze zmianą pościeli i sprzątnięciem pokoi po jednym noclegu są wysokie, a szczególnie w przypadku dużej grupy rezerwacja całego obiektu na jedną noc powoduje

⁵⁵ http://pomorskie.travel/Aktywnie-Rower-Trasy-rowerowe/4068/Szlak_Zamk_w_Powi_la

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

spadek obłożenia obiektu przed i po takiej jednej nocy”⁵⁶. Paradoksalnie jednak, znaczna część usługodawców odpowiadających na ankietę wyraża pogląd przeciwny. Warto jednak założyć, że odpowiedzi udzielali zwykle usługodawcy zainteresowani projektem (blisko 80% odpowiadających albo była zaangażowana w Projekt, albo się nim interesowała). Można zarazem na tej podstawie przyjąć, że w razie dalszej realizacji Projektu lub innej formy jego kontynuacji uda się wytworzyć „masę krytyczną” zainteresowanych usługodawców, którzy będą potrafili dostrzec korzyść w obsłudze ruchu pątniczego. Rozwiązaniem problemów z bazą noclegową może być poszerzenie oferty o miejsca noclegowe z poza wyznaczonych miejsc etapowych. Turysta mógłby wybrać nocleg pomiędzy miejscowościami etapowymi lub w pewnej odległości od głównej osi szlaku, a następnie dojechać na Szlak.

Osobno należy rozważyć możliwość powstania na zachodniopomorskim odcinku Dróg św. Jakuba łańcucha tanich schronisk w typie hiszpańskich *albergue*. Z badania wynika, że bazą dla tego typu przedsięwzięcia nie mogą być raczej parafie i ich zasoby lokalowe czy ludzkie, co wiąże się z kilkoma czynnikami:

- kościoły na Szlaku mają często duże problemy konserwatorskie i to zaprzęta w największym stopniu lokalnych proboszczów;
- część proboszczów nie jest zainteresowana wspieraniem pielgrzymowania w stylu przyjętym na Drogach św. Jakuba, gdyż kłóci się to z najbardziej przyjętym w polskiej kulturze religijnej modelem pielgrzymowania zbiorowego;
- brak zwykle możliwości lokalowych dla przyjmowania pielgrzymów;
- niski poziom zaufania w społecznościach wiejskich, przez których tereny przebiega Szlak.

Dwie ostatnie kwestie dobrze ilustruje wypowiedź jednego z najbardziej zaangażowanych we wspieranie rewitalizacji Dróg św. Jakuba na Pomorzu Zachodnim proboszczów: *„Ja nie przyjmę pielgrzymów, bo nie mam stodoły, trzeba sobie wreszcie dać spokój z mrzonkami, że można przyjmować w stodole. I że inni przyjmą, są inne czasy, nikt obcego do domu nie wpuści, ja też, lub inny proboszcz, nie mam podstawy, żeby ufać, a nie ma komu pilnować. Salek katechetycznych nie ma i nie będzie, ci, którzy to zaprojektowali, zapomnieli, że religia się przeniosła do szkół.”* Warto jednak zwrócić uwagę, że zwłaszcza na obszarach wiejskich można znaleźć szereg obiektów, mogących pełnić funkcje *albergue*. Są to wyremontowane w ramach III i IV Osi PROW 2007-2014 świetlice, budynki zlikwidowanych szkół, remizy strażackie itp. Znaczna część tych obiektów, których zarządzanie pozostaje w gestii samorządów, wykorzystywana jest w stopniu zdecydowanie nieodpowiadającym poniesionym na ich remont nakładom. Zorganizowanie form nadzoru nad wykorzystaniem tych obiektów przez pielgrzymów zająć mogliby się przedstawiciele lokalnych społeczności. Działanie takie musiałoby uzyskać wsparcie lokalnych

⁵⁶ Odpowiedzi usługodawców na pytanie otwarte ankiety CAWI.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

samorządów i LGD, których zadaniem byłoby też wykonanie niezbędnych prac adaptujących te obiekty dla pielgrzymów (co nie powinno być zbyt kosztownym zadaniem) i zdobycie środków na ten cel (np. ramach kolejnej perspektywy PROW, w ramach „małych projektów”).

Innym rozwiązaniem może być np. budowa domu pielgrzyma (inicjatywa szczecińskiej katedry), która zabezpieczyłaby potrzeby licznych pielgrzymów, którzy przybywają do Szczecina i mogłaby zapewnić także miejsca pielgrzymom jakubowym. Powstanie takiego kompleksu z całą pewnością łączyłoby się z powstaniem miejsc pracy.

Obecny stan bazy noclegowej dostępnej dla pielgrzymów i turystów na szlaku jest niezadowolający, a usługodawcy wskazują na niską opłacalność przyjmowania pielgrzymów dla ich działalności. Rekomenduje się zatem zaangażowanie LGD i samorządów, przez których tereny przebiega Szlak do udostępniania na zasadzie komercyjnej dostępnej bazy lokalowej w charakterze punktów noclegowych typu albergue.

4.4 Ocena skuteczności działań promocyjnych, realizowanych w ramach Projektu

Promocja została już częściowo oceniona w podrozdziale 4.1, poświęconym dostępności informacji. W tym miejscu chcielibyśmy przeanalizować przede wszystkim efektywną skuteczność zastosowanych instrumentów oraz wybranych kanałów promocji.

Istnieje wiele narzędzi, za pomocą których może odbywać się promocja projektu. Do najbardziej popularnych należą materiały drukowane w postaci: plakatów, ulotek, folderów, broszur, książek. Ponadto jednym z najważniejszych obecnie kanałów komunikacji jest Internet i promocja poprzez strony internetowe, newsletter, bannery. Poza tym wykorzystuje się również takie formy jak tablice, billboardy, oraz oczywiście kampanie promocyjne w prasie, radiu i telewizji. Coraz większe znaczenie zyskuje promocja poprzez media społecznościowe: kampanie wirusowe, marketing partyzancki, tworzenie relacji z grupami docelowymi w internecie i zarządzanie tymi relacjami.

Pierwszą podstawową formą promocji jest ulotka. Jej przeczytanie powinno zająć jak najmniej czasu, a jednocześnie dostarczyć możliwie jak największej ilości informacji. Wiadomości, które zostaną umieszczone na ulotce powinny być rzeczowe i konkretne – wymaga to bardzo precyzyjnego określenia jej celu. Przy konstrukcji ulotki często stosowane są podtytuły, śródtytuły oraz wypunktowania, które pozwalają zapewnić spójność i przejrzystość. Zanim powstanie tekst do zamieszczenia na ulotce, należy dokonać selekcji informacji pod kątem odbiorcy, a następnie zaplanować ilość i kolejność przekazywanych informacji. Ulotka powinna tworzyć jednolitą stylistycznie i graficznie całość. Dobrze jeśli ulotka posiada przyciągający nagłówek, który jest najistotniejszą jej częścią. Ulotka powinna być łatwa w odbiorze, nie

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

zawierać skomplikowanych słów i terminów. Ponadto powinna być ładna, przejrzysta, rozmieszczenie tekstu powinno być dobrze zaplanowane. Ulotka powinna swoim wyglądem przyciągać uwagę⁵⁷.

Ulotka realizowanego projektu wydana przez UMWZ spełnia niemal wszystkie wymogi dobrej ulotki. Ma ciekawą, przyciągającą uwagę grafikę, jest napisana prostym językiem i zawiera najważniejszą informację na temat projektu. Tytuł ulotki nawiązuje do tytułu projektu, a informacje w niej zawarte przedstawiają jego główne założenia.

Poza ulotką wydano również inne materiały promocyjne: pocztówki, mapy, a także przewodnik i paszport. Przewodnik zawiera wszystkie podstawowe informacje na temat przebiegu szlaku, atrakcyjnych obiektów znajdujących się w okolicy. Brak w nim natomiast dokładnych informacji o dostępności omawianych obiektów (godzinach ich otwarcia). Oprócz materiałów drukowanych zrealizowano również film promocyjny, który został wyemitowany zarówno w lokalnej jak i w ogólnopolskiej stacji telewizyjnej co pozwoliło dotrzeć do szerszego grona odbiorców. Film jest dostępny na stronie internetowej <http://www.youtube.com> do której odsyłają informacje na stronie internetowej projektu. Na stronie tej można uzyskać informację o obiektach na szlaku, usługach gastronomicznych i noclegowych oraz historii szlaku, skorzystać z elektronicznej wersji przewodnika oraz powziąć informacje o samym projekcie i partnerach.. Strona napisana jest językiem przystępnym dla odbiorców, według diagnozy stylu wykonanej przez program Logios⁵⁸ jest to język na poziomie szkoły średniej. Dodatkowo wiele informacji o szlaku i projekcie znajduje się na stronie internetowej www.turystyka.wzp.pl

Promocja jest prowadzona w 3 językach: polskim, angielskim i niemieckim. Pewnym niedostatkiem może być brak promocji w języku litewskim przy równoczesnym wskazywaniu turystów z Litwy jako grupy docelowej oraz tym, że reaktywowany szlak rozpoczyna swój bieg właśnie na Litwie.

Dla szlaku wprowadzono spójny system oznaczeń nawiązujący do tradycyjnych oznaczeń szlaków św. Jakuba z charakterystycznym symbolem muszli: żółta strzałka, kierunkowskaz (pokazujący kilometr do końca odcinka/do Santiago de Compostela), naklejki, obeliski betonowe i tablice informacyjne. Poza tym symbol muszli pojawia się też na obiektach sakralnych znajdujących się na szlaku. Jak wskazywaliśmy w podrozdziale 4.1, brak w ogólnym systemie informacji turystycznej identyfikacji innych obiektów niż sakralne. W przypadku, gdyby pojawiła się grupa zainteresowanych usługodawców, należałoby identyfikację wizualną objąć również i ich obiekty.

⁵⁷ Promocja i budowanie wizerunku organizacji pozarządowych, <http://poradnik.ngo.pl/> (dostęp: 26.09.2014)

⁵⁸ <http://www.logios.pl/>, (dostęp: 26.09.2014)

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

System identyfikacji wizualnej szlaku obejmuje oznaczenia szlaku oraz oznaczenia obiektów sakralnych znajdujących się na szlaku, brak natomiast oznaczeń dla obiektów świadczących usługi dla osób przemierzających szlak. Oznaczenie systemem identyfikacji wizualnej obiektów usługowych oferujących swoje usługi w ramach Szlaku Św. Jakuba. Sprawi to, że obiekty te będą rozpoznawalne dla przemierzających szlak.

Szlak był promowany również podczas lokalnych wydarzeń⁵⁹ jak np. Jarmark Jakubowy w Szczecinie, czy Finał Regat Wielkich Żaglowców w Szczecinie. Zorganizowano również Międzynarodową Pielgrzymkę Jakubową⁶⁰, testowo-promocyjny przejazd rowerowy szlakiem Św. Jakuba⁶¹ piesze i rowerowe pielgrzymki⁶². Mimo wielu kanałów promocji jej skuteczność jest niezadawalająca. Promocja nie dociera przede wszystkim do mieszkańców małych miejscowości znajdujących się na szlaku. Nie mają oni często pojęcia, że przez ich miejscowość przebiega jakiś szlak. Pokazują to chociażby sprawozdania z warsztatów i szkoleń⁶³, gdzie wśród uczestników obecni byli przede wszystkim mieszkańcy dużych miast. Promocja słabo dociera również do turystów, odwiedzających region, którzy często zwiedzając obiekty przebywają na szlaku nie zdając sobie sprawy z jego istnienia.

Dużą rolę w podnoszeniu świadomości mieszkańców małych miejscowości mogą, a nawet powinni odgrywać proboszczowie, których wpływ na lokalną społeczność jest bezsprzeczny i którzy w fakcie przebiegania szlaku przez ich teren mogą upatrywać szansy na społeczne ożywienie i możliwość pozyskiwania środków na renowację kościołów. Dobrym przykładem może być proboszcz i mieszkańcy miejscowości Komorowo, znajdująca się wprawdzie nieco poza szlakiem, ale organizująca wydarzenia pod hasłem PDSJ ukazujące historię swojej miejscowości. Dzięki osobistemu zaangażowaniu księdza mieszkańcy sami oznakowali dodatkową nitkę szlaku i zaoferowali miejsca noclegowe, prowadzony przez nich w języku polskim i angielskim Fanpage na Facebooku społeczności kościoła w Komorowie <https://www.facebook.com/komorowochurch?fref=ts> ukazuje historię, zaprasza na wydarzenia pod znakiem jakubowej muszli.

⁵⁹ Więcej na ten temat w rozdziale 2.2.

⁶⁰ Pomorska Droga Świętego Jakuba, 4.09.2014, www.recreate.pl/news.721.II_Miedzynarodowa_Pilegrzymka_Jakubowa (dostęp: 17.09.2014)

⁶¹ Pomorska Droga Świętego Jakuba 22.07.2013, www.recreate.pl/news.604.Przejazd_promocyjny_Pomorska_Droga_sw._Jakuba (dostęp: 26.09.2014)

⁶² <http://szczecinska.eu/dziela-fundacji/recreate/>

⁶³ Sprawozdanie końcowe z przeprowadzenia warsztatów szkoleniowych w ramach projektu „RECRreate – rewitalizacja europejskiego szlaku kulturowego na obszarze południowego Bałtyku Pomorska Droga Św. Jakuba”, Szczecin, 5.03.2013, Zachodniopomorska Agencja Rozwoju Turystyki

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Jako narzędzia i instrumenty promocji o znacznym oddziaływaniu, których w ramach Projektu nie zastosowano w wystarczającym stopniu, zarekomendować można:

Wykorzystywanie mediów poprzez wzbudzanie zainteresowania dziennikarzy tematem. Podstawową formułą mogłyby być tutaj objazdy studyjne dla grup dziennikarzy, inspirowanie poprzez wypracowane kontakty tekstów i programów, organizację wydarzeń, których obsługą mogłyby być zainteresowane media – np. pielgrzymek caminowiczów celebrytów, wydarzeń kulturalnych na Szlaku, związanych ze św. Jakubem i ideą pielgrzymowania do Santiago de Compostela itp.

Wykorzystywanie idei ambasadorów Drogi Św. Jakuba na Zachodnim Pomorzu poprzez zainteresowanie jej przemierzaniem znanych caminowiczów (np. dziennikarzy, blogerów itp.) lub celebrytów (np. Marek Kamiński czy Janek Mela);

Kreatywne wykorzystanie internetu do promocji Dróg św. Jakuba na Zachodnim Pomorzu: prowadzenia kampanii wirusowych, penetrację blogosfery i komentowanie, angażowanie blogerów, Fanpage na Facebooku.

Stworzenie aplikacji informacyjnej na smartfony, zawierające pełną, interaktywną informację o Szlaku i obiektach na nich. Działanie to zostało zaplanowane do realizacji w obecnym etapie realizacji Projektu.⁶⁴

Promocja powinna być również, z uwagi stwierdzony w badaniu niski stan wiedzy o Drogach św. Jakuba wśród mieszkańców regionu – skierowana właśnie do nich. Ma to dwie zalety:

- Ruch pielgrzymkowy mieszkańców Drogami Św. Jakuba może stać się czynnikiem budowania więzi z regionem i tożsamości lokalnych.
- Ponadto lokalne grupy pielgrzymujących i inne lokalne inicjatywy mogą też przyczynić się do stworzenia środowiska, które będzie informować i promować Drogi św. Jakuba wobec przyjezdnych, czyli powstanie baza społeczna dla zewnętrznej promocji Szlaku. Przykładem takiego działania może być inicjatywa ks. Romanika, proboszcza w Osiekach, który w ramach Dróg św. Jakuba, w oparciu o lokalną tradycję tworzy drogę pielgrzymkową w trójkącie między Osiekami, Iwicinem i Suchą Koszalińską. Ma to być propozycja kierowana zarówno do miejscowych, jak i do turystów.

W jaki sposób pobudzić można zainteresowanie społeczności lokalnych Szlakiem?

⁶⁴ Aplikacja już udostępniona w sieci przez Uniwersytet w Greifswaldzie

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

- Przede wszystkim działania kierowane do mieszkańców miejscowości na szlaku, tworzące tożsamość, a z drugiej strony działanie na rzecz włączenia Drogi Pomorskiej (bardziej niż dziś) w polską i międzynarodową sieć Dróg
- Edukacja regionalna: ścieżka międzyprzedmiotowa w szkołach, ale i Uniwersytety III wieku.
- Lokalne produkty turystyczne związane lub wpisujące się w nurt PDŚJ (np. lokalne wydarzenia jak odpusty, dożynki i inne mające na celu podtrzymywanie lokalnych tradycji i zwyczajów, czy związane z innymi szlakami pielgrzymkowymi i kulturowymi łączącymi się z PDSJ (np. Szlakiem Cysterskim, Szlakiem Św. Gór Pomorza, Szlakiem misji chrystianizacyjnej św. Ottona, Drogą Trzech Wież, Szlakiem Gotyku Ceglanego itp.), a także inne wydarzenia, luźno powiązane z PDŚJ tematycznie, np. turnieje rycerskie, inne rekonstrukcje historyczne, warsztaty kulinarne i archeologiczne, wydarzenia kulturalne: koncerty, wystawy, inscenizacje, itp.). Dobrze, gdyby przy okazji ich promocji pojawiał się element żółtej muszli. Drogi św. Jakuba ukazują kulturowość regionu, dlatego takie podejście działać będzie w dwie strony – w skali mikro będzie promować wśród mieszkańców PDSJ, w skali makro ukaże PDSJ, jako ciekawą bogatą w historię i lokalne tradycje oraz służyć będzie promocji lokalnych przedsięwzięć.
- Ambasadorowie Dróg św. Jakuba
- Zainteresowanie odcinkiem zachodniopomorskim i całą PDSJ caminowiczów-bloggerów.
- Obecność przedstawicieli województwa/projektu na ogólnopolskich i międzynarodowych (w miarę możliwości) spotkaniach związanych z Drogami: sympozjach, konferencjach, również pielgrzymkach.

Rekomenduje się zachęcenie wszystkich organizatorów różnych wydarzeń na szlaku do dołączania do promocji wszystkich produktów turystycznych wpisujących się w nurt PDŚJ symbolu żółtej muszli.

Wydarzenia kulturalne pod hasłem św. Jakuba, niekoniecznie jarmarki, może festiwale, wystawy, plenery, konkursy literackie, plastyczne, fotograficzne, konkurs na bloga, wspomnienie z camino - wykorzystanie kultury i caminowiczów po to, by gdzieś pojawiła się żółta muszla na niebieskim tle jako marka/znak identyfikująco-spajający W budowaniu przekazu związanego z Drogami św. Jakuba na Pomorzu Zachodnim należy mieć na uwadze to, do kogo przekaz jest kierowany. Należy rozróżnić dwie kategorie odbiorców przekazu: świadomych, często caminowiczów, ewentualnie nastawionych na turystykę kulturową oraz przypadkowych. Dane na temat doświadczeń tej pierwszej grupy dostępne są w internecie: blogi, komentarze na stronach, artykuły w prasie, książki, wyniki innych badań itp. O tym, jaki przekaz będzie czytelny dla drugiej grupy trudno się wypowiadać – zależy to zapewne od stopnia przypadkowości

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

kontakty ze szlakiem i osobistej wrażliwości. Z analizy lustracji terenowej wynika jednak wyraźnie, że mieszkańców terenów, przez które Szlak przebiega, w zdecydowanej większości zaliczyć należy do odbiorców przypadkowych. Przekaz kierowany do pielgrzymów powinien być przede wszystkim klarowny; winien być przekazem informacyjnym. Celem przekazu do drugiej grupy musi być natomiast kształtowanie postaw; będzie to zatem przekaz perswazyjny i edukacyjny. Zgodnie z teorią postaw społecznych⁶⁵ każdy człowiek posiada względnie trwałą dyspozycję do reagowania w określony sposób na postawę i zachowania innego człowieka, grupy społecznej, na wydarzenia i sytuacje, a także na wartości materialne i duchowe. Tak wielowymiarowo rozumiana postawa społeczna ma trzy komponenty⁶⁶, które odnoszą się do przedmiotu postawy:

- poznawczy,
- emocjonalny,
- behawioralny.

Ważnym elementem konstruowania i manifestowania postaw są interakcje społeczne, które zawsze są jakąś formą komunikowania się jednostek, grup i instytucji. Komunikacja społeczna⁶⁷ jest zatem jednym z kluczowych elementów, który może mieć wpływ na zmianę postawy społecznej człowieka. Z tego względu działania związane z rewitalizacją zachodniopomorskiej części Dróg Św. Jakuba powinny być adresowane do każdego z tych obszarów równolegle. Byłyby to zatem działania o charakterze nawet nie kampanii społecznych, co akcji społecznych, angażujących duże grupy do działania, polegającego na zdobywaniu wiedzy w sposób angażujący emocje. Przykładem takiego działania mogłaby być społeczna akcja inwentaryzacji dziedzictwa kulturowego, w tym związków z pielgrzymowaniem jakubowym na jakimś terenie lub w całym regionie. Może to zostać skierowane do młodzieży w ramach ścieżek międzyprzedmiotowych „Edukacja regionalna”; może też być kierowane do szerszego grona mieszkańców danego terenu. Za wzór takiej akcji przedstawić można francuską *Mission 2000*, w ramach której prowadzono z okazji nadejścia XXI wieku⁶⁸ szereg lokalnych przedsięwzięć

⁶⁵ Nowak Stefan. 1973. *Teorie postaw*. PWN: Warszawa, s. 17-69; Wojciszke Bogdan. 2000. *Postawy i ich zmiana*. W: Strelau Jan (red.) *Psychologia. Podręcznik akademicki. Tom 3. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanych*. Gdańsk: GWP, s. 79-106; Aronson Eliot, Wilson Thomas Robin Akert. 1997. *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. Poznań: Zysk i S-ka.

⁶⁶ Rosenberg, M.J., Hovland, C.I. 1960. *Cognitive, affective and behavioral components of attitudes*.

⁶⁷ Fiske J., 1999. *Wprowadzenie do badań nad komunikowaniem*. Wrocław: Wydawnictwo Astrum, s 21.

⁶⁸ Była to ogólnofrancuska akcja inwentaryzacji dziedzictwa wiejskiego. W jej promocje zaangażowane zostały autorytety społeczne i lokalni liderzy oraz władze państwowe. Miała polegać na inwentaryzowaniu dostępnego dziedzictwa za pomocą jednolitej metodologii. Wydano w tym celu podręcznik pt. *Guide d'Observation du patrimoine rural*, zawierający instrukcje postępowania, wskazania co do obszarów, wartych uwagi oraz kwestionariusze. Polską mutacją tego podręcznika była publikacja *Każde miejsce opowiada swoją historię*, wydana przez AGROLINIA 2000; publikacja ta jednak w porównaniu do pierwowzoru francuskiego miała bardzo okrojoną część metodologiczną, co

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

związanych z identyfikacją i waloryzacją dziedzictwa kulturowego wsi francuskiej. Inną formułą wartą rozważenia jest w tym przypadku gra terenowa. Gry terenowe kojarzy się głównie z miastem, ale mogą być realizowane praktycznie w każdych warunkach, również w mniejszych ośrodkach turystycznych w sezonie, jako atrakcja nie tylko dla miejscowych, ale i dla turystów.

Jak pokazują badania ważne jest pobudzenie aktywności lokalnej społeczności i włączenie ich w budowanie szlaku. Dlatego rekomenduje się opracowanie kilku formuł akcji społecznej do zaadaptowania w warunkach lokalnych o charakterze start-upów, czyli instrukcji realizacji akcji ze wskazaniem: kto? dla kogo? po co? jak?. Tego rodzaju start-upy mogłyby zostać rozpowszechnione w społecznościach lokalnych przy pomocy kanałów komunikacji partnerów Projektu.

Rekomenduje się zaangażowanie specjalistów organizujących gry terenowe w celu opracowania formuły gry terenowej związanej z pielgrzymowaniem Drogami św. Jakuba i prowadzenia takich gier w miejscowościach, gdzie można się na nie spodziewać popytu (czyli w większych miastach oraz sezonowo dla turystów wypoczywających w ośrodkach turystycznych).

Należy pamiętać przy tym, że komunikowanie związane z rewitalizacją Szlaku św. Jakuba na Pomorzu Zachodnim, jak każde działanie angażujące wielu partnerów jest procesem złożonym i wymaga uwzględnienia faktu, że jest fragmentem szerszego procesu komunikacji między wszystkimi interesariuszami zaangażowanymi w rozwój regionu, zarówno gospodarczy (w tym rozwój turystyki), jak też społeczny i kulturalny. Każdy z interesariuszy może wносить do procesu komunikacji własną wiedzę i przekonania (nierzadko uprzedzenia i stereotypy) i działać nieraz według strategii nie do końca zgodnej z celami i założeniami liderów Projektu. Co ważniejsze, obieg ten między wszystkimi uczestnikami procesu jest wielokierunkowy, obejmuje wiele źródeł i tylko w niewielkim stopniu może podlegać kontroli liderów Projektu, co może być źródłem zakłóceń procesu komunikacji (szumu zewnętrznego). Drogi św. Jakuba jako element dziedzictwa kulturowego regionu są własnością powszechną, ich znaczenie może być różnorodnie interpretowane i w różny sposób wykorzystywane, czy to w działaniach promocyjnych, czy na rzecz budowania tożsamości lokalnej. Należy przyjąć, że każdy przejaw zainteresowania Drogami św. Jakuba służy ostatecznie – w dłuższej perspektywie – rewitalizacji PDŚJ, nawet, jeżeli wiąże się z krytyką Projektu i lepszy jest, niż społeczna obojętność.

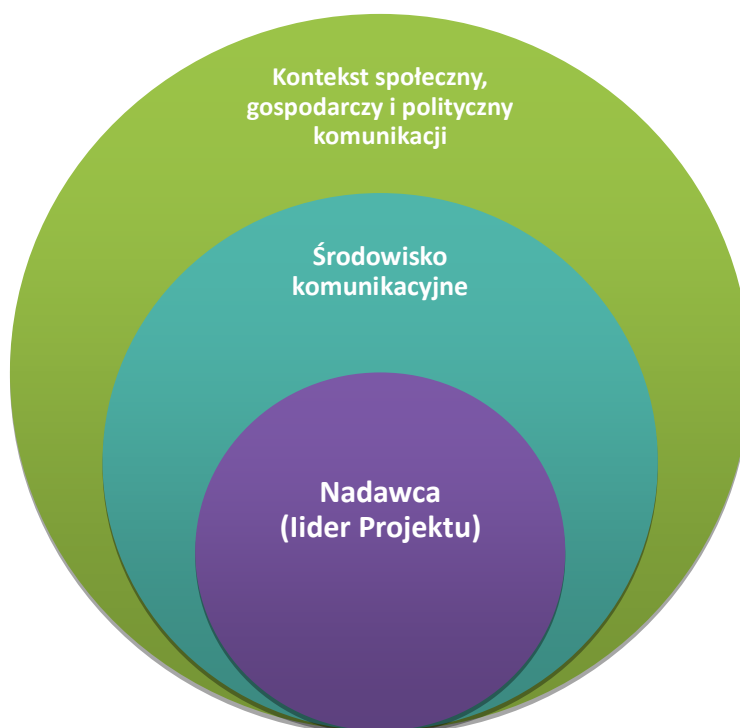
Wszyscy interesariusze, formułujący własny przekaz, odbierający komunikaty z różnych źródeł i interpretujący je według własnych kryteriów oraz w kontekście innych docierających do nich

stanowiło jej wadę. W dzisiejszych warunkach podręcznik taki mógłby mieć charakter multimedialny i zostać wydany w formie książki, strony internetowej i aplikacji na smartfony.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

komunikatów tworzą razem środowisko komunikacyjne Projektu, w którym komunikaty liderów stanowią jedynie fragment, wycinek rzeczywistości. Komunikacja w ramach działań informacyjno-promocyjnych Projektu tylko częściowo odbywa się na drodze bezpośredniej. W znacznej części jest komunikacją zapośredniczoną, gdzie znaczącą rolę mogą odgrywać media, samorządy, organizacje pozarządowe, parafie i inne instytucje kościelne, uczelnie i szkoły realizujące swoje programy edukacyjne, oraz szereg innych podmiotów, których rola może się dopiero ujawnić. Wpływ na komunikację ma również aktualna sytuacja społeczno-polityczna na danym etapie. Czynnikiem, który może być ważnym warunkiem powodzenia bądź niepowodzenia projektu, mogą być chociażby zbliżające się wybory samorządowe czy proces negocjacji programów operacyjnych czy kontraktów regionalnych.

Rysunek 2 Model komunikacji związanej z realizacją projektu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie założeń teoretycznych i doświadczenia ewaluacyjnego w zakresie oceny działań informacyjno – promocyjnych i szkoleniowych

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Oznacza to, że promowanie Szlaku nie jest procesem zależnym wyłącznie od realizatorów Projektu, a jedynie inicjuje szerszy i przekraczający horyzont czasowy Projektu proces społeczny, którego przebiegiem sterować można w stopniu ograniczonym, a jego rezultat zdaje się trudny do przewidzenia. Można oczekiwać, że konsekwentne promowanie Szlaku w dłuższym okresie doprowadzi do efektów podobnych, jak we Francji czy w Hiszpanii, jest to jednak zależne od splotu czynników, wskazanego wyżej. Z całą pewnością konieczne jest pozyskanie w tym procesie sojuszników, którzy będą dobrymi pośrednikami w komunikacji między realizatorami Projektu i różnymi grupami docelowymi, czyli zidentyfikowanie i zaangażowanie kluczowych partnerów społecznych. W Projekcie, w opinii ewaluatora, zabrakło na początku sformułowania strategii komunikacji, co powinno być, szczególnie w przypadku projektu tak złożonego i obejmującego wielu partnerów o rozbieżnych często interesach, które, notabene, dotąd pozostają nie w pełni zdefiniowane – jednym z pierwszych kroków i być może powinno zostać powierzone profesjonalnej firmie, zajmującej się tą tematyką. Obecnie – jeżeli na rzecz rozwoju szlaku prowadzone mają być dalsze działania – opracowanie takiej strategii, identyfikującej kluczowych partnerów procesu, ich role i definiującej zarówno zbieżności, jak i sprzeczności interesów nadal jest nieodzowne. Na obecnym etapie, kierując się wynikami lustracji terenowej oraz warsztatów, wskazać można kilka kategorii partnerów, mogących pełnić węzłowe role w procesie komunikacji:

- media i dziennikarze
- nauczyciele i ośrodki doskonalenia nauczycieli (w zakresie przekazu edukacyjnego, edukacji regionalnej)
- stowarzyszenia agroturystyczne, LOT, inne organizacje biznesu turystycznego;
- domy kultury, szczególnie instruktorzy prowadzący zajęcia z filmu, fotografii, krajoznawstwa itp.
- PTTK i inne organizacje turystyczne tego typu: kluby, stowarzyszenia itp.
- lokalne stowarzyszenia historyczne, krajoznawcze, na rzecz rozwoju itp.
- LGD i LGR.

Konieczność zaangażowania proboszczów i rad parafialnych z parafii, przez które przebiega Szlak jest na tyle oczywista, że nie umieszczamy ich na powyższej liście, gdyż nie są oni wobec pozostałych kategorii równorzędni. Ich rola jest kluczowa – warunkuje powodzenie całości procesu, a co najmniej przyczynia się do jego trwałości i może go przyspieszyć. Mobilizacja tego środowiska należy w głównej mierze do strony kościelnej, wspomaganej przez Fundację „Szczecińska”.

Rekomenduje się opracowanie strategii komunikacji Pomorskiej Drogi św. Jakuba lub takiej strategii dla partnerów z województwa zachodniopomorskiego. Strategia taka powinna

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

wykorzystywać dotychczasowe doświadczenia z realizacji Projektu. Powinien to być dokument o charakterze operacyjnym, identyfikujący kluczowych partnerów procesu oraz ich relacje i przewidujący konkretne działania o mierzalnych rezultatach.

5. Szlak św. Jakuba w świadomości społecznej

Rozdział odpowiada na następujące pytania badawcze:

- ✓ *Czy mieszkańcy, organizacje społeczne, przedsiębiorcy wiedzą, że przez teren ich miejscowości przebiega europejski szlak kulturowy?*
- ✓ *Jak realizacja projektu postrzegana jest przez lokalne środowiska (w województwie zachodniopomorskim)?*
- ✓ *Jaki jest w ocenie tych podmiotów cel funkcjonowania szlaku?*
- ✓ *Czy władze lokalne mają świadomość wzrostu konkurencyjności swojego terenu dzięki istnieniu na nim części europejskiego szlaku kulturowego – Pomorskiej Drogi św. Jakuba?*
- ✓ *W jakich obszarach wzrost konkurencyjności jest odnotowywany? Jakie są mierniki dostrzegalnych efektów (ogólnodostępne wskaźniki, badania własne, obserwacje własne)?*
- ✓ *Czy można wskazać, jakie byłyby koszty utraconych korzyści w przypadku gdyby projekt nie był realizowany w tym kształcie / zakresie? Czy można je jakoś oszacować?*
- ✓ *Czy usługodawcy widzą, że rozwój szlaku może być dla nich szansą na rozwój?*
- ✓ *Jakie działania w/w podmioty planują podjąć w związku z istnieniem Szlaku?*
- ✓ *Czy środowiska osób niepełnosprawnych widzą możliwość włączenia się w tworzenie lub/i korzystanie ze szlaku? Jeżeli tak – jaka może być ich rola? Jeżeli nie – dlaczego?*
- ✓ *Czy Pomorska Droga św. Jakuba wykorzystywana jest w budowaniu wizerunku regionu i wizerunków lokalnych (gmin, miast, subregionów itp.)?*

5.1. Szlak św. Jakuba na Pomorzu Zachodnim – główni interesariusze

Produkt turystyczny to wszystkie dobra i usługi nabywane przez turystę podczas jego wyjazdu poza stałe miejsce zamieszkania obejmujące miejsca, atrakcje turystyczne oraz infrastrukturę. Regionalny produkt turystyczny jest produktem o charakterze przestrzennym powstałym na bazie regionalnych atrakcji turystycznych (dziedzictwa kulturowego, historycznego oraz przyrodniczego) występujących tylko na danym obszarze i świadczące o jego oryginalności. Kreowanie produktu turystycznego danego regionu wymaga zaangażowania w ten proces szerokiego kręgu interesariuszy władz lokalnych, przedsiębiorców, mieszkańców danego

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

regionu, organizacji turystycznych oraz innych lokalnych decydentów. Dlatego bardzo ważna jest świadomość obecności tworzonego produktu wśród wszystkich mieszkańców regionu. Postawa miejscowej ludności może w dużym stopniu warunkować sukces projektu, gdyż tworzą oni charakter szlaku. To z nimi stykają się w swojej wędrówce pielgrzymi, a przez to mają oni szansę na propagowanie informacji o walorach regionu, atrakcjach turystycznych, obiektach usługowych.⁶⁹

Analiza dokumentacji dostarczonej przez Urząd Marszałkowski pokazuje, że zainteresowanie i wiedza społeczności lokalnej na temat szlaku jest duża, ale nadal niewystarczająca. Dotyczy przede wszystkim uczestników przedsięwzięć związanych z projektem, ale wiedza o samym Projekcie nie została, jak dotąd, wystarczająco rozpowszechniona wśród przedstawicieli społeczności lokalnych. Z analizy sprawozdań z warsztatów oraz szkoleń na temat Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba wynika, że zainteresowanie szlakiem jest dość duże wśród głównych interesariuszy, zarówno przedstawicieli biznesu turystycznego, jak i samorządów oraz organizacji pozarządowych. W 12 warsztatach zorganizowanych na obszarze województwa zachodniopomorskiego uczestniczyło ponad 400 osób reprezentujących różne części szlaku, były to głównie osoby odpowiedzialne za promocję gmin, pracownicy informacji turystycznej, przedstawiciele lokalnych organizacji turystycznych, przewodnicy turystyczni, księża i zaangażowani przedstawiciele wspólnot kościelnych, przedstawiciele organizacji społecznych działających w obszarze kultury, integracji społecznej (także osób niepełnosprawnych i starszych), ochrony dziedzictwa narodowego, przedstawiciele Lokalnych Grup Działania oraz nauczyciele. Jednak mimo wszystkich tych działań świadomość istnienia szlaku w społeczności lokalnej, szczególnie w mniejszych miejscowościach jest nadal niewielka. Do współpracy w ramach szlaku według bazy udostępnionej przez UMWZ zgłosiło się niewielu przedsiębiorców oferujących usługi gastronomiczne i noclegowe. Mimo rozpowszechniania wiedzy na temat szlaku przez UMWZ poprzez listy skierowane do gospodarzy obiektów na szlaku oraz przekazania im materiałów promocyjnych mają oni nadal niewielką wiedzę na jego temat. Dotyczy to zwłaszcza obiektów sakralnych, gdzie ciężko uzyskać informację na temat szlaku, dostępnych miejsc noclegowych dla pielgrzymów, czy bazy gastronomicznej. Nie pojawiły się również formy współpracy między usługodawcami na szlaku, nie wymieniają się oni doświadczeniami. Z dokumentów warsztatowych wynika, że lokalna społeczność widzi potrzebę budowy lokalnych centrów funkcjonowania szlaku w oparciu o istniejące instytucje i organizacje, które zajęłyby się koordynacją działań wokół szlaku⁷⁰.

⁶⁹ Molenda M., Regionalny Produkt turystyczny i jego kreatorzy, Rocznik Żyrardowski IX/2011, Żyrardów, 2011

⁷⁰ Dokumentacja z 6 warsztatów szkoleniowych przeprowadzonych w ramach projektu „RECRreate – rewitalizacja europejskiego szlaku kulturowego na obszarze południowego Bałtyku Pomorska Droga Św. Jakuba” w lutym 2013, udostępniona przez Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Z analizy wywiadów pogłębionych i wyników warsztatów rysuje się również wniosek, że energia społeczna tych zaangażowanych w dotychczasowe działania podmiotów powoli się wyczerpuje, a nie uzyskano jak dotąd wystarczającego zainteresowania Projektem opinii publicznej regionu. Projekt, jak na razie, nie jest ważnym faktem społecznym, a już na pewno medialnym. Konieczne jest zatem wypracowanie nowych form działania, by ów kapitał nie został zmarnowany.

Zaangażowanie lokalnych aktorów w projekt jest duże, ale jak wynika z przeprowadzonych badań jego siła może się zmniejszyć w kontynuacji projektu. Dlatego należy rozważyć zmianę formuły zaangażowania aktorów lokalnych w kontynuację działań na rzecz rewitalizacji Pomorskiej Drogi Św. Jakuba w woj. Zachodniopomorskim w celu podtrzymania ich zainteresowania udziałem w projekcie.

Jak pokazują przykłady szlaków Świętego Jakuba z innych państw, ich kreowanie to proces długotrwały i rozbudowany. Oznakowanie szlaku i wydanie materiałów promocyjnych to dopiero początek. Należy dążyć do dalszego kreowania szlaku poprzez organizację szeregu wydarzeń zarówno promocyjnych w postaci festynów, konferencji, spotkań, a także dalszej budowy infrastruktury.

5.2 Cele funkcjonowania Szlaku w ocenie aktorów lokalnych

Główne cele funkcjonowania szlaków według Molendy to: ochrona i rewitalizacja elementów dziedzictwa kulturowego, integracja społeczności lokalnej, podniesienie dochodów mieszkańców poprzez ożywienie ruchu turystycznego, promocja turystyczna regionu⁷¹.

W ramach warsztatów odbywających się na potrzeby projektu uczestnicy wskazali jako główny cel jego funkcjonowania promocję swojego regionu oraz zwiększenie się ruchu turystycznego. Podmioty zaangażowane zdają sobie sprawę z korzyści jakie może przynieść rozwój szlaku na ich terenie. Wskazują oni, że obecność szlaku przyczyni się do wzrostu jego atrakcyjności turystycznej, co może przełożyć się na rozwój gospodarczy całego regionu i stworzenie nowych miejsc pracy. Również analiza ankiet z usługodawcami przeprowadzonych na potrzeby badania pokazuje, że główne znaczenie szlaku dla regionu to wykreowanie nowego produktu turystycznego, który będzie służył promocji województwa⁷². Podczas warsztatów z interesariuszami projektu przeprowadzonych na potrzeby ewaluacji, wskazywano na dobre przykłady promocji Zachodniopomorskiego Szlaku Żeglarskiego, który promowany były w TV POGODA oraz TVN STYLE.

⁷¹ Molenda M., *Regionalny Produkt turystyczny i jego kreatorzy*, Rocznik Żyrardowski IX/2011, Żyrardów, 2011

⁷² Badanie własne, Ankieta do samodzielnego wypełnienia przez usługodawców [n=33]

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Ponieważ jako główny cel funkcjonowania szlaku interesariusze wskazują promocję regionu, należ się postarać o zwiększenie jej siły. W tym celu rekomenduje się skorzystanie z dobrych praktyk działań promocyjnych innych projektów. Zasadne będzie pozyskanie ambasadora marki - szlaku św. Jakuba. Pośród możliwych kandydatów wskazano na popularnych podróżników naturalnie kojarzonych z wyprawą i turystyką tj. Mariusz Kamiński lub Jaś Mela, rekomendując tego ostatniego z uwagi na zakładaną optymalizację kosztów koniecznych do poniesienia na zaangażowanie takiej osoby publicznej.

W dzisiejszych czasach turystyka stanowi bardzo ważną gałąź gospodarki. Coraz częściej postrzega się ją jako czynniki rozwoju regionalnego, który przynosi regionalnej i lokalnej gospodarce wymierne korzyści. Większy napływ turystów oznacza zwiększenie wpływów funduszy (np. z tytułu podatków) do portfela danej gminy czy województwa. Dzięki zgromadzonemu kapitałowi, regiony turystyczne mogą lepiej rozwijać się, podejmując różnego rodzaju inwestycje sprzyjające poprawie życia społeczno – gospodarczego. Jednak ze względu na dużą konkurencję o turystów między regionami, należy zadbać o atrakcyjną ofertę, która będzie w stanie przyciągnąć turystów do naszego regionu. Ofertę taką mogą stanowić produkty turystyczne. Przygotowanie i promocja dobrej oferty turystycznej związanej z tym produktem może przyczynić się do wzrostu konkurencyjności regionu, który jest jednak uzależniony od dobrej infrastruktury technicznej, bogatych zasobów kulturowych i przyrodniczych oraz od umiejętności ich wykorzystania.

Włączenie się władz lokalnych w kreowanie szlaku świadczy o dostrzeganiu przez nich możliwości jaką stwarza szlak Świętego Jakuba. Władze lokalne same podejmują działania w celu zwiększenia poprawy funkcjonowania szlaku. Gmina Karlino sama umieściła muszlę Świętego Jakuba w swoim Kościele. W Polanowie natomiast pojawiły się działania w celu utworzenia odnogi szlaku i włączenia w jego przebieg większej liczby miejscowości z terenu gminy.

Zaangażowanie władz lokalnych jest bardzo ważne dla funkcjonowania szlaku. Nie wystarczy jednak ich samo zainteresowanie, muszą za tym podążać konkretne działania. Dlatego należy wspierać włączanie Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba do lokalnych strategii rozwoju i Lokalnych Planów Rewitalizacji tworzonych w gminach.

Skupianie uwagi na korzyściach, wynikających z funkcjonowania Szlaku jako produktu turystycznego, na jego potencjale wizerunkowym i – szerzej – marketingowo-promocyjnym, sprawia, że nie dostrzega się, lub dostrzega w niedostatecznym stopniu inny, ważny potencjał Drog św. Jakuba, który – jak wykazano już w rozdziale poprzednim – jest warunkiem rozwoju dwóch pierwszych potencjałów. Jest to rola, jaką Droga św. Jakuba może pełnić jako czynnik

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

budowania lokalnej tożsamości, integracji społecznej i więzi z terytorium. Społeczności lokalne woj. zachodniopomorskiego w całości praktycznie są potomkami przesiedleńców – z kresów wschodnich, z akcji Wisła, z rejonów centralnych Polski – i przez cały okres PRL-u nie zdołały się w zasadzie zintegrować. Są to społeczności praktycznie pozbawione tej formy ojczyzny, którą Stanisław Ossowski nazywa „ojczyzną prywatną”⁷³. 45 lat PRL to okres budowania na Pomorzu Zachodnim (jak i na całych tzw. Ziemiach Odzyskanych) ojczyzny ideologicznej i wspólnoty szerokiej, a nie lokalnej i terytorialnej, do tego w oparciu o wątpliwe przesłanki historyczne. Droga św. Jakuba, wraz z innymi elementami dziedzictwa historycznego może stać się podstawą procesu, opisanego przez Wojciecha Czuchnowskiego⁷⁴ na przykładzie przemian społecznych lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku jako „społeczne tworzenie ojczyzn”, czyli proces przyswajania sobie obcej kulturowo tradycji i przestrzeni przez społeczności migrantów. Procesem tym nie można w sposób przewidywalny sterować, ale do jego zainicjowania konieczne są przedsięwzięcia edukacyjne, kulturalne i organizacyjne tak w skali regionalnej (makro), jak i w lokalnej (mikro) – których wielokrotnie wspomina się w tym raporcie i które wyszczególnione są w tabeli rekomendacji. Konieczne jest przede wszystkim zaangażowanie opinii publicznej regionu, doprowadzenie do stworzenia swoistej „masy krytycznej dyskursu”, do sytuacji, w której wielu interesariuszy podejmuje problem z własnej perspektywy i dla własnych potrzeb, artykułując go publicznie. Do czego konieczne jest, *last but not least*, stworzenie warunków obecności problemu w mediach. Droga św. Jakuba byłaby tylko jednym z tematów takiego dyskursu, ale ma ona potencjał, być jednym z ważniejszych.

5.3 Czy Drogi św. Jakuba mogą być czynnikiem konkurencyjności regionu?

Wzrost konkurencyjności w obszarach projektu najlepiej odnotowują wskaźniki realizacji projektu. W poniższej tabeli zaprezentowano wskaźniki projektu dla wszystkich partnerów oraz stopień ich realizacji w województwie zachodniopomorskim. Jak widać z tabeli Województwo Zachodniopomorskie ma duży udział w realizacji wielu wskaźników. Najwyższy poziom realizacji osiągnął wskaźnik Sprawdzone hotele i restauracje, ponieważ aż 700% realizacji (tylko w Województwie Zachodniopomorskim). Świadczy to o wzroście konkurencyjności w obszarze inwentaryzacji i sieciowania w projekcie. Znacznie szacowaną wartość przekroczył wskaźnik Szlak prawidłowo oznakowany (525%). Wskazuje to na konkurencyjność projektu w obszarze oznakowania szlaków. Zawartych zostało również więcej formalnych porozumień o współpracy w przyszłości (500%), co świadczy o konkurencyjności w obszarze sieciowania i planowania w projekcie. Za znaczny sukces należy uznać osiągniętą wartość wskaźnika wejść na stronę internatową Szlaku Południowego Bałtyku, który osiągnął 332% realizacji. Świadczy to

⁷³ Stanisław Ossowski, *O ojczyźnie i narodzie*, PWN, Warszawa 1984.

⁷⁴ Wojciech Łukowski, *Społeczne tworzenie ojczyzn*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2002

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

o wzroście konkurencyjności całego projektu. O konkurencyjności w obszarze promocji i pobudzania zainteresowania projektem świadczy wartość wskaźnika Uczestnicy konferencji n/t Szlaku Południowego Bałtyku (295%). Dokładne dane na temat wszystkich wskaźników monitorujących projekt znajdują się w tabeli poniżej.

Tabela 9 Wskaźniki monitorujące projekt w podziale na komponenty na dzień 30.06.2014 r. oraz udział w ich osiągnięciu przez Województwo Zachodniopomorskie i Fundację „Szczecińska”

Komponent 1. Zarządzanie projektem				
wskaźnik	jednostka	zakładana wartość po zakończeniu projektu	zrealizowana wartość (udział UMWZ i Fundacji „Szczecińska” w realizacji wskaźnika)	Realizacja
Spotkania Grupy Sterującej (za działanie odpowiada partner wiodący – Gmina Miasto Lębork) ⁷⁵	Spotkanie	6	6	100%
<u>Raporty przesyłane na czas do WST</u> (za działanie odpowiada partner wiodący – Gmina Miasto Lębork) ⁷⁶	<u>Raporty</u>	<u>6</u>	<u>6</u>	<u>100%</u>
Dokument podsumowujący doświadczenia wynikające z projektu dostępny w formacie elektronicznym (działanie realizowane przez Starostwo Powiatowe w Lęborku)	Książka	1	0	0%

⁷⁵ UMWZ ze swojej strony uczestniczył we wszystkich spotkaniach grupy sterującej

⁷⁶ Informacja od UM WZP: Do WST raporty składa Lead Partner po otrzymaniu od wszystkich partnerów certyfikatów z kontroli pierwszego stopnia. UMWZ przeszedł pozytywnie wszystkie kontrole i przedłożył Lead partnerowi 6 certyfikatów

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

<u>Formalne porozumienie o współpracy w przyszłości</u> <u>(działanie realizowane przez wszystkich partnerów)</u>	<u>porozumienie</u>	<u>1</u>	<u>1⁷⁷</u>	<u>100%</u>
Komponent 2. Komunikacja i promocja				
Wskaźnik	jednostka	zakładana wartość po zakończeniu projektu	zrealizowana wartość (udział UMWZ i Fundacji “Szczecińska” w realizacji wskaźnika)	realizacja
Wewnętrzny biuletyn szlaku(za działanie odpowiada partner wiodący – Gmina Miasto Lębork) ⁷⁸	Numery	12	0	0%
<u>Strona internetowa Szlaku Południowego Bałtyku</u>	<u>Wejścia</u>	<u>5 000</u>	<u>16591</u>	<u>332%</u>
Wewnętrzne forum Szlaku Południowego Bałtyku(za działanie odpowiada partner wiodący – Gmina Miasto Lębork)	Wejścia	1 500	0	0%
Film telewizyjny n/t Szlaku Południowego Bałtyku(za działanie odpowiada partner wiodący – Gmina Miasto Lębork)	Widzowie	1	1 ⁷⁹	100%

⁷⁷ Zostało zawarte porozumienie wszystkich partnerów w postaci deklaracji dalszej współpracy. Dodatkowo UMWZ zawarł ponad 60 umów-porozumień związanych z przebiegiem i oznakowaniem szlaku oraz list intencyjny dotyczący woli współpracy przy rozwoju i promocji Szlaku (20 sygnatariuszy)

⁷⁸ UMWZ wspiera partnera wiodącego poprzez przekazywanie informacji do wykorzystania w biuletynie.

⁷⁹ Dane od UM: Film wyemitowany w ogólnopolskiej TVP, udostępniony jest na stronie internetowej www.turystyka.wzp.pl oraz w infokiosku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Podręcznik dobrych praktyk Szlaku Południowego Bałtyku i jego rozpowszechnianie (za działanie odpowiada Starostwo Powiatowe w Lęborku) ⁸⁰	rozpowszechnianie egz.	100	0	0%
Spotkania ze specjalnymi grupami potencjalnych użytkowników szlaku w celu ich zachęcenia (działanie realizowane przez wszystkich partnerów)	Osoby	500	62	12%
<u>Uczestnicy konferencji n/t Szlaku Południowego Bałtyku</u> (działanie realizowane przez wszystkich partnerów)	<u>Osoby</u>	<u>150</u>	<u>443</u>	<u>295%</u>
Wyeksponowanie logo PB (działanie realizowane przez wszystkich partnerów)	Miejsca	250	21	8%
Przewodniki po Szlaku Południowego Bałtyku (z mapą C4) oraz ich rozpowszechnianie (działanie realizowane przez wszystkich partnerów)	rozpowszechnianie egz.	1 200	3550	295%
Dziennikarze uczestniczący w wycieczce pilotażowej (działanie realizowane przez wszystkich partnerów)	Osoby	15	14	93%

⁸⁰ Podjęto współpracę UMWZ w zakresie przygotowania treści do podręcznika

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Internetowy przewodnik po Szlaku Południowego Bałtyku(działanie realizowane przez samorząd Województwa Pomorskiego) ⁸¹	oprogramowanie	1	1	100%
Komponent 3. Tworzenie szlaku				
wskaźnik	jednostka	zakładana wartość po zakończeniu projektu	zrealizowana wartość (udział UMWZ w realizacji wskaźnika)	realizacja
Uczestnicy seminariów poświęconych know-how (działanie realizowane przez wszystkich partnerów)	Osoby	20	20	0%
<u>Uczestnicy seminariów dla lokalnych interesariuszy (działanie realizowane przez wszystkich partnerów)</u>	<u>Osoby</u>	<u>500</u>	<u>680</u>	<u>136%</u>
Projekt przewodnika do druku i w formacie elektronicznym (działanie realizowane przez Fundację „Szczecińska” i Województwo Pomorskie)	egzemplarze	1	1	100%
<u>Szlak prawidłowo oznakowany (działanie realizowane przez kilku partnerów)</u>	<u>Km</u>	<u>120</u>	<u>630</u>	<u>525%</u>

⁸¹ Przewodnik opracowany na bazie przewodnika drukowanego. Województwo Zachodniopomorskie umieściło link do strony przewodnika na swojej stronie internetowej oraz rozesłało stosowne prośby i informacje do gmin i punktów informacji na szlaku. Niezależnie od tego na stronie projektu www.re-create.pl w zakładce „przebieg szlaku” także zamieszcza informacje do wykorzystania przez turystów.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Model sposobu utworzenia Szlaku jako produktu turystycznego (zadanie realizowane przez Pomorską Regionalną Organizację Turystyczną) ⁸²	egzemplarze	1	0	0%
Plany działania mające na celu utworzenie szlaku (działanie realizowane przez różnych partnerów)	egzemplarze	5	1	20%
Przygotowany projekt podręcznika (ulotki) dobrych praktyk (działanie realizowane przez Starostwo Powiatowe w Lęborku)	egzemplarze	1	0 ⁸³	0%
Koncepcja zimowego Szlaku św. Jakuba (działanie realizowane przez innych partnerów)	Koncepcja	1	0	0%
Oferta turystyczna w różnych segmentach (działanie realizowane przez PROT i Uniwersytet w Greifswaldzie)	Segmenty	5	0	0%

⁸² Opracowanie dostępne na stronie PROT www.prot.gda.pl

⁸³ UMWZ wspierał partnera realizującego powyższe zadanie poprzez przygotowanie niezbędnych informacji dot. województwa zachodniopomorskiego.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Komponent 4. Sprawy społeczne

Wskaźnik	Jednostka	zakładana wartość po zakończeniu projektu	zrealizowana wartość (udział UMWZ i Fundacji „Szczecińska” w realizacji wskaźnika)	realizacja
Liczba młodych osób zaangażowanych w tworzenie, propagowanie i obsługę Szlaku (działanie realizowane przez Uniwersytet Gdański, Uniwersytet w Greifswaldzie, Fundację „Szczecińska”)	osoba	500	220	44%
Liczba przeszkolonych gospodarzy (działanie realizowane przez różnych partnerów)	osoba	100	36	36%
Liczba umów zawartych z uczelniami i organizacjami pozarządowymi (działanie realizowane przez różnych partnerów)	porozumienie	10	1	10%
<u>Sprawdzone hotele i restauracje</u> (działanie realizowane przez różnych partnerów)	<u>obiekt</u>	<u>20</u>	<u>140</u>	<u>700%</u>
Mapy informacyjne z zaznaczonymi obiektami dla osób niepełnosprawnych i w starszym wieku opracowane przez studentów (działanie realizowane przez różnych partnerów)	egzemplarz	1 200	6000	500%

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Wielojęzyczne audio-przewodniki na temat różnych obiektów kulturowych (działanie realizowane przez Starostwo Powiatowe w Lęborku)	sztuka	30	0	0%
Turyści niepełnosprawni i w starszym wieku uczestniczący w wycieczkach pilotażowych z wszystkich trzech krajów (działanie realizowane przez Starostwo Powiatowe w Lęborku, Uniwersytet w Greiswaldzie, Fundację „Szczecińska”)	osoba	20	20	100%
Liczba młodych ludzi uczestniczących we wspólnych wycieczkach pilotażowych z wszystkich trzech krajów (działanie realizowane przez Starostwo Powiatowe w Lęborku, Uniwersytet w Greiswaldzie, Fundację „Szczecińska”)	osoba	20	10	50%
Liczba wolontariuszy tworzących różne sieci świadczące usługi na szlaku (Uniwersytet Gdański, Uniwersytet w Greiswaldzie, Fundację „Szczecińska”)	osoba	700	350	50%

Źródło: Wskaźniki projektu przekazane przez Zamawiającego

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Wzrostu konkurencyjności regionu należy upatrywać przede wszystkim we wzroście zainteresowania turystów regionem, a tym samym wzroście dochodów regionu z turystyki. Na podstawie raportu z badań struktury ruchu turystycznego województwa zachodniopomorskiego⁸⁴ można dostrzec wzrost dynamiki ruchu turystycznego na przestrzeni ostatnich lat 2010-2012, a więc lat realizacji projektu. Ruch turystyczny w regionie systematycznie rośnie. Jednak ciężko mówić tu o wpływie zrealizowanego projektu na zwiększenie się liczby turystów. Na obecnym etapie realizacji projektu nie da się wykazać istotnego statystycznie wpływu podjętych w ramach Szlaku działań na wzrost konkurencyjności regionu. Hipotezę wzrostu konkurencyjności regionu w wyniku realizacji projektu będzie można zweryfikować dopiero pod koniec 2016 r. Na wzrost liczby turystów ma wpływ wiele czynników i wiele działań podejmowanych przez władze i przedsiębiorców w celu stworzenia atrakcyjnej oferty dla turystów.

Konkluzja – szlak ma wpływ na wizerunek, a nie na bezpośredni wzrost przychodów z turystyki. Nieocenione może być także, co w dłuższym okresie też może przyczynić się do wzrostu konkurencyjności regionu, jego wpływ na wzrost poziomu kapitału społecznego.

5.4 Ocena utraconych korzyści w przypadku niezrealizowania Projektu

Oszacowanie utraconych korzyści w przypadku gdyby projekt nie był realizowany w tym kształcie/zakresie zostało przedstawione w tabeli poniżej. Nie da się dokładnie oszacować kosztu, ze względu na występowanie wielu korzyści społecznych i mnożnikowych, których na obecnym etapie, bez dodatkowych badań nie da się wycenić. Do szacowania wykorzystane zostały wskaźniki produktu i rezultatu osiągnięte w wyniku realizacji projektu.

Tabela 10 Ocena utraconych korzyści (wyliczona na podstawie realizacji wskaźników i poniesionych kosztów przez Województwo Zachodniopomorskie i Fundację „Szczecińska”

Wskaźnik	Korzyści	Oszacowanie
Ilość organizacji zaangażowanych w nowe/unowocześnione sieci transgraniczne na podstawie oficjalnych umów – 2	Zaangażowanie dwóch organizacji w nowe sieci transgraniczne przyniosło następujące korzyści: Dostęp do informacji, wiedzy eksperckiej, bazy organizacji,	Brak możliwości oszacowania na obecnym etapie korzyści z sieciowania organizacji.

⁸⁴ Badanie struktury uczestników krajowego i zagranicznego ruchu turystycznego w województwie zachodniopomorskim w roku 2013, Raport Końcowy, Szczecin 2013

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

	• Promocja działań - dostarczanie dodatkowych źródeł przekazu, • Poszerzanie wiedzy, poprawa zarządzania, nowe pomysły, • Znajdywanie partnerów do współpracy, podejmowanie nowych inicjatyw i usług, realizowanych w partnerstwach, • Tworzenie przestrzeni do dyskusji w gronie organizacji i zbierania argumentów, wypracowywanie wspólnych stanowisk. • Wpływ na politykę, strategię i sposoby realizacji programów.	
Liczba osób poinformowanych o Szlaku św. Jakuba na obszarze PB – 72 604	W wyniku realizacji projektu o Szlaku zostało poinformowane ponad 70 tys. osób, co świadczy o korzyściach w postaci promocji projektu.	Stan realizacji inwestycyjnej linii budżetowej na 31.12.2013 r. wyniósł 280 077 zł. Inwestycje obejmowały: projekt techniczny i oznakowanie 173 712 zł, obeliski 43 900 zł i infokioski 13 684 zł (UMWZ) + 48 781 zł (Fundacja „Szczecińska”), a zatem elementy przyczyniające się do poinformowania odbiorców o szlaku. Zatem za koszt poinformowania 72 604 osób uznaje się koszty

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

		inwestycyjne w sumie 280 077 zł. Koszty utraconych korzyści w tym obszarze to 280 077 zł ⁸⁵ .
Liczba przeszkolonych gospodarzy – 36	Korzyści z przeszkolenia 36 gospodarzy to: poprawa jakości usługi, zwiększenie świadomości o znaczeniu Szlaku, rozprzestrzenianie się informacji.	Szkolenia i doradztwo - historyczny koszt jednostkowy wskaźnika, w oparciu o wyniki badania PAG Uniconsult ⁸⁶ (w skali całego kraju) założono na poziomie 4 497,00 zł (per capita). Zatem koszt utraconych korzyści można szacować na: $36 \times 4\,497,00 \text{ zł} = 161\,892,00 \text{ zł}$.
Sprawdzone hotele i restauracje – 140	Inwentaryzacja oferty noclegowej i gastronomicznej przynosi korzyści w postaci bazy dla dalszego planowania rozwoju oraz wpływa na promocję zinwentaryzowanych obiektów.	Koszt wykonania inwentaryzacji i waloryzacji obiektów sakralnych, kulturowych, bazy noclegowej i gastronomicznej podczas realizacji projektu wyniosło 34 815,00 zł. Ponieważ inwentaryzacja bazy noclegowej stanowi 50% kosztu, zatem koszt utraconych korzyści szacuje się na $34\,815,00 \text{ zł} \times 50\% = 17\,407,50 \text{ zł}$ ⁸⁷ .
Uczestnicy warsztatów, szkoleń i konferencji dla lokalnych interesariuszy – 1250	Zwiększenie świadomości i poszerzenie informacji wśród 1250 lokalnych interesariuszy przynosi korzyści promocji oraz sieciowania projektu.	Koszty warsztatów, szkoleń i konferencji podczas realizacji projektu wyniosły 12 warsztatów dla interesariuszy 373 osoby 39 000 zł 2 szkolenia dla przewodników

⁸⁵ Sprawozdanie na RECRcreate finansowo-rzeczowe

⁸⁶ Doskonalenie umiejętności i kwalifikacji kadr - badanie projektów szkoleniowych w ramach Działania 2.3 schemat a) SPO RZL 2004-2006, Policy & Action Group Uniconsult Sp. z o.o., Pentor Research International S.A.

⁸⁷ Sprawozdanie na RECRcreate finansowo-rzeczowe

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

		51 osób 6 150 zł Szkolenia dla wolontariuszy 500 osób 42 224 zł Spotkania i konferencje ok. 450 osób 5 820 zł Razem 93.194 zł ⁸⁸ .
Szlak prawidłowo oznakowany – 630 km	Korzyści z oznakowania 630 km, to zwiększenie świadomości wśród mieszkańców i turystów o istnieniu Szlaku oraz usprawnienie przebiegu ruchu turystycznego.	Koszt wytyczenia i oznakowania Szlaku podczas realizacji projektu wyniósł 173 712 zł, zatem koszt utraconych korzyści szacuje się na 173 712,00zł ⁸⁹ .
Oszacowany koszt utraconych korzyści w przypadku gdyby projekt nie był realizowany w tym kształcie / zakresie		280 077 zł + 161 892 zł + 17 407,50 zł + 93 194 zł + 173 712 zł = 726 282,50 zł

Źródło: opracowanie własne

Oszacowany koszty utraconych korzyści w przypadku gdyby projekt nie był realizowany w tym kształcie czy zakresie wyniósł ponad 700 tys. zł. Jest to znaczna kwota, średni budżet polskich partnerów był na podobnym poziomie, zatem oszacowany koszt utraconych korzyści jest na poziomie dodatkowego partnera projektu. Jednak rzeczywisty koszt utraconych korzyści z braku realizacji projektu byłby znacznie wyższy, ze względu na występowanie korzyści w postaci efektów mnożnikowych.

⁸⁸ Sprawozdanie na RECCreate finansowo-rzeczowe

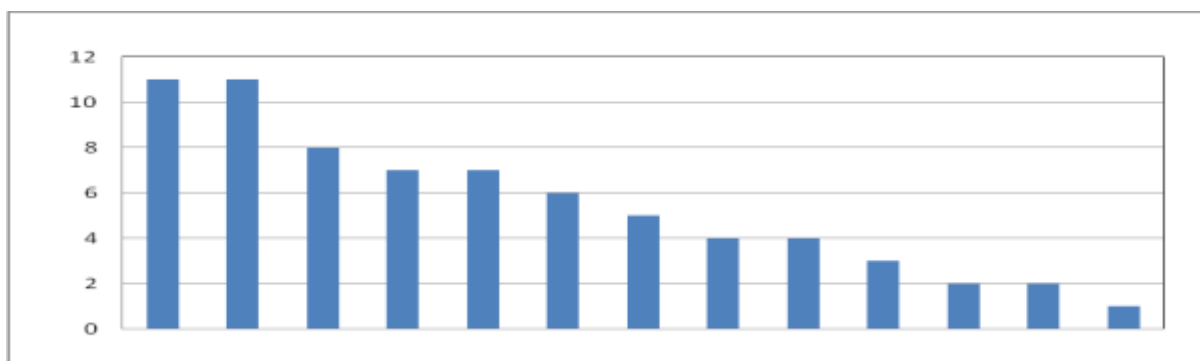
⁸⁹ Sprawozdanie na RECCreate finansowo-rzeczowe

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

5.5 Potencjał rozwojowy Szlaku w ocenie przedsiębiorców

Najlepiej opinię usługodawców, co do możliwości rozwoju w związku z wykorzystaniem potencjału Szlaku pokazuje poniższy wykres. Większość spośród 25 przedsiębiorców wskazuje na walory szlaku jako potencjału dla rozwoju turystyki - Szlak może przyczynić się do promocji Pomorza Zachodniego w kraju i za granicą (11 wskazań) oraz Szlak może być sam w sobie atrakcyjnym produktem turystycznym (również 11 wskazań). Znaczna część respondentów, ponieważ wskazuje na możliwość integracji społeczeństwa dzięki oddziaływaniu Szlaku (8 wskazań), rewitalizacji miejscowości, sprzyjanie pozyskaniu środków unijnych (po 7 wskazań) oraz dywersyfikacji produktu turystycznego (6 wskazań). Najmniej respondentów wskazało na szansę rozwoju za pomocą wykorzystania wartości duchowych Szlaku. Tylko 1 z respondentów wskazał, że Szlak może sprzyjać rozwojowi duchowemu wędrujących Drogami św. Jakuba.

Wykres 5 Wyniki badania CAWI z usługodawcami dla pytania: Jakie znaczenie ma dla Pana/Pani rewitalizacja zachodniopomorskiego odcinka „Drogi Św. Jakuba”?

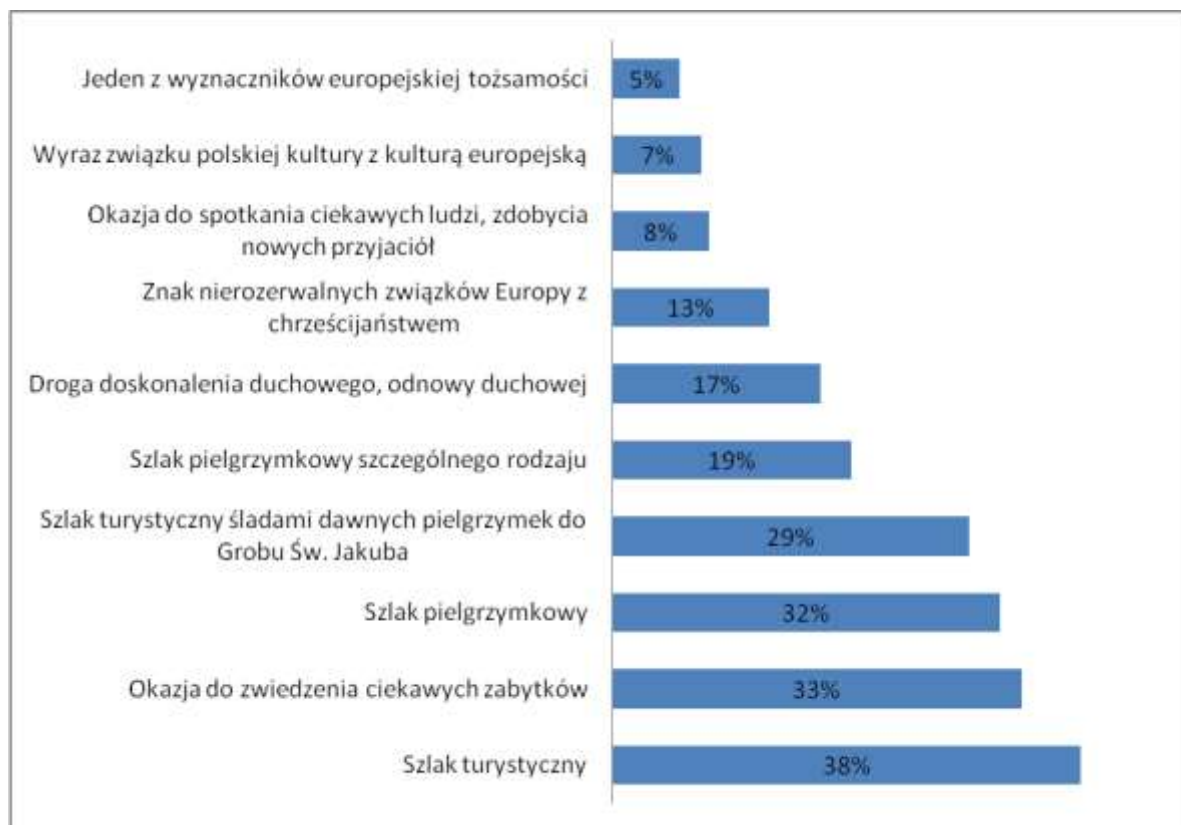
- 1 Szlak może przyczynić się do promocji Pomorza Zachodniego w kraju i za granicą
- 2 Szlak może być sam w sobie atrakcyjnym produktem turystycznym
- 3 Szlak może przyczynić się do integracji społeczności lokalnych, pobudzić do działania na rzecz dobra wspólnego
- 4 Szlak może przyczynić się do rewitalizacji miejscowości, przez które przebiega
- 5 Szlak może sprzyjać pozyskiwaniu środków unijnych na rozwój regionu i rozwój lokalny
- 6 Szlak może przyczyniać się do dywersyfikacji produktu turystycznego regionu
- 7 Szlak może mieć pozytywny wpływ na markę turystyczną regionu
- 8 Szlak może przyczynić się do wzrostu dochodów usługodawców turystycznych
- 9 Szlak może być elementem regionalnego produktu turystycznego
- 10 Szlak może sprzyjać rozwojowi duchowemu wędrujących Drogami św. Jakuba
- 11 Szlak może przyczynić się do wzmocnienia poczucia więzi mieszkańców miejscowości, przez które szlak przebiega z ich miejscem zamieszkania, „małą ojczyzną”
- 12 Drogi św. Jakuba mogą być narzędziem ewangelizacji
- 13 Wędrówka Drogami św. Jakuba może być ścieżką rozwoju osobistego dla niewierzących lub wyznających inne religie (niechrześcijańskie)

Źródło danych: opracowanie własne na podstawie wyników badania CAWI z usługodawcami (n=33)

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Usługodawcy upatrują szansy rozwoju poprzez kształtowanie produktu turystycznego, jakim może być Szlak św. Jakuba. Nie postrzegają jednak strony duchowej Szlaku jako szansy na rozwój przedsiębiorstwa. Jednak jest to naturalnym zjawiskiem na początku funkcjonowania szlaku. Potencjalne korzyści z produktu turystycznego opartego na duchowości nie zostały dotychczas dostatecznie rozwinięte, ani przedstawione usługodawcom, aby mogli oni upatrywać w nich szansę na rozwój. Proces kształtowania duchowości Szlaku i zainteresowania projektem jest długotrwały i aby osiągnąć podobne wyniki jak w Hiszpanii, potrzeba przynajmniej 20 lat rozwoju. Obecnie opinie usługodawców korespondują z podobnymi opiniami turystów, z których również mniejszość postrzega przemierzanie Szlaku jako okazje do rozwoju duchowego, a większość chce w nim widzieć przede wszystkim produkt turystyczny; należy jednak te konkluzje uzupełnić zwróceniem uwagi, że najwięcej respondentów zadeklarowało, że na Szlaku znaleźli się przypadkowo.

Wykres 6 Co oznacza dla Państwa pojęcie Drogi św. Jakuba?

Źródło danych: Opracowanie własne na podstawie wyników ankiety do samodzielnego wypełnienia z turystami [n=173]

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Mimo, że turyści dostrzegają duchowy i pielgrzymkowy aspekt Szlaku, to również i w tej grupie, podobnie jak wśród usługodawców, dominuje, jak widać, traktowanie go jako produktu turystycznego. Dlatego rola środowiska kościelnego, jest tak istotna w kształtowaniu wizerunku Szlaku.

5.6 Rola wolontariatu

Jak pokazują przykłady szlaków św. Jakuba w sąsiednich Niemczech udział społeczności lokalnej w tworzeniu i prowadzeniu szlaku może być olbrzymi. Projekt odnowienia szlaków realizowany w północnych Niemczech w latach 2005-2010 opierał się praktycznie w całości na działaniach lokalnej organizacji – Towarzystwa Świętego Jakuba oraz wolontariuszy włączonych w działania mające na celu oznakowanie szlaku. Przy współpracy z lokalną społecznością stworzono również sieć tanich noclegów dla pielgrzymów w oparciu o istniejącą bazę szkół, domów kultury, parafii, gospodarstw agroturystycznych⁹⁰.

W przypadku Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba jak na razie udział społeczności lokalnej w jej kreowaniu nie jest tak duży, jednak należy zauważyć, że oznakowany szlak w przestrzeni istnieje dopiero od roku 2013. W ramach zachęcania do włączenia się w budowę szlaku zrealizowano cykl szkoleń dla młodzieży szkolnej w wieku 13-19 lat zrealizowanych przez Fundację „Szczecińska”. Szkolenia obejmowały prezentację Pomorskiej Drogi św. Jakuba oraz idei pielgrzymowania i wolontariatu. Obyły się one w szkołach gimnazjalnych oraz liceach na terenie Szczecina, Stargardu Szczecińskiego oraz Reptowa. W wyniku przeprowadzonych spotkań pozyskano 250 młodych wolontariuszy, zainteresowanych propagowaniem idei pielgrzymowania oraz szerzenia wiedzy o Pomorskiej Drodze św. Jakuba..

5.7 Dostępność Szlaku dla osób starszych i niepełnosprawnych

Jednym z założeń projektu było włączenie w jego realizację osób starszych⁹¹ i niepełnosprawnych. Środowisko to jest często wyłączone spośród aktywnego udziału w życiu społecznym poprzez szereg barier utrudniających prawidłowe i pełnowartościowe funkcjonowanie osób niepełnosprawnych, wśród których wyróżnić można bariery architektoniczne, urbanistyczne, transportowe, logistyczne, finansowe, psychiczne, społeczne i informacyjne. Każda z nich stanowi swoistą przeszkodę, która ogranicza możliwości podejmowania różnego rodzaju aktywności, a często zmusza do rezygnacji z korzystania np. z

⁹⁰ Szlaki Świętego Jakuba w północnych Niemczech, www.jakobswege-norddeutschland.de/, (dostęp: 26.09.2014)

⁹¹ Szlak cieszy się dużym powodzeniem wśród osób starszych, szczególnie z Uniwersytetu Trzeciego Wieku, którzy bardzo chętnie uczestniczą w spotkaniach i korzystają ze szlaku często w małej lub większej grupie. Bardzo często starsze osoby przychodzą po paszporty.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

różnych form turystyki. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że generalnie wśród głównych barier jakie napotykają niepełnosprawni turyści są trudności natury organizacyjnej i brak informacji o dostępności miejsc dla niepełnosprawnych⁹². Dlatego działania skierowane do osób niepełnosprawnych w różnych programach powinny uwzględniać specyficzne potrzeby tego środowiska. Jak również dostrzegać to, że potrzeby te są bardzo różne, dlatego podejmowane działania należy dostosować do rodzaju i stopnia niepełnosprawności.

W projekcie podjęto próbę zaangażowania osób niepełnosprawnych w kreowanie oraz podążanie szlakiem. Projekt nie zakładał jednak dostosowania szlaku do potrzeb osób niepełnosprawnych, a zidentyfikowanie miejsc przyjaznych osobom niepełnosprawnym. Zarówno w przewodniku, jak i na mapie takie miejsca zostały wskazane.

Na potrzeby projektu wykonawca (Agencja Fotograficzno-Redakcyjna dudowie.pl) dokonał inwentaryzacji obiektów na szlaku, zgodnie z umową uwzględniając w niej również dostosowanie obiektów do potrzeb osób niepełnosprawnych. Inwentaryzacja ta wykazała małe dostosowanie obecnej infrastruktury dla niepełnosprawnych. Nieliczne obiekty posiadające udogodnienia, umożliwiające dostęp osobom niepełnosprawnym zostały oznaczone w wydany przewodniku. Drugim działaniem podjętym w celu włączenia środowiska osób niepełnosprawnych w projekt było zorganizowanie spotkania z osobami niepełnosprawnymi. Spotkanie miało na celu poznanie ich potrzeb w zakresie możliwości włączenia się w kreowanie i korzystanie ze szlaku. Sprawozdanie ze spotkania pokazuje, że osoby niepełnosprawne są zainteresowane szlakiem i chętne do włączenia się w działania wokół szlaku. Na razie jednak swoją rolę widzą głównie w pomocy w dotarciu do osób niepełnosprawnych w terenie.⁹³ W momencie polepszenia się infrastruktury szlaku dla osób niepełnosprawnych planują oni dalszą współpracę i podjęcie innych działań. Nawiązano również kontakt z powiatowymi radami ds. osób niepełnosprawnych w celu zweryfikowania szlaku i obiektów w terenie.

Dotychczasowa realizacja projektu rewitalizacji Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba pozwoliła na określenie stopnia dostępności szlaku dla osób niepełnosprawnych. Realia w terenie pokazały jednak, że nie jest możliwe wskazanie pełnego etapu, który bez trudu osoby niepełnosprawne mogłyby pokonać. Kontynuacja projektu powinna obejmować działania, których zadaniem będzie przystosowanie obiektów sakralnych, a także usługowych do potrzeb osób niepełnosprawnych, poprzez stworzenie odpowiedniej infrastruktury (m.in. podjazdy dla wózków) oraz w miarę możliwości zwrócenie uwagi na dostępność infrastruktury drogowej Szlaku dla tych osób

⁹² Śledzińska J., *Turystyka osób niepełnosprawnych w PTTK*, Warszawa, 2012

⁹³ Sprawozdanie ze spotkania ze środowiskiem osób niepełnosprawnych, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Wojewódzka Społeczna Rada ds. Osób Niepełnosprawnych, 30.07.2012 r.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

5.8 Potencjał wizerunkowy Dróg św. Jakuba

Wizerunek miejsca to suma wrażeń, przekonań, opinii i wyobrażeń jakie o danym miejscu mają odbiorcy i jest subiektywnym i indywidualnym podejściem odbiorcy⁹⁴. Kształtowanie wizerunku regionu wymaga kompleksowego podejścia i znalezienia charakterystycznych cech, wyróżniających daną jednostkę. Dlatego do promocji wizerunku warto wykorzystywać markowe produkty turystyczne stanowiące wyjątkową cechę danego regionu.

Analiza dokumentów strategicznych województwa oraz gmin znajdujących się na szlaku pokazuje, że szlak nie jest na razie traktowany przez nie jako produkt turystyczny, za pomocą którego mogą promować swój region. W Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020 oraz w Strategii Rozwoju Turystyki Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2015 nie pojawiają się żadne wzmianki na temat szlaku św. Jakuba, wynika to z faktu, że dokumenty te były tworzone przed realizacją projektu. Natomiast w Strategii Rozwoju Turystyki Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2015 jeden z głównych priorytetów zakłada budowę markowych produktów turystycznych w celu budowy konkurencyjnej ofert turystycznej na rynku krajowym i europejskim. Projekt odnowy Pomorskiej Drogi Św. Jakuba doskonale wpisuje się w to założenie. Warto jednak zauważyć, że aktualnie trwają prace nad opracowaniem Strategii Rozwoju Turystyki w Województwie Zachodniopomorskim do roku 2020, w której jednym z priorytetów jest rozwój szlaków kulturowych. W projekcie RPO WZ na lata 2014-2020 wyraźnie wskazuje się na niedostatek funkcjonujących szlaków turystycznych obejmujących dziedzictwo kulturowe, dlatego temat szlaków kulturowych zajmuje istotne miejsce z nowej perspektywie finansowej RPO WZ, choć nie wymienia się wprost nazwy żadnego szlaku.⁹⁵ W opracowanych programach strategicznych, m.in. Przemysły kreatywne i czasu wolnego oraz Marketing terytorialny odnaleźć można zapisy wskazujące na Drogi św. Jakuba. Jeśli chodzi o strategię rozwoju gmin znajdujących się na szlaku jest to temat pomijany. W województwie zachodniopomorskim znajduje się 114 gmin. Pomorska Droga Świętego Jakuba przebiega przez 32 gminy. Wśród 32 gmin⁹⁶, przez które przebiega szlak, jego potencjał i dążenie do rozwijania tego produktu turystycznego na swoim

⁹⁴ Kotler P., Marketing, Wyd. Rebis, 2012

⁹⁵ Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego 2014-2010 – projekt z 3.03.2014 r.

⁹⁶ Gminy te to: Postomino, Miasto Sławno, gmina wiejska Sławno, Miasto Darłowo, gmina wiejska Darłowo, Sianów, Malechowo, Polanów, Manowo, Dygowo, Koszalin, Będzino, Biesiekierz, Ustronie Morskie, Miasto Kołobrzeg, gmina wiejska Kołobrzeg, Świeszyno, Miasto Białogard, gmina wiejska Białogard, Karlino, Siemysł, Gryfice, Trzebiatów, Karnice, Świerzno, Kamień Pomorski, Wolin, Międzyzdroje, Świnoujście, Stepnica, Goleniów, Szczecin.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

obszarze pojawia się jedynie w Strategii Rozwoju Turystyki gminy Stepnica do roku 2020⁹⁷ oraz w Strategii Rozwoju Gminy Międzyzdroje na lata 2014-2025⁹⁸. Po części tak mała obecność szlaku w dokumentach strategicznych gmin wynika z przyjęcia większości tych dokumentów jeszcze przed rozpoczęciem realizacji projektu. Jeśli szlak ma rzeczywiście stać się produktem turystycznym regionu musi znaleźć się w zapisach Strategii Rozwoju oraz Strategii Rozwoju Turystyki Gmin, na obszarze których przebiega oraz w Strategii Rozwoju Turystyki Województwa Zachodniopomorskiego.

Warto podkreślić, że potencjał wizerunkowy PDSJ jest znaczący – pozwala bowiem na szeroką (także całościową) promocję regionu z jego bogatą historią, kulturą, walorami przyrodniczymi i turystycznymi jako istotnego miejsca na Europejskim Szlaku Kulturowym.

Brak obecności Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba w dokumentach strategicznych regionu i gmin, przez które przebiega sprawia, że jej potencjał nie może być w pełni wykorzystany. Rekomenduje się więc wprowadzenie szlaku do dokumentów strategicznych dotyczących rozwoju turystyki województwa i poszczególnych gmin.

⁹⁷ Strategii Rozwoju Turystyki gminy Stepnica do roku 2020 przyjęta Uchwałą Nr IV/31/2011 rady Gminy Stepnica z dnia 28 marca 2011 r.

⁹⁸ Strategia Rozwoju Gminy Międzyzdroje na lata 2014-2025 przyjęta [Uchwała Nr XLIX/485/14 Rady Miejskiej w Międzyzdrojach z dnia 20 lutego 2014 roku](#)

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

6. Szlak św. Jakuba w kontekście potencjału instytucjonalnego i społecznego regionu

Rozdział odpowiada na następujące pytania:

- ✓ Czy w środowisku lokalnym (instytucje, organizacje społeczne, parafie) jest zainteresowanie podejmowaniem inicjatyw stanowiących uzupełnienie i kontynuację Projektu? Czy planują w tym zakresie realizację wspólnych projektów i rozważają możliwość pozyskiwania na ich realizację środków zewnętrznych (z Unii Europejskiej, innych źródeł publicznych, bez wsparcia zewnętrznego)? Jakiego rodzaju byłyby to inicjatywy (ochrona zabytków, wydarzenia, szkolenia dla przewodników, usługodawców, wolontariuszy, wymiana doświadczeń, inne – jakie?) – krajowe, międzynarodowe?
- ✓ Jak kształtowana jest komunikacja między interesariuszami szlaku: wymiana informacji, dzielenie się dobrymi praktykami, podejmowanie wspólnych akcji promocyjnych itp. Jak w tym celu wykorzystywane są narzędzia i kanały komunikacji? Czy są one skuteczne?
- ✓ Czy na obszarze, przez który przebiega szlak, tworzone są struktury współpracy interesariuszy: partnerstwa, porozumienia itp.?

Na podstawie analizy dokumentacji projektu oraz strony internetowej Pomorskiej Drogi Św. Jakuba widzimy zainteresowanie lokalnej społeczności projektem. Pojawiają się inicjatywy będące kontynuacją i uzupełnieniem projektu np. umowa partnerska 30 instytucji (samorządy, w tym UMWZ, parafie, muzeum, archiwum, instytucje kultury) na realizację wspólnego projektu zakładającego rewitalizację 10 obiektów sakralnych na szlaku, wirtualną instytucję kultury (digitalizacja zbiorów), kwerendowe badania archiwalne, działania kulturalne związane z upowszechnianiem szlaku i organizacją wydarzeń promocyjnych. Projekt jest w pełni przygotowany i gotowy do realizacji, nie otrzymał jednak dofinansowania, o jakie ubiegali się partnerzy z funduszy norweskich. Powstała również inicjatywa PTTK, który złożył wniosek do Ministerstwa Sportu i Turystyki w zakresie działań mających na celu kontynuację ocenianego projektu – upowszechnienie szlaku wśród lokalnej społeczności oraz jego promocję w całym kraju. Niestety projekt ten również nie otrzymał dofinansowania. Złożone wnioski dotyczące działań na rzecz szlaku zostały dofinansowane z budżetu Województwa Zachodniopomorskiego w ramach dotacji dla organizacji pozarządowych. Przykładem podejmowania wspólnych inicjatyw w celu kontynuacji projektu jest list intencyjny podpisany przez samorządy oraz przedstawicieli lokalnych organizacji turystycznych, nadleśnictwa i park narodowy podpisany na konferencji podsumowującej realizację projektu. W dokumencie tym sygnatariusze zobowiązują się do:

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

1. wspólnego inicjowania i realizowania przedsięwzięć zmierzających do poprawy konkurencyjności oraz popularyzacji Pomorskiej Drogi Św. Jakuba, w szczególności poprzez promocję dziedzictwa kulturowego oraz wydarzeń kulturalnych na Szlaku,
2. podejmowanie i wspieranie lokalnych inicjatyw związanych z odkrywaniem dziedzictwa kulturowego oraz wydarzeń kulturalnych na Szlaku,
3. wspieranie inicjatyw związanych z aktywizacją społeczną w zakresie świadczenia usług dla użytkowników Szlaku i wykorzystywania istniejącego potencjału,
4. w miarę pojawiających się możliwości przystępowania do wspólnej realizacji projektów infrastrukturalnych, edukacyjnych oraz społecznych, umożliwiających rozwój i promocję Pomorskiej Drogi św. Jakuba, także z wykorzystaniem środków zewnętrznych, w tym z UE,
5. wspieranie inicjatyw w zakresie inwestycji turystyczno-kulturalnych, a także wprowadzających innowacyjność przekazu i promocji podnoszących atrakcyjność produktu turystycznego, jakim jest Pomorska Droga św. Jakuba
6. podejmowanie współpracy ze studentami i uczelniami prowadzącymi prace w zakresie badań i analiz dotyczących różnych obszarów funkcjonowania i potencjału Pomorskiej Drogi św. Jakuba
7. wykorzystywanie posiadanych środków przekazu w celu promowania walorów Pomorskiej Drogi św. Jakuba jako szlaku kulturowego,
8. dbanie o drożność i ciągłość Szlaku oraz zachowanie czytelności jego oznakowania,
9. monitorowanie sposobu wykorzystania i rozwoju Szlaku na obszarze własnego regionu

List intencyjny zawarto na okres 10 lat⁹⁹.

Słaba jest natomiast komunikacja między interesariuszami szlaku jakimi są usługodawcy. Brak jest wypracowanych kanałów komunikacji między nimi. Jak do tej pory jedyną okazją do spotkania i wymiany doświadczeń czy pomysłów były organizowane warsztaty. Należałoby rozważyć możliwość organizacji kolejnych szkoleń i warsztatów dla interesariuszy, którzy mają już obecnie za sobą pierwsze doświadczenie związane ze szlakiem i pielgrzymami.

W skład produktu turystycznego Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba powinny wchodzić elementy takiej jak: obiekty sakralne oraz inne walory kulturowe regionu, animacje kulturowe w postaci imprez i wydarzeń regionalnych oraz baza obiektów infrastruktury gastronomicznej i noclegowej. W celu stworzenia kompletnego produktu turystycznego istotne jest zaangażowanie wielu partnerów, m.in.: Zachodniopomorskiej Regionalnej Organizacji Turystycznej, lokalnych

⁹⁹ Biuro Turystyki Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego,
www.turystyka.wzp.pl/wtgp/turystyka/p-r-m-a-21277/aktualnosci.htm#prezentacje (dostęp: 26.09.2014)

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

organizacji turystycznych, Zachodniopomorskiej Izby Turystyki skupiających usługodawców branży turystycznej, placówek muzealnych i innych, sygnatariuszy listu intencyjnego. Aby stworzyć kompletny produkt turystyczny konieczne jest stworzenie wspólnego dla całej zachodniopomorskiej części szlaku kalendarium wydarzeń oraz rozważenie możliwości przygotowania ofert turystycznych będących kontynuacją opracowanej przez Pomorską Regionalną Organizację Turystyczną „Koncepcji rozwoju Pomorskiej Drogi św. Jakuba w województwie pomorskim”.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

7. Analiza ryzyka i zagrożeń dla funkcjonowania szlaku

Rozdział odpowiada na następujące pytania:

- ✓ Jakiek sę silne i słabe strony przedsięwzięcia?
- ✓ Jakiek sę szanse rozwoju szlaku i potencjalne ryzyka w zachowaniu trwałości i rozwoju szlaku (ludzkie, naturalne, administracyjne, inne...)? Jaka jest ich siła?
- ✓ Jakiek sę możliwości zapobieżenia powstania tego ryzyka?
- ✓ W jaki sposób można złagodzić ich skutki?

7.1. Jakiek sę silne i słabe strony przedsięwzięcia?

Silne i słabe strony przedsięwzięcia zostały przedstawione w poniższej tabeli.

Tabela 11 Silne i słabe strony przedsięwzięcia

Silne strony	Słabe strony
✓ Wysoka atrakcyjność turystyczna obiektów na szlaku ✓ Wysokie walory przyrodnicze regionu ✓ Zainteresowanie społeczności lokalnej szlakiem ✓ Włączenie w odtworzenie szlaku przedstawicieli różnych środowisk społeczności lokalnej ✓ Duże zaangażowanie władz lokalnych gmin, przez które przebiega szlak ✓ Powstanie względnie licznej, dobrze poinformowanej i zainteresowanej rozwojem Szlaku grupy usługodawców turystycznych (która nie tworzy jednak na razie „masy	✓ Zbyt mała ilość obiektów oferujących usługi noclegowe i gastronomiczne ✓ Zbyt mała ilość lokalnych wydarzeń, związanych z Drogami św. Jakuba (wskazać można praktycznie tylko Jarmark Jakubowy w Szczecinie i ew. pielgrzymkę ze Świnoujścia do Szczecina na inaugurację wyjścia ze Szczecina pielgrzymki do Częstochowy). ✓ Dystansowanie się środowiska kościelnego od szlaku turystycznego i szlaku jako produktu turystycznego ✓ Postrzeganie szlaku przez środowiska świeckie wyłącznie jako szlaku kościelnego

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

krytycznej”)	✓ Brak dostrzegania, przez organizatorów, możliwości włączania wielu realizowanych na obszarze Szlaku wydarzeń np. festiwale organowe, czy chórálne, lokalne odpusty i dożynki, jako wydarzeń odbywających się na Europejskim Szlaku Kulturowym
✓ Duży potencjał wizerunkowy szlaku	✓ Brak dostosowania infrastruktury noclegowej i gastronomicznej do potrzeb pielgrzymów (infrastruktura zbyt droga, często brak możliwości noclegu przez jedną noc)
✓ Szlak tworzy więź Pomorza Zachodniego z innymi regionami Południowego Bałtyku	✓ Niedostosowanie wielu obiektów na szlaku dla osób niepełnosprawnych
✓ Szlak jest „wizerunkowym potwierdzeniem” więzi Pomorza Zachodniego z Europą	✓ Zły stan obiektów zabytkowych na szlaku, konieczność dużych nakładów na prace konserwatorskie
✓ Wielu partnerów projektu zainteresowanych rozwojem Szlaku	✓ Niewystarczająca promocja i informacja turystyczna
	✓ Brak włączenia informacji o szlaku w istniejący system IT
	✓ Mała wiedza lub brak wiedzy lokalnych społeczności na temat szlaku, szczególnie w małych miejscowościach
	✓ Brak, jak dotychczas, zaangażowania LGD i LGR w projekt
	✓ Niewykorzystywanie przez gminy i województwo potencjału szlaku jako produktu turystycznego regionu

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu pn. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

- ✓ Brak współpracy między zarządcami obiektów na szlaku czy usługodawcami
- ✓ Brak lokalnych ośrodków odpowiedzialnych za koordynację działań wokół szlaku

Jak widać projekt posiada jeszcze wiele słabości, ale trzeba pamiętać, że jest to dopiero pierwszy rok funkcjonowania szlaku. W najbliższym czasie należy skupić się na poprawie infrastruktury noclegowej i gastronomicznej oraz na promocji szlaku zarówno wśród turystów, jak i lokalnej społeczności. Należy również podejmować inicjatywy na rzecz pobudzenia aktywności lokalnej społeczności przy obsłudze szlaku oraz współpracy między obiektami znajdującymi się na szlaku, w celu ich wspólnej promocji oraz promocji całego regionu. Konieczne jest przemyślenie i jednoznaczne sformułowanie strategii komunikacji związanej z PDSJ. Konkretnie rozwiązania ze wszystkich wymienionych obszarów zostały wskazane we wcześniejszych rekomendacjach.

7.2. Szanse rozwoju szlaku i potencjalne ryzyka w zachowaniu trwałości i rozwoju szlaku

Szanse rozwoju szlaku i potencjalne ryzyka w zachowaniu trwałości i rozwoju szlaku w podziale na obszary tematyczne: ludzkie, naturalne, administracyjne zostały przedstawione poniżej za pomocą macierzy. Macierz za pomocą określenia wagi oraz prawdopodobieństwa wystąpienia pozycjonuje szanse i ryzyka. Im większe jest prawdopodobieństwo wystąpienia oraz waga, tym bardziej na daną kwestię należy zwrócić uwagę. W przypadku ryzyka o dużej wadze i prawdopodobieństwie powinny zostać podjęte działania zapobiegające, a następnie łagodzące skutki wystąpienia. Natomiast w przypadku szansy powinny zostać podjęte działania wzmacniające jej efekty i sprzyjające poprawnemu jej wykorzystaniu.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

		Waga szansy/ryzyka			
		1	2	3	4
Prawdopodobieństwo szansy/ryzyka	4				1. Ryzyko: Nieustrukturyzowanie się formy współpracy pomiędzy partnerami w projekcie – konflikty, niemoc decyzyjna, brak środków na kontynuację projektu 1. Ryzyko: Postrzeganie Szlaku tylko w kontekście turystyki pielgrzymkowej 2. Szansa: Kontynuacja działań związanych ze Szlakiem za pomocą porozumienia gmin, na poziomie lokalnym 8. Szansa: Wykorzystanie środków europejskich w perspektywie finansowej 2014-2020 9. Szansa: Wypromowanie Szlaku św. Jakuba, jako uniwersalnego produktu turystycznego
	3				

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

2	4. Ryzyko: Niszczenie cennych kulturowo obiektów	1. Ryzyko: Pogłębianie się braku zainteresowania ofertą turystyczną Południowego Bałtyku, ze względu na rozpowszechnianie się turystyki zagranicznej 2. Ryzyko: Niszczenie cennych przyrodniczo obszarów stanowiących element szlaku w wyniku antropopresji	
1			7. Szansa: Wzrost kompetencji i rozwój współpracy partnerów projektu poprzez doświadczenie zebrane w trakcie realizacji

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Waga ryzyka została oznaczona w skali od 1 do 4, gdzie 4 oznacza bardzo duże zagrożenie dla realizacji badania.

Prawdopodobieństwo wystąpienia ryzyka zostało określone w skali od 1 do 4, gdzie 4 oznacza bardzo duże prawdopodobieństwo wystąpienia.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Tabela 13 Analiza szans i ryzyk zachowania trwałości projektu

Lp.	Obszar tematy czny	Przewidywana szansa/ryzyko	Działania wzmacniające/zapobiegające i łączące	Waga ryzyka szansy	Prawdopodobieństwo wystąpienia
1	Ludzkie /Administracyjne	Ryzyko: Nieustrukturyzowanie się formy współpracy pomiędzy partnerami w projekcie – konflikty, niemoc decyzyjna, brak środków na kontynuację projektu, inne priorytety władz lokalnych i regionalnych,	• Budowa zaufania, poprzez indywidualne zachowania każdego z partnerów; • Szkolenia z Zarządzania przez cele – wzmacniającego kompetencje w budowaniu zaufania; • W przypadku braku możliwości pozyskania środków na kontynuację projektu ze środków EWT zawiązanie partnerstwa gmin.		
2	Ludzkie	Ryzyko: Pogłębianie się braku zainteresowania ofertą turystyczną Południowego Bałtyku, ze względu na rozpowszechnianie się turystyki	• Tworzenie konkurencyjnej oferty turystycznej na najwyższym poziomie z wykorzystaniem ofert dla turystyki alternatywnej • Wykorzystanie unikatowych zasobów Regionu do budowania konkurencyjności.		

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Lp.	Obszar tematyczny	Przewidywana szansa/ryzyko	Działania wzmacniające/zapobiegające i łagodzące	Waga ryzyka szansy	Prawdopodobieństwo wystąpienia
		zagranicznej			
3	Naturalne	Ryzyko: Niszczenie cennych przyrodniczo obszarów stanowiących element szlaku w wyniku antropopresji	- Sporządzenie Planów ochrony dla parków narodowych, rezerwatów, parków krajobrazowych; - Umiejętne gospodarowanie – zalesianie, rekultywacja, racjonalne używanie gleby. - Podniesienie świadomości ekologicznej korzystających ze PDŚJ		
4	Administracyjne	Ryzyko: Niszczenie cennych kulturowo obiektów (kościółów, kapliczek), brak konserwacji	- Priorytetyzacja zadań związanych z konserwacją cennych kulturowo obiektów w budżecie samorządów i planach strategicznych; - Dofinansowanie konserwacji ze środków europejskich.		
5	Ludzkie / Administracyjne	Ryzyko: Postrzeganie Szlaku tylko w kontekście turystyki pielgrzymkowej	Realizacja zintegrowanych działań z zakresu kultury, historii, religii, ekologii w celu kreowania turystycznego wizerunku Szlaku i stworzenia ofert turystycznych łączących		

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Lp.	Obszar tematyczny	Przewidywana szansa/ryzyko	Działania wzmacniające/zapobiegające i łagodzące	Waga ryzyka szansy	Prawdopodobieństwo wystąpienia
			wskazane aspekty.		
6	Ludzkie /Administracyjne	Ryzyko: Zagrożenie niebezpieczeństwem w ruchu turystycznym	• Zapewnienie przez władze oświetlenia szlaku, odpowiedniego oznakowania, monitoringu; • Stworzenie punktów pomocy medycznej w miejscach gdzie występuje ich niedobór; • Podejmowanie działań na rzecz tworzenia ciągów pieszo-rowerowych lub poboczy w sytuacji, gdy Szlak przebiega przez drogę niewyposażoną w tego typu infrastrukturę.		
7	Ludzkie /Administracyjne	Ryzyko: Przerwanie ciągłości szlaku - drożności i oznakowania (sprzedaż gruntów, działania inwestycyjne, remonty dróg,	• Zabezpieczenie terenów przez, które przebiega szlak poprzez porozumienia z właścicielami gwarantujące nie podejmowanie działań mogących spowodować przerwanie ciągłości szlaku • W sytuacji, w której porozumienie jest niemożliwe zadbać o		

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Lp.	Obszar tematyczny	Przewidywana szansa/ryzyko	Działania wzmacniające/zapobiegające i łagodzące	Waga ryzyka szansy	Prawdopodobieństwo wystąpienia
		wycinki drzew)	zachowanie ciągłości przez wskazanie zmiany przebiegu szlaku oraz uzupełnienie oznakowania.		
6	Ludzkie /Administracyjne	Szansa: Kontynuacja działań związanych ze Szlakiem pomocą porozumienia gmin, na poziomie lokalnym	- Zawarcie porozumienia pomiędzy gminami, przez które przebiega Szlak w celu bardziej efektywnej kontynuacji działań; - Wpisanie Szlaku w dokumenty strategiczne poszczególnych gmin i uwzględnienie działań związanych ze Szlakiem w budżety jednostek.		
7	Ludzkie /Administracyjne	Szansa: Wzrost kompetencji i rozwój współpracy partnerów projektu poprzez doświadczenie zebrane w trakcie realizacji	- Wykorzystanie szansy i zaistniałego partnerstwa do realizacji innych działań niezwiązanych ze Szlakiem, np. poprawa jakości życia mieszkańców; - Kontynuacja współpracy na rzecz rozwoju Szlaku niezależnie od projektu dofinansowanego z UE.		
8	Administracyjne	Szansa:	Wykorzystanie możliwości finansowania		

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Lp.	Obszar tematy czny	Przewidywana szansa/ryzyko	Działania wzmacniające/zapobiegające i łagodzące	Waga ryzyka szansy	Prawdopodobieństwo wystąpienia
		Wykorzystanie środków europejskich w perspektywie finansowej 2014-2020	dalszej działalności ze środków unijnych perspektywy finansowej 2014-2020		
9	Ludzkie /Administracyjne	Szansa: Wypromowanie Szlaku św. Jakuba, jako uniwersalnego produktu turystycznego	Realizacja zintegrowanych działań z zakresu kultury, historii, religii, ekologii w celu kreowania turystycznego wizerunku Szlaku i stworzenia ofert turystycznych łączących wskazane aspekty.		

Źródło: Opracowanie własne

Wskazane powyżej możliwości zapobieżenia i załagodzenia skutków zaistnienia ryzyka odwołują się głównie do zmiany w planowaniu strategicznym i podejściu władz lokalnych, zarządzających na obszarze Szlaku.

Najważniejszą kwestią jest zaplanowanie zarządzania rozwojem Szlaku św. Jakuba po zakończeniu realizacji projektu. Powinno się to odbyć przy konsultacji ze wszystkimi interesariuszami Szlaku. Podobnie jest w przypadku wykorzystania potencjalnych szans, co w większości również zależy od decyzji administracyjnych i zmian w planowaniu rozwojem.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

8. Analiza źródeł finansowania umożliwiających realizację zintegrowanych działań związanych z rozwojem Pomorskiej Drogi św. Jakuba

Rozdział odpowiada na następujące pytania badawcze:

- ✓ Z jakich źródeł zewnętrznych (pochodzących z Unii Europejskiej) mogą być finansowane przedsięwzięcia związane z rozwojem i promocją Pomorskiej Drogi św. Jakuba?
- ✓ Z jakich innych źródeł publicznych mogą być realizowane inicjatywy związane z rozwojem i promocją Pomorskiej Drogi św. Jakuba?
- ✓ Jaka jest wiedza interesariuszy / usługodawców o możliwościach finansowania projektów w perspektywie do 2020 r. (ze szczególnym uwzględnieniem środków UE)?
- ✓ Jaka jest wiedza interesariuszy / usługodawców nt. finansowania projektów przy wykorzystaniu Zwrotnych Instrumentów Inżynierii Finansowej (pożyczki, kredyty, poręczenia, gwarancje)? Czy podmioty te są przygotowane do takiej formy wsparcia (jaka ma dominować w nowej perspektywie finansowej na lata 2014-2020)?

8.1 Możliwości finansowania działań w ramach środków zewnętrznych

Przedsięwzięcia związane z promocją i rozwojem Pomorskiej Drogi Św. Jakuba w nowej perspektywie finansowej mogą być finansowane dzięki wsparciu funduszy zewnętrznych. Podstawowym obszarem wsparcia powinny być programy skierowane na budowę i rozwój unijnych szlaków kultury oraz zarządzanie dziedzictwem kulturowym tj. Programu Współpracy Transgranicznej Południowy Bałtyk 2014-2020, Programu Meklemburgia-Pomorze Przednie/Brandenburgia/ Rzeczpospolita Polska INTERREG V A, Program Regionu Morza Bałtyckiego, Program dla Europy Środkowej, RPO Województwa Zachodniopomorskiego 2014-2020, Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020, a także innych programów horyzontalnych KE. Należy podkreślić, że w przyszłym okresie programowania środków unijnych na lata 2014-2020 przeznaczone w latach 2007-2013 na Program Operacyjny Kapitał Ludzki będą dostępne w ramach regionalnego programu operacyjnego.

O środki wsparcia będą mogły ubiegać się zróżnicowane grupy interesariuszy zaangażowanych w dalsze tworzenie Szlaku jednostki samorządu terytorialnego,

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

organizacje pozarządowe, uczelnie wyższe, Lokalne Grupy Działania oraz przedsiębiorcy pragnący rozwijać swoją działalność gospodarczą. Przedsięwzięcia będą finansowane z różnych źródeł, w zależności od działania jakie obejmują – inne będzie źródło finansowania dla typów projektów środowiskowych inne dla kulturowych i edukacyjnych. Zaznaczenia wymaga, że Droga św. Jakuba wytyczona została w przeważającej części na terenach wiejskich. Obszary wiejskie posiadają wielki potencjał wyrażający się w zasobach ludzkich (kulturowych i społecznych), środowisku naturalnym i różnorodności biologicznej oraz surowcach i innych zasobach gospodarczych, które są szczególnie ważne dla życia społecznego wspólnoty europejskiej i jej rozwoju. W tym kontekście uznaje za szczególnie ważne działania na rzecz podtrzymania żywotności obszarów wiejskich w sensie społecznym, kulturowym, przyrodniczym, ekologicznym oraz gospodarczym¹⁰⁰. Należy również wskazać na różnorodność środków w zależności od projektów inwestycyjnych oraz projektów „miękkich”, tj. szkolenia, promocja czy informacja. Poniżej zaprezentowano wybrane planowane fundusze pomocowe

- w ramach programów transgranicznych - JST będą mogły pozyskać środki na wzmocnienie zdolności instytucjonalnej oraz sprawności administracyjnej¹⁰¹; ze wsparcia przewidzianego w Priorytecie 3 – Odpowiedzialne korzystanie ze środowiska, możliwe będzie pozyskanie środków na zachowanie i ochronę środowiska oraz promowanie efektywnego gospodarowania zasobami, rozwój wysokiej jakości środowiska poprzez zarządzanie zasobami naturalnymi i dziedzictwem oraz ich ochroną¹⁰².
- w ramach regionalnego programu operacyjnego - JST będą mogły aplikować o wsparcie w obszarze zachowania, ochrony, promowania i rozwoju dziedzictwa naturalnego i kulturowego¹⁰³, a także Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w obszarze inwestycji związanych z utrzymaniem i budową dziedzictwa kulturowego

¹⁰⁰ Por. Projekt opinii komitetu regionów „Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich”, 103. sesja plenarna w dniach 7–9 października 2013 r.

¹⁰¹ Wiadomości Woj. Zachodniopomorskie – Meklemburgia PP – Brandenburgia
http://www.ewt.wzp.pl/ewt/wspolpraca_transgraniczna/p-r-m-a-22408/woj_zachodniopomorskie_-_meklemburgia_pp_-_brandenburgia.htm [dostęp 7.10.2014]

¹⁰² Priorytet 3 – Odpowiedzialne korzystanie ze środowiska
<http://europasrodkowa.gov.pl/program/priorytety-programu/srodowisko> [dostęp 7.10.2014]

¹⁰³ Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego 2014 – 2020, projekt, 18 września 2014 r., s. 147

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

i przyrodniczego wsi¹⁰⁴. Przedsiębiorcy z branży gastronomicznej i noclegowej mogą pozyskać środki z RPO WZ 2014-2020 na poprawę konkurencyjności oferowanych produktów i usług. Wsparciem objęte zostaną takie działania jak: wykreowanie nowego lub ulepszanego produktu/usługi oraz wykorzystania technologii teleinformatycznych¹⁰⁵; Jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia oraz przedsiębiorcy będą mogli korzystać ze środków RPO WZ 2014-2020 w celach wsparcia projektów z zakresu infrastruktury turystyki aktywnej bazującej na endogenicznych potencjałach obszaru¹⁰⁶. Środki RPO służyć będą mogły również prowadzeniu szkoleń oraz podnoszeniu kwalifikacji zawodowych podobnie jak w latach 2007-2013 z regionalnego komponentu PO KL.

- w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020, dostępne będą środki na podstawowe usługi i odnowę miejscowości na obszarach wiejskich, Poddziałanie: Badania i inwestycje związane z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej. W przypadku budowy, przebudowy, modernizacji lub wyposażenia obiektów pełniących funkcje kulturalne przewiduje się preferencje w przyznawaniu pomocy dla operacji, których realizacja umożliwi przeprowadzenie większej liczby inicjatyw społecznych. W przypadku kształtowania przestrzeni publicznej przewiduje się preferencje dla operacji realizowanych na obszarze o potencjale turystycznym. Realizacja działania wpłynie na poprawę warunków życia na obszarach wiejskich poprzez zapewnienie dostępu do podstawowych usług, w tym infrastruktury technicznej i kulturalnej, dla ludności zamieszkującej obszary wiejskie,
- w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020, Leader wyodrębnione zostaną oddzielne środki dla Lokalnych Grup Działania na wdrażanie Lokalnych Strategii Rozwoju. LEADER to rozwój lokalny kierowany

¹⁰⁴ Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, <http://www.minrol.gov.pl/pol/Wsparcie-rolnictwa-i-rybolowstwa/PROW-2014-2020> [dostęp 20.10.2014]

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

przez społeczność (RLKS). W ramach Leader wspierane będą operacje mające na celu: wzmocnienie kapitału społecznego, w tym z wykorzystaniem rozwiązań innowacyjnych i wspieranie partycypacji społeczności lokalnej w realizacji LSR; rozwój przedsiębiorczości, z wyłączeniem świadczenia usług rolniczych; rozwój ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej lub kulturalnej;

- w ramach Programu Operacyjnego „Rybacko i Morze” na lata 2014-2020 przewidziano środki w ramach Priorytetu 4. Zatrudnienie i spójność terytorialna na obszarach rybackich przez realizację następujących celów szczegółowych: promowanie wzrostu gospodarczego, włączenia społecznego, tworzenia miejsc pracy oraz wspieranie mobilności na rynku pracy w społecznościach obszarów przybrzeżnych i śródlądowych zależnych od rybołówstwa i akwakultury; różnicowanie działalności związanej z rybołówstwem również w kierunku innych sektorów gospodarki morskiej. W ramach dostępnych środków Lokalne Grupy Działania będą mogły przyznawać środki na propagowanie dobrostanu społecznego i dziedzictwa kulturowego na obszarach rybackich i obszarach akwakultury, w tym dziedzictwa kulturowego rybołówstwa i akwakultury oraz morskiego dziedzictwa kulturowego.

8.2. Inne źródła finansowania

Inicjatywy związane z rozwojem Pomorskiej Drogi św. Jakuba mogą być realizowane również ze środków publicznych lecz nie zaliczanych do środków unijnych. Najważniejsze programy wsparcia to dotacje z Programu Szwajcarskiego oraz Fundusze norweskie i EOG 2009-2014¹⁰⁷. czy 2014-2020? Planuje się kontynuację realizacji tych programów w kolejnych latach. Można zatem zakładać podobne warunki wsparcia i rozliczania płatności w kolejnych edycjach programów pomocowych.

¹⁰⁷ Norweski Mechanizm Finansowy oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego czyli tzw. fundusze norweskie i fundusze EOG są formą bezzwrotnej pomocy zagranicznej przyznanej przez Norwegię, Islandię i Liechtenstein Polsce i 14 państwom członkowskim Unii Europejskiej (UE). Głównymi celami funduszy norweskich i funduszy EOG są: przyczynianie się do zmniejszania różnic ekonomicznych i społecznych w obrębie Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz wzmacnianie stosunków dwustronnych pomiędzy państwami-darczyńcami a państwem-beneficjentem

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Beneficjentami środków Programu Szwajcarskiego mogą być obecnie instytucje sektora publicznego i prywatnego oraz organizacje pozarządowe. Środki mogą zostać pozyskane na działania związane m. in. z ochroną bioróżnorodności i ekosystemów oraz wsparcia transgranicznych inicjatyw środowiskowych. Wsparty może zostać również rozwój sektora prywatnego¹⁰⁸.

Odbiorcami Funduszy norweskich również są podmioty publiczne, prywatne oraz organizacje pozarządowe. Wsparcie z Funduszy można pozyskać na następujące obszary wsparcia: ochrona środowiska, rozwój społeczny i regionalny, kulturowe dziedzictwo, energia odnawialna, społeczeństwo obywatelskie oraz innowacje w zakresie zielonych technologii¹⁰⁹. Inną formą uzyskania środków może być skorzystanie z dotacji w ramach Funduszu Inicjatyw Obywatelskich. Jest to instrument finansowy wspierający organizacje pozarządowe w realizacji zadań publicznych. Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2014–2020 zakłada wspieranie w szczególności działań aktywizujących lokalną społeczność oraz wolontariatu¹¹⁰.

W zakresie ochrony i konserwacji zabytków znajdujących się na szlaku ich właściciele oraz jednostki samorządu terytorialnego mogą ubiegać się również o środki w ramach programu Dziedzictwo Kulturowe Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹¹¹.

Oprócz zewnętrznych źródeł finansowania wskazać można też, jako rozwiązanie generalne, służące zarządzaniu wszystkimi przedsięwzięciami związanymi z Drogami św. Jakuba w woj. zachodniopomorskim – stworzenie instytucji, która miałaby prawną możliwość czerpania – na zasadzie *non profit* – dochodów z działalności gospodarczej, generowanej przez Projekt ewaluowany, jak i wszystkie następne projekty dofinansowane ze środków publicznych, w tym europejskich w okresie programowania 2014-2020. Źródłem przychodów takiej instytucji może być sprzedaż materiałów informacyjnych (mapy, przewodniki), sprzedaż biletów na imprezy, świadczenie usług informacyjnych

¹⁰⁸ Informacje ogólne,

www.programszwajcarski.gov.pl/obszary_wsparcia/informacje_ogolne/strony/infromacieogolne.aspx [dostęp 7.10.2014 r.]

¹⁰⁹ Informacje ogólne, http://www.eog.gov.pl/o_programie/informacje_ogolne/strony/default.aspx [dostęp 7.10.2014]

¹¹⁰ Departament Pożytku Publicznego, <http://www.pozytek.gov.pl/FIO.379.html>, [dostęp 20.10.2014]

¹¹¹ Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, <http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/finanse/programy-ministra/programy-mkidn-2015/dziedzictwo-kulturowe/>, [dostęp 20.10.2014]

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

(np. przewodnickich), organizacji wycieczek itp. Powstanie takiej instytucji przyczyniłoby się do bardziej efektywnego wydatkowania środków publicznych oraz do rozwiązywania problemów z docieraniem do grup docelowych, opisanych w Rozdziale 3.

Instytucja taka mogłaby być Fundacją, założoną przez samorządowych i biznesowych partnerów oraz organizacji non-profit. Jako formę prawną rekomenduje się powołanie fundacji ze względu na jej większą efektywność niż, przykładowo stowarzyszenie, tym bardziej że członkami stowarzyszenia nie mogłyby być instytucje ani podmioty publiczne, lecz jedynie osoby fizyczne. Podstawową różnicą w stosunku do stowarzyszenia jako formy prawnej jest brak członkostwa (bezosobowa). Jest przez to bardziej niezależna niż korporacja od osób fizycznych, o celu, majątku, zasadach działania decyduje jej twórca, czyli fundator. Fundatorem mogą być osoby prawne lub fizyczne. Podstawą działania fundacji powinien być majątek, w który fundację wyposaża fundator – tzw. fundusz założycielski ustanowiony przez fundatora, który stanowić będą mogły zarówno pieniądze jak i ruchomości oraz nieruchomości. Fundatorami mogłyby być strony projektu Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013. Zadania powołanej fundacji mogłyby się skupiać na pomaganiu, porządkowaniu i dostarczaniu niezbędnych danych dla wszystkich osób i podmiotów chcących się zaangażować w rozwój Drogi na terenie woj. zachodniopomorskiego. Fundacja mogłaby również sama pozyskiwać środki na rozwój Drogi i sieciowanie użytkowników Drogi, szczególnie kwaterodawców i usługodawców, współpracując z innymi podmiotami zajmującymi się drogami św. Jakuba w Polsce. Dobrym przykładem takich działań może być przykładowo, Fundacja Szlaki Papieskie której celem statutowym jest m.in. troska o istniejące szlaki papieskie i tworzenie nowych udokumentowanych papieskich szlaków turystycznych¹¹².

Inną formą takiej instytucji mogłaby być Lokalna Organizacja Turystyczna. Lokalna organizacje turystyczne działają na podstawie ustawy z dnia 25 czerwca 1999 r. o Polskiej Organizacji Turystycznej (POT) (Dz. U. z 1999 r. Nr 62, poz. 689, z późn. zmianami). Do LOT mogą należeć jst, inne organizacje, przedsiębiorcy. Członkowie organizacji wnoszą coroczną składkę członkowską. Według bazy Polskiej Organizacji Turystycznej w Polsce działają 123 lokalne organizacje turystyczne, z czego 20 w województwie

¹¹² Więcej o Fundacji Szlaki Papieskie na stronie <http://www.szlakipapieskie.pl/>

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Zachodniopomorskim. Do najważniejszych zadań lokalnych organizacji turystycznych należą:

- integracja społeczności lokalnej, głównie jednostek samorządu lokalnego i branży turystycznej,
- kreowanie produktu turystycznego (tworzenie, rozwój i promocja) wokół lokalnych atrakcji turystycznych,
- gromadzenie i aktualizacja informacji o atrakcjach i produktach turystycznych,
- utrzymanie i prowadzenie lokalnych punktów informacji turystycznej

W województwie zachodniopomorskim powstała także organizacja związana z rozwojem i promocją konkretnego produktu turystycznego, jakim jest Zachodniopomorski Szlak Żeglarski – być może byłoby także celowe powstanie podobnej organizacji dla rozwoju i promocji Dróg św. Jakuba w województwie zachodniopomorskim, albo dla całej Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

Naturalnym koordynatorem działań w ramach Drogi św. Jakuba wydaje się strona kościelna. Jest to związane z istotą szlaku pielgrzymkowego Drogi św. Jakuba. Po zakończeniu realizacji projektu zasadne będzie zapewnienie koordynacji i spójności działań dla zachowania trwałości i rozwoju Drogi na obszarze województwa zachodniopomorskiego. W tym obszarze możliwa jest inicjatywa działań samorządu na poziomie wojewódzkim. Rekomenduje się powołanie fundacji, której fundatorem mogłyby być strony projektu Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 lub lokalnej organizacji turystycznej. Instytucje te miałyby za zadanie zarządzanie finansowaniem działań związanych z rewitalizacją Szlaku św. Jakuba. Poprzez swoją działalność mogłyby wpłynąć na bardziej efektywne wykorzystanie środków publicznych na rzecz rozwoju Drogi w latach 2014-2020. Warunkiem koniecznym skutecznego działania fundacji/LOT-u będzie uregulowanie zasad współpracy ze stroną kościelną projektu, w tym ustalenia wspólnych i odrębnych obszarów działania.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

8.3. Wiedza interesariuszy na temat możliwości dofinansowania projektów

Wiedza interesariuszy i usługodawców o możliwościach finansowania projektów w perspektywie do 2020 r. została zbadana podczas warsztatów dla interesariuszy oraz poprzez wywiady pogłębione z interesariuszami. Wyniki badania oboma metodami wykazują, że interesariusze sceptycznie odnoszą się do możliwości finansowania projektu po 2014 roku. Uczestnicy wywiadów wykazali się znajomością środków dostępnych w programie Leader dla Lokalnych Grup Działania oraz możliwości pozyskania środków przez gminy. Respondenci są świadomi ograniczeń, jeżeli chodzi o finansowanie kontynuacji projektu ze środków RPO WZ 2014-2020. Interesariusze zakładają, że możliwe będzie skorzystanie z wielu środków dedykowanych do właściwych zakresów tematycznych Drogi św. Jakuba w obszarze kulturalnym, turystycznym i środowiskowym, jednak nie na projekt jako całość. Uczestnicy byli świadomi możliwości pozyskania środków. Każdy z nich reprezentuje bowiem dane środowisko i ma również własne doświadczenia w aplikowaniu o środki zewnętrzne. Zidentyfikowanym podczas badań problemem jest jednak świadomość braku środków dedykowanych wprost na projekt Drogi św. Jakuba jako projekt pielgrzymkowy. Programy rządzą się bowiem zasadami konkursów, a Programy Operacyjne raczej nie wyszczególniają szczegółowych działań do realizacji. Powoduje to konieczność przygotowania dokumentacji konkursowej i wykazania zgodnie z kryteriami konkursowymi zakresu przewidzianego wsparcia zgodnie z konkretnym programem pomocowym. Podczas badania wskazywano również na świadomość pozyskania środków w formie dotacji ze środków publicznych z budżetu województwa czy gminy.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

8.4. Wiedza interesariuszy na temat korzystania z instrumentów zwrotnych

Usługodawcy, czyli przedsiębiorcy działający w ramach Szlaku św. Jakuba w perspektywie finansowej 2014-2020 mają możliwość skorzystania ze wsparcia na pomoc Zwrotnych Instrumentów Inżynierii Finansowej (pożyczek, kredytów, gwarancji). Zwrotne Instrumenty Inżynierii Finansowej będą stosowane w celu skutecznej eliminacji luki finansowej¹¹³. Ewaluacja ex-ante instrumentów finansowych wdrażanych w województwie zachodniopomorskim w latach 2014-2020 opisuje doświadczenie i przygotowanie przedsiębiorców do korzystania ze zwrotnej formy wsparcia. W perspektywie finansowej 2007-2013 działalność poręczyielska była wspierana w ramach Inicjatywy JEREMIE. W latach 2010-2013, w których wdrażany był program, zachodniopomorskie fundusze poręczeniowe udzieliły 1351 poręczeń na łączną kwotę 140 mln zł. Poręczenia stanowiły średnio 51% wartości pożyczki lub kredytu. Średnie poręczenie z funduszu poręczeniowego miało, więc wartość 104 tys. zł¹¹⁴.

Pomimo doświadczeń przedsiębiorców z perspektywy finansowej 2007-2013 w korzystaniu z Inicjatywy JEREMIE wiedza przedsiębiorców o IIF jest stosunkowo ograniczona. Badanie rozpoznawalności usług oferowanych w ramach Krajowego Systemu Usług (KSU) oraz zrzeszonych tam instytucji wykazało, że jedynie 19% (znajomość spontaniczna) do 31% (znajomość całkowita) badanych przedsiębiorców orientowało się o możliwości uzyskania pożyczki. Jest to wynik stosunkowo słaby zważywszy na fakt, że 44%-47% badanych w ogóle nie rozpoznawało usług związanych z siecią/ofertą KSU. Podobnie niska była wiedza na temat sieci funduszy pożyczkowych i poręczeniowych działających w ramach KSU (posiadała ją 6%-10% respondentów). Wcześniejsze badanie (rok 2010) sygnalizuje podobny deficyt informacji. Około 80% wnioskodawców trafia do funduszy pożyczkowych z rekomendacji byłych lub aktualnych pożyczkobiorców, a nie dzięki bezpośredniemu dostępowi do informacji o ofercie. Oprócz niskiej wiedzy potencjalnych beneficjentów o IF, również dostępność informacji o ofercie jest zróżnicowana i uzależniona od działań pośrednika¹¹⁵. Usługodawcy Szlaku św. Jakuba nie

¹¹³ Luka finansowa – ograniczenie dostępu do finansowania zewnętrznego ekonomicznie uzasadnionych inwestycji dla pewnego podzbioru przedsiębiorstw wynikające z niedoskonałości rynku

¹¹⁴ Ewaluacja ex-ante instrumentów finansowych wdrażanych w województwie zachodniopomorskim w latach 2014-2020, Raport końcowy, imapp, PAG Uniconsult, Warszawa, sierpień 2014

¹¹⁵ Ocena realizacji instrumentów inżynierii finansowej w ramach NSRO 2007-2013, PAG Uniconsult, Taylor Economics, Warszawa, marzec 2013

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

są przygotowani na korzystanie ze Zwrotnych Instrumentów Inżynierii Finansowej. Nie jest to jednak specyfika wynikająca ze realizowanego projektu rewitalizacji Drogi św. Jakuba. Jest to natomiast powszechny stan świadomości przedsiębiorców wynikający z doświadczeń korzystania z dotacji jako podstawowej formy wsparcia unijnego w latach 2007-2013.

Warto także zwrócić uwagę na ES Fundusz TISE – specjalistyczny fundusz pożyczkowy przeznaczony dla mikro, małych i średnich firm, organizacji pozarządowych i podmiotów ekonomii społecznej, wspierający inwestycje, dzięki którym mikro firmy i przedsiębiorstwa społeczne otrzymują szansę osiągnięcia wzrostu przychodów lub zwiększenia zatrudnienia. Korzystanie z tych środków możliwe będzie jednak nie dłużej niż do 30 czerwca 2015 roku ¹¹⁶

Ponieważ IF będą dominującą formą wsparcia dla przedsiębiorców w perspektywie finansowej 2014-2020 w ramach środków dostępnych w regionalnym programie operacyjnym należy zwiększyć i rozpowszechnić wiedzę o korzystaniu z nich. poprzez szkolenia i konsultacje dla usługodawców Drogi.

¹¹⁶<http://wiadomosci.ngo.pl/wiadomosci/1027029.html> dostęp 10.11.2014 r.

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

9. Tabela rekomendacji

Tabela rekomendacji badania ewaluacyjnego „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. ‘Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba’, zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”						
Nr	Wniosek	Rekomendacja	Oczekiwany efekt wdrożenia rekomendacji	Sposób wdrożenia	Adresat rekomendacji	Termin realizacji
Zarządzanie Szlakiem i jego promocja						
ZARZĄDZANIE SZLAKIEM						
1.	Dokładne zdefiniowanie charakteru projektu i wszystkich funkcji, które może spełniać pozwoli zarówno na prawidłowe adresowanie	W kontynuacji projektu rekomenduje się, dokładne zdefiniowanie jego charakteru i wyartykułowanie wszystkich	Poprawa operacyjnej skuteczności projektu poprzez możliwość precyzyjnej	Wprowadzenie niezbędnych zapisów do projektu, a przede wszystkim	UMWZ, partnerzy Projektu RECRreate zaangażowani w działania	Do końca I kw. 2015 r. oraz perspektywa

125

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

realizowanych w jego ramach działań, jak i na większe zainteresowanie interesariuszy, którym można będzie bardziej precyzyjnie wskazać na korzyści, które mogą wynieść z Projektu. Niepełne jest zidentyfikowanie grup docelowych projektu co wpływa na trudności z realizacją wszystkich zamierzonych celów projektu. <i>Rozdziały 3.1 Cele Projektu i zakładane rezultaty; 3.4 Profil grupy docelowej Projektu</i>	jego funkcji co poprawi czytelność przyjętych celów i grup docelowych. Rekomenduje się wprowadzenie kilku kierunków rozwoju szlaku (jako produktu turystycznego, szlaku pielgrzymkowego, formy ochrony dziedzictwa kulturowego, formy aktywizacji społeczności lokalne), które pozwolą na określenie adresatów, a także instytucji odpowiedzialnych za rozwój danego kierunku. Proponuje się również pełniejsze określenie grup docelowych, poprzez zdiagnozowanie ich potrzeb:	segmentacji grup docelowych, pozwalającej na planowanie konkretnych działań kierowanych do tych grup,	uwzględnianie tego postulatu w przyszłych projektach. Wprowadzenie diagnozy potrzeb grup docelowych jako elementu składowego projektu	programowe	2014-2020 r. i dalsza przyszłość
---	---	---	---	------------	----------------------------------

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

		informacyjnych, związanych z formą przemierzania Szlaku, stylem życia itp. Warto również określić potencjał każdej z grup w odniesieniu do Szlaku: co każda z nich może wnieść w jego rozwój.				
2.	W katalogu grup docelowych zabrakło grupy docelowej: jaką są księża i władze kościelne z parafii leżących na Pomorskiej Drodze Świętego Jakuba. W obecnym okresie realizacji Projektu w działania zaangażowana była Fundacja „Szczecińska” powołana przez arcybiskupa. Rekomenduje się wzmocnienie zainteresowania problematyką PDSJ i zaangażowania w nią nowych organizacji kościelnych.	Rekomenduje się dodanie do katalogu grup docelowych Projektu/projektów bardzo ważnej dla niego grupy jaką są księża i władze kościelne z parafii leżących na Pomorskiej Drodze Świętego Jakuba.	Pozwoli to na skierowanie działań również do tej grupy i nawiązanie z nimi współpracy niezbędnej do prawidłowego zarządzania szlakiem.	Wprowadzenie odpowiednich zapisów w Projekcie i w przyszłych projektach	Fundacja „Szczecińska”, UMWZ, partnerzy Projektu RECCreate zaangażowani w działania programowe	Do końca I kw. 2015 r. oraz perspektywa 2014-2020 r. i dalsza przyszłość

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

	Ponadto szczególną uwagę warto zwrócić na dążenia ekumeniczne wokół PDSJ. <i>Rozdział 3.4 Profil grupy docelowej Projektu</i>					
3.	Analiza trafności celów metodą SMART wykazała brak wskazania terminu realizacji przyjętych celów, co może negatywnie wpłynąć na ich realizację. <i>Rozdział 3.3 Trafność zdefiniowania przyjętych celów projektu</i>	Rekomenduje się uzupełnienie sformułowanych celów o szacowany czas ich osiągnięcia, co spowoduje szybszą i bardziej efektywną ich realizację. Należy również powyższą rekomendację wykorzystać przy tworzeniu nowych projektów.	Poprawa skuteczności w osiąganiu celów Projektu/projektów	Wprowadzenie odpowiedniej modyfikacji w opisach celów	UMWZ, Fundacja „Szczecińska”, partnerzy Projektu RECCreate zaangażowani w działania programowe	Do poł. 2015 r. oraz perspektywa 2014-2020 r.
4.	W dotychczasowej realizacji działań w obszarze Szlaku partnerzy Projektu nie dysponowali optymalnym	Rekomenduje się następane działania projektu na okres przyszłej perspektywy	Poprawa jakości komunikacji wokół przedsięwzięć	Rekomendacja może być wdrożona poprzez szereg przedsięwzięć	UMWZ, Fundacja „Szczecińska”, samorządy gmin,	Perspektywa 2014-2020 r. i dalsza

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

rozpoznaniem potrzeb poszczególnych grup potencjalnych odbiorców oraz cech podmiotów będących realnymi i potencjalnymi interesariuszami tak Projektu, jak i wszelkich działań na rzecz PDŚJ. Wymaga to stworzenia warunków dobrej wzajemnej artykulacji i rozpoznawania tych potrzeb. <i>Rozdział 3.3 Trafność zdefiniowania przyjętych celów projektu</i>	finansowej 2014-2020: • Zacieśnienie współpracy pomiędzy podmiotami tworzącymi projekt; • Elastyczny dobór podmiotów współpracujących nieoficjalnie w celu budowania silniejszej sieci powiązań; • Zwiększenie świadomości istnienia Szlaku w środowiskach: lokalnym, krajowym i międzynarodowym, poprzez spersonalizowane do potrzeb odbiorców środki	związanych z Drogami św. Jakuba	powiązanych ze sobą tematycznie, lecz realizowanych przez różnych interesariuszy. Są to działania zarówno z zakresu sieciowania podmiotów, jak i zakresu budowania wpływu na opinie publiczną, między innymi poprzez media	LGD, LGR, organizacje pozarządowe, organizacje ZROT, LOT, stowarzyszenia kwaterodawców agroturystycznych, Zachodniopomorska Izba Turystyki, inni zainteresowani	przyszłość
---	---	---------------------------------	--	---	------------

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

		przekazu;				
5.	Projekt rewitalizacji Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba nie jest jedynie projektem turystycznym. Jest on w takim samym stopniu projektem, kulturowym czy edukacyjnym, a jego interesariusze angażują się w jego realizację z różnych powodów. <i>Rozdział 3.1 Cele Projektu i zakładane rezultaty</i>	Rekomenduje się prowadzenie jako zasady pracy Kapituły Pomorskiej Drogi św. Jakuba podziału na grupy tematyczne, zajmujące się różnymi funkcjami Szlaku.	Optymalne wykorzystanie całego potencjału Pomorskiej Drogi św. Jakuba.	Podjęcie odpowiednich kroków organizacyjnych w celu organizacji pracy Kapituły jako grupy roboczej, wypracowującej różne kierunki i pomysły wykorzystania potencjału Projektu	członkowie Kapituły Pomorskiej Drogi św. Jakuba, UMWZ,	Do poł. 2015 r.
6.	Zaangażowanie władz lokalnych jest bardzo ważne dla funkcjonowania szlaku. Nie wystarczy jednak ich samo zainteresowanie, muszą za tym podążać konkretne działania. Brak obecności Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba w	Należy wspierać włączanie Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba do lokalnych strategii rozwoju, strategii rozwoju turystyki (w tym regionalnej) i Lokalnych Planów	Uzyskanie realnych rezultatów zaangażowania władz samorządowych	Zwrócenie uwagi LGD, LGR i samorządom, że może to być tematem ich strategii	UMWZ, LGD, LGR, samorządy sygnatariusze listu intencyjnego,	Perspektywa 2014-2020 r.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

	dokumentach strategicznych regionu i gmin, przez które przebiega sprawa, że jej potencjał nie może być w pełni wykorzystany. <i>Rozdział 5.2 Cele funkcjonowania Szlaku w ocenie aktorów lokalnych</i>	Rewitalizacji tworzonych w gminach.				
7.	W obecnej formule zarządzania Szlakiem UMWZ nie ma możliwości skutecznego koordynowania działań związanych z rewitalizacją i promocją PDŚJ. Problemem jest efektywne wykorzystanie środków publicznych, przede wszystkim brak kontroli nad tymi działaniami Projektu, które mogą generować przychody: sprzedaż wydawnictw, materiałów promocyjnych, biletowanie imprez itp.	Rekomenduje się powołanie fundacji lub Lokalnej Organizacji Turystycznej. Fundatorem Fundacji mogłyby być strony projektu Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013. Fundacja lub	Poprawa zarządzania przedsięwzięciami związanymi z Drogami św. Jakuba, za które odpowiedzialny jest UMWZ	Poprzez swoją działalność fundacja lub LOT mogłaby wpłynąć na bardziej efektywne wykorzystanie środków publicznych na rozwoju Drogi w latach 2014-2020. Warunkiem koniecznym	UMWZ, samorządy, sygnatariusze listu intencyjnego, instytucje publiczne, organizacje pozarządowe, inni zainteresowani	Perspektywa 2014-2020 r.

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

	<i>Rozdziały: 4.1 Dostępność informacji i usług na Szlaku; 8.2 Inne źródła finansowania</i>	LOT zarządzałyby finansowaniem działań związanych z rewitalizacją, rozwojem i promocją Szlaku św. Jakuba.		skutecznego działania fundacji będzie uregulowanie zasad współpracy ze stroną kościelną projektu, w tym ustalenia wspólnych i odrębnych obszarów działania. Jako formę prawną rekomenduje się powołanie fundacji lub lokalnej organizacji turystycznej ze względu na ich większą efektywność niż, przykładowo stowarzyszenia, gdyż członkami		
--	---	---	--	---	--	--

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

				stowarzyszenia nie mogłyby być instytucje ani podmioty publiczne.		
PROMOCJA						
1.	Promocja szlaku nie uwzględniała szeregu skutecznych, a często bezkosztowych instrumentów promocji Szlaku. Są to instrumenty promocji niebezpośredniej, opartej na długotrwałym oddziaływaniu na opinię publiczną i wprowadzaniu promowanych tematów do dyskursu publicznego, co prowadzi w długiej perspektywie do zmiany postaw społecznych i zachowań pożądanych z punktu widzenia realizatorów takiej	Jako narzędzia i instrumenty promocji o znacznym oddziaływaniu, których w ramach Projektu nie zastosowano w wystarczającym stopniu, zarekomendować można: Wykorzystywanie mediów poprzez wzbudzenie zainteresowania dziennikarzy tematem.	Szersza popularyzacja szlaku, uczynienie go tematem medialnym	Działania te powinny być elementem strategii komunikacji Pomorskiej Drogi św. Jakuba, która powinna zostać opracowana, co jest tematem osobnej rekomendacji	UMWZ, Fundacja „Szczecińska”, media sygnatariusze listu intencyjnego,	Działanie ciągłe od momentu przyjęcia Raportu, ale przede wszystkim perspektywa 2014-2020 r.

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

strategii. <i>Rozdział 4.4 Ocena skuteczności działań promocyjnych, realizowanych w ramach Projektu</i>	Podstawową formułą mogłyby być tutaj objazdy studyjne dla grup dziennikarzy, inspirowanie poprzez wypracowane kontakty tekstów i programów, organizację wydarzeń, których obsługą mogłyby być zainteresowane media – np. pielgrzymek caminowiczów celebrytów, wydarzeń kulturalnych na Szlaku, związanych ze św. Jakubem i ideą pielgrzymowania do Santiago de Compostela itp. • Wykorzystywanie idei ambasadorów Drogi Św.				
--	--	--	--	--	--

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

		Jakuba na Zachodnim Pomorzu poprzez zainteresowanie jej przemierzaniem znanych caminowiczów (np. dziennikarzy, blogerów itp.) lub celebrytów (np. Marek Kamiński czy Janek Mela);				
2.	Formami skutecznej promocji, które wymagają wprowadzenia częściowego zaangażowania finansowego, jest wykorzystanie mediów społecznościowych oraz coraz popularniejszych mediów, jakimi są multimedialne aplikacje internetowe, wykorzystywane przede wszystkim w smartfonach <i>Rozdział 4.4 Ocena skuteczności działań</i>	- Kreatywne wykorzystanie internetu do promocji Dróg św. Jakuba na Zachodnim Pomorzu: prowadzenia kampanii wirusowych, penetracja blogosfery i komentowanie, angażowanie blogerów; - Stworzenie aplikacji	Szersza popularyzacja szlaku w mediach społecznościowych i w grupie „cyfrowych tubylców” (kategoria wiekowa od nastolatków do trzydziestolatków, użytkowników tzw. nowych mediów)	Działania te powinny być elementem strategii komunikacji Pomorskiej Drogi św. Jakuba, która powinna zostać opracowana, co jest tematem osobnej rekomendacji	UMWZ, samorządy gmin, placówki muzealne, parafie, organizacje pozarządowe, ZROT, LOT, LGD, LGR sygnatariusze listu intencyjnego,	Działanie ciągle od momentu przyjęcia Raportu; aplikacja na smartfony powinna być opracowana do końca I

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

	promocyjnych, realizowanych w ramach Projektu	informacyjnej na smartfony, zawierające pełną, interaktywną informację o Szlaku i obiektach na nim.				kw. 2015 r., tak, by mogła być w dystrybucji najpóźniej z początkiem sezonu letniego 2015
3.	Formułą wartą rozważenia jako metoda promocji jest gra terenowa. Gry terenowe kojarzy się głównie z miastem, ale mogą być realizowane praktycznie w każdych warunkach, również w mniejszych ośrodkach turystycznych w sezonie, jako atrakcja nie tylko dla miejscowych, ale i dla	Rekomenduje się zaangażowanie specjalistów organizujących gry terenowe w celu opracowania formuły gry terenowej związanej z pielgrzymowaniem Drogami św. Jakuba i prowadzenia takich gier w miejscowościach, gdzie można się na nie	Szersza popularyzacja Dróg św. Jakuba	Ogłoszenie przetargu lub rozesłanie zapytań ofertowych, do firm/osób zajmujących się tego typu przedsięwzięciami, po uprzednim rozeznaniu rynku lub np. w ramach dotacji dla organizacji	UMWZ, ZROT, LOT	Do końca I kw. 2015 r. (tak, by ew. oferta była gotowa na najbliższy sezon letni)

Pomorska Droga św. Jakuba
RECREate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

	turystów. <i>Rozdział 4.4 Ocena skuteczności działań promocyjnych, realizowanych w ramach Projektu</i>	spodziewać popytu (czyli w większych miastach oraz sezonowo dla turystów wypoczywających w ośrodkach turystycznych).		pozarządowej		
4.	Promowanie Szlaku nie jest procesem zależnym wyłącznie od realizatorów Projektu, a jedynie inicjuje szerszy i przekraczający horyzont czasowy Projektu proces społeczny, którego przebiegiem sterować można w stopniu ograniczonym, a jego rezultat zdaje się trudny do przewidzenia. W tych okolicznościach jako element spajający różne przedsięwzięcia na rzecz PDŚJ zyskuje na znaczeniu zarządzanie komunikacją społeczną jako procesem obejmującym wielu niezależnych	Rekomenduje się opracowanie strategii komunikacji Pomorskiej Drogi św. Jakuba lub takiej strategii dla partnerów z województwa zachodniopomorskiego. Strategia taka powinna wykorzystywać dotychczasowe doświadczenia z realizacji Projektu. Powinien to być dokument o charakterze operacyjnym, identyfikujący kluczowych partnerów procesu	Poprawa komunikacji wokół Dróg św. Jakuba	Strategia taka powinna wykorzystywać dotychczasowe doświadczenia z realizacji Projektu. Powinien to być dokument o charakterze operacyjnym, identyfikujący kluczowych partnerów procesu oraz ich relacje i przewidujący	UMWZ, Fundacja „Szczecińska”, partnerzy projektu RECREate	Do poł. 2015 r.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

	aktorów. W Projekcie RECCreate, w opinii ewaluatora, zabrakło na początku sformułowania strategii komunikacji, co być powinno, szczególnie w przypadku projektu tak złożonego i obejmującego wielu partnerów o rozbieżnych często interesach. <i>Rozdział 4.4 Ocena skuteczności działań promocyjnych, realizowanych w ramach Projektu</i>	oraz ich relacje i przewidujący konkretne działania o mierzalnych rezultatach.		konkretne działania o mierzalnych rezultatach.		
5.	Jak pokazują przykłady szlaków Świętego Jakuba z innych państw, ich kreowanie to proces długotrwały i rozbudowany. Oznakowanie szlaku i wydanie materiałów promocyjnych to dopiero początek. Zaangażowanie lokalnych aktorów w projekt jest duże,	Należy dążyć do dalszego kreowania szlaku poprzez organizację szeregu wydarzeń zarówno promocyjnych w postaci festynów, konferencji, spotkań, a także dalszej budowy infrastruktury.	Rozwój wielu potencjalnych funkcji Szlaku	Rewitalizacja szlaku może być rezultatem wielu projektów, dla których nie będzie to cel podstawowy. Warto uczynić ze Szlaku temat spajający różne	UMWZ, Fundacja „Szczecińska”, partnerzy Projektu RECCreate, sygnatariusze listu intencyjnego, organizacje	Działanie ciągle od momentu przyjęcia Raportu, ale przede wszystkim

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

	ale jak wynika z przeprowadzonych badań jego siła może się zmniejszyć w kontynuacji projektu. <i>Rozdział 5.1 Szlak św. Jakuba na Pomorzu Zachodnim – główni interesariusze</i>	Należy rozważyć zmianę formuły zaangażowania aktorów lokalnych w kontynuację działań na rzecz rewitalizacji Pomorskiej Drogi Św. Jakuba w woj. Zachodniopomorskim w celu podtrzymania ich zainteresowania udziałem w projekcie.		przedsięwzięcia lokalne i szersze, i udzielanie im wsparcia lub włączanie się w nie, jeśli służy to rewitalizacji Szlaku. Ograniczone powinno jednak zostać organizowanie warsztatów i konferencji ze względu na wyczerpywanie się energii społecznej	pozarządowe, inni zainteresowani	perspektywa 2014-2020
Funkcje społeczne PDŚJ						
1.	W badaniu zidentyfikowano, że najważniejszymi grupami mogącymi	Rekomenduje się, by przyszłe przedsięwzięcia, związane ze	Poprawa świadomości mieszkańców co do	Podobnie, jak w przypadku	UMWZ, Fundacja „Szczecińska”,	Perspektywa 2014-2020 r.

Pomorska Droga św. Jakuba
RECCreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

wpłynąć na rozwój szlaku są mieszkańcy regionu i pielgrzymi. Aktywizacja mieszkańców służyć będzie też lepszemu przyjmowaniu pielgrzymów i turystów Jakubowach i podejmowaniu działań na ich rzecz i na rzecz rozwoju Szlaku <i>Rozdział 3.4 Profil grupy docelowej Projektu</i>	Szlakiem św. Jakuba, ukierunkowane były na dwie główne grupy docelowe: pielgrzymów i mieszkańców regionu, a szczególnie społeczności lokalne. Ze wskazanych we wniosku powodów uwaga realizatorów projektów powinna skupiać się na działaniach wizerunkowych, edukacyjnych i aktywizujących mieszkańców.	znaczenia Dróg św. Jakuba. Lepsza obsługa ruchu pielgrzymkowego	rekomendacji nr 6, Rekomendacja może być wdrożona poprzez szereg przedsięwzięć powiązanych ze sobą tematycznie, lecz realizowanych przez różnych interesariuszy. Ze strony UMWZ możliwe jest inspirowanie przedsięwzięć oddolnych poprzez zapraszanie do projektów regionalnych, ogłaszanie konkursów dotacyjnych, odpowiednie zapisy w	wszyscy partnerzy Projektu RECCreate sygnatariusze listu intencyjnego,	i dalsza przyszłość
--	---	--	--	---	----------------------------

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

				dokumentacji tych konkursów. Dużą rolę mogą też odgrywać samorządowe instytucje kultury, LGD, LGR i parafie.		
2.	Aktywizacja mieszkańców wymaga znalezienia atrakcyjnych dla różnych grup społecznych instrumentów, które mogłyby w tym celu zostać wykorzystane. Aktywność społeczna wymaga stworzenia ram, w których mogłyby się realizować. Warto w tym celu wykorzystać dobre praktyki zagraniczne i krajowe, a także zaangażować ekspertów dla kreacji	Rekomenduje się opracowanie kilku formuł akcji społecznej do zaadaptowania w warunkach lokalnych o charakterze start-upów, czyli instrukcji realizacji akcji ze wskazaniem: kto? dla kogo? po co? jak?. Tego rodzaju start-upy mogłyby zostać rozpowszechnione w	Poprawa świadomości mieszkańców co do znaczenia Dróg św. Jakuba. Lepsza obsługa ruchu pielgrzymkowego	Start-upy mogą zostać opracowane przez ekspertów jako osobny projekt. Działania aktywizujące mogą mieć charakter nawet nie kampanii społecznych, co akcji społecznych, angażujących duże	UMWZ, samorządy gmin, szkoły i nauczyciele, Ośrodki Doskonalenia Nauczycieli, domy kultury, LGD i LGR, archiwa, muzea, organizacje pozarządowe,	Do końca 2015 r., choć terminem optymalnym w przypadku podręcznika jest jego wydanie i popularyzacja przed

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

nowych rozwiązań. <i>3.4 Profil grupy docelowej Projektu</i>	społecznościach lokalnych przy pomocy kanałów komunikacji partnerów Projektu. Jednym ze start-upów mogłby być podręcznik inwentaryzacji dziedzictwa kulturowego, w tym jakubowego dla zainteresowanych takimi działaniami.		grupy do działania, polegającego na zdobywaniu wiedzy w sposób angażujący emocje. Przykładem takiego działania mogłaby być społeczna akcja inwentaryzacji dziedzictwa kulturowego, w tym związków z pielgrzymowaniem jakubowym na jakimś terenie lub w całym regionie. Może to zostać skierowane do młodzieży w ramach ścieżek międzyprzedmiotowych	inne podmioty zainteresowane	początkiem roku szkolnego 2015/2016, co pozwoliłoby na jego wykorzystanie w planach działań szkół
---	---	--	---	------------------------------	---

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

				h „Edukacja regionalna”; może też być kierowane do szerszego grona mieszkańców danego terenu. Za wzór takiej akcji przedstawić można francuską <i>Mission 2000</i> , w ramach której prowadzono z okazji nadejścia XXI wieku szereg lokalnych przedsięwzięć związanych z identyfikacją i waloryzacją dziedzictwa kulturowego wsi		
--	--	--	--	--	--	--

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

				francuskiej.		
Dostępność informacyjna i infrastrukturalna Szlaku						
1.	System informowania o Szlaku nie jest połączony z lokalnymi i regionalnymi systemami informacji turystycznej i promocji, funkcjonującymi na obszarze jego przebiegu. <i>Rozdział 4.1 Dostępność informacji i usług na Szlaku</i>	Rekomenduje się jak najszybsze połączenie wypracowanego w ramach Projektu systemu informowania o Szlaku z innymi systemami informacji turystycznej i promocji regionalnej oraz lokalnej	Poprawa jakości informacji turystycznej o szlaku i docieranie z nią do wszystkich potencjalnie zainteresowanych. Szersza popularyzacja szlaku.	Informacja powinna być przekazywana w dwie strony: systemy informacji turystycznej powinny uwzględniać informacje o Szlaku, natomiast informacja o Szlaku działająca w ramach Projektu powinna zawierać także kierować do innych systemów informacji turystycznej, gdzie osoby przemierzające szlak	UMWZ, wszyscy partnerzy Projektu, inni interesariusze	Do końca I poł. 2015 r. (przed sezonem letnim)

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

				mogłyby uzyskać wiedzę na temat innych elementów lokalnej oferty turystycznej oraz informacje o noclegach i gastronomii.		
2.	Obecnie szlak jako stały element promocji turystycznej pojawia się głównie w ofercie turystycznej regionu, natomiast nie pojawia w ogóle lub występuje sporadycznie w ofercie lokalnej <i>Rozdział 4.1 Dostępność informacji i usług na Szlaku</i>	Rekomenduje się, aby stworzyć spójną ofertę turystyczną włączając szlak do obecnej oferty.	Popularyzacja informacji o Szlaku i stworzenie warunków do funkcjonowania szlaku jako elementu produktu turystycznego regionu	Przykładem stworzenia takiej oferty, z którego można czerpać inspirację jest Zachodniopomorski Szlak Żeglarski, który stworzono w ramach projektu „Zachodniopomorski Szlak Żeglarski – sieć portów turystycznych	UMWZ, ZROT, LOT, wszyscy partnerzy Projektu, gminy, sygnatariusze listu intencyjnego, inni interesariusze,	Do końca I poł. 2015 r. (przed sezonem letnim)

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

				Pomorza Zachodniego”. Wybudowano porty i przystanie jachtowe w otoczeniu Zalewu Szczecińskiego, w Szczecinie oraz na wybrzeży Bałtyku i niezwłocznie wkomponowano nowy szlak w istniejące informatory regionalne i lokalne		
3.	Słaba dostępność obiektów sakralnych na szlaku negatywnie wpływa na jego postrzeganie przez turystów i jego popularność. <i>Rozdział 4.2 Dostępność obiektów</i>	Rekomenduje się, by w planowanych przedsięwzięciach na rzecz rewitalizacji Szlaku uwzględniane były działania na rzecz zwiększenia dostępności	Zwiększenie zainteresowania Szlakiem, większe zadowolenie przemierzających Szlak, jego pozytywna	Opiekunami obiektów zabytkowych nie muszą być przy tym osoby zatrudnione przez parafie (np. kościołni), lecz również	Fundacja „Szczecińska”, władze kościelne, parafie, sołtysi, UMWZ, wszyscy partnerzy	Perspektywa 2014-2020 r., choć optymalnym terminem wdrożenia

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

	sakralnych	obiektów: a) środki na wynagrodzenia dla opiekunów obiektów; b) środki na ich przeszkolenie w charakterze przewodników; c) środki na monitoring obiektów.	popularyzacja poprzez „marketing szeptany”	lokalni aktywiści, działający na podstawie umowy z parafią, a wynagradzani i szkoleni ze środków projektu. Warunkiem jest tylko, by były to osoby cieszące się społecznym zaufaniem i zaakceptowane przez miejscowego proboszcza. Drugim warunkiem jest, by osoby te posiadały elementarne kompetencje komunikacyjne i pozytywne nastawienie	Projektu, LGD	tego systemu byłyby początek sezonu letniego 2015 r.
--	------------	---	--	--	---------------	--

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

				do udostępniania kościoła zwiedzającym. Jedną z form zatrudnienia osób zajmujących się obsługą obiektów może być założenie spółdzielni socjalnej, co będzie obecnie silnie wspierane ze środków UE. Przykładem takiej spółdzielni może być zakładana w powiecie jarocińskim (woj. wielkopolskie) spółdzielnia socjalna obsługująca szlak rowerowy między Środą Wielkopolską a		
--	--	--	--	---	--	--

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

				Jarocinem.		
4.	Obecny stan bazy noclegowej dostępnej dla pielgrzymów i turystów na szlaku jest niezadowalający, a usługodawcy wskazują na niską opłacalność przyjmowania pielgrzymów dla ich działalności. Równocześnie na Szlaku jest sporo obiektów, wyremontowanych w ramach PROW 2007-2013 (III i IV oś), które są niewykorzystane, a mogłyby pełnić rolę schronisk dla pielgrzymów <i>Rozdział 4.3 Dostępność usług noclegowych i gastronomicznych</i>	Rekomenduje się zaangażowanie LGD, LGR i samorządów, przez których tereny przebiega Szlak do udostępniania na zasadzie komercyjnej dostępnej bazy lokalowej w charakterze punktów noclegowych typu albergue.	Poprawa infrastruktury noclegowej na szlaku	Włączenie LGD i LGR jako partnerów w przyszłych przedsięwzięciach na rzecz rewitalizacji zachodniopomorskiego odcinka Dróg św. Jakuba. W przyszłym okresie wykorzystanie środków PROW w celu organizacji obsługi pielgrzymów i turystów przemierzających Szlak	UMWZ, samorządy, LGD, LGR, sygnatariusze listu intencyjnego	Perspektywa 2014-2020 r.
5.	System identyfikacji wizualnej szlaku obejmuje oznaczenia szlaku oraz	Oznaczenie systemem identyfikacji wizualnej	Sprawi to, że obiekty te będą rozpoznawalne	Dokonanie odpowiednich zmian w	UMWZ, wszyscy partnerzy	Do końca II poł. 2015 r.

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

	oznaczenia obiektów sakralnych znajdujących się na szlaku, brak natomiast oznaczeń dla obiektów świadczących usługi dla osób przemierzających szlak. <i>Rozdział 4.3 Dostępność usług noclegowych i gastronomicznych</i>	obiektów usługowych oferujących swoje usługi w ramach Szlaku Św. Jakuba	dla przemierzających szlak. Lepsza obsługa przemierzających szlak	zasadach oznakowania, zaproponowanie usługodawcom umieszczania takiej identyfikacji na ich obiektach	Projektu, usługodawcy	
6.	Badanie wykazało, że nie wykorzystuje się wystarczająco infokiosków do informowania potencjalnych użytkowników Szlaku. Nie są one jeszcze zainstalowane lub nie działają poprawnie. <i>Rozdział 4.1 Dostępność informacji i usług na Szlaku</i>	Rekomenduje się jak najszybsze uruchomienie zainstalowanych infokiosków oraz zainstalowanie tych, w których przypadku jeszcze tego nie uczyniono, co pozwoli na szybkie i efektywne pozyskiwanie informacji na temat szlaku przez osoby zainteresowane.	Poprawa jakości informacji na temat Szlaku	Zrealizowanie do końca instalacji infokiosków przez Fundację „Szczecińska”	Fundacja „Szczecińska”	Do końca I kw. 2015 r.

Pomorska Droga św. Jakuba
RECRreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport Końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

7.	IF będą dominującą formą wsparcia dla przedsiębiorców w perspektywie finansowej 2014-2020 w ramach środków dostępnych w regionalnym programie operacyjnym. <i>Rozdział 8.4 Wiedza interesariuszy na temat korzystania z instrumentów zwrotnych</i>	Należy zwiększyć i rozpowszechnić wiedzę o korzystaniu z nich. poprzez szkolenia i konsultacje dla usługodawców Drogi	Korzystanie przez usługodawców ze środków finansowych w celu poprawy usług i infrastruktury na Szlaku	Organizacja szkoleń, konferencji, informacja w internecie	UMWZ	Perspektywa 2014-2020 r.

Raport końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

Spis literatury:

1. Duda T., Duda M., Waloryzacja atrakcyjności i potencjału turystycznego obiektów sakralnych znajdujących się na proponowanej rekonstrukcji szlaku Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba, na terenie województwa zachodniopomorskiego, Agencja Fotograficzno-Redakcyjna dudowie.pl
2. Sprawozdanie końcowe z przeprowadzenia warsztatów szkoleniowych w ramach projektu „ RECRreate – rewitalizacja europejskiego szlaku kulturowego na obszarze południowego Bałtyku Pomorska Droga Św. Jakuba”, Szczecin, 5.03.2013, Zachodniopomorska Agencja Rozwoju Turystyki
3. Sprawozdanie ze spotkania ze środowiskiem osób niepełnosprawnych, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Wojewódzka Społeczna Rada ds. Osób Niepełnosprawnych, 30.07.2012 r.
4. Dokumentacja z warsztatów szkoleniowych przeprowadzonych w ramach projektu „ RECRreate – rewitalizacja europejskiego szlaku kulturowego na obszarze południowego Bałtyku Pomorska Droga Św. Jakuba”, udostępniona przez Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego
5. Zajączkowska A., Prezentacja z konferencji zamykającej realizację projektu „ RECRreate – rewitalizacja europejskiego szlaku kulturowego na obszarze południowego Bałtyku Pomorska Droga Św. Jakuba”, Lębork, 19.11.2013
6. Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020 przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa Nr XLII/482/10 z dnia 22.10.2010, dostępna na stronie
7. Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2015 przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa Nr XLIV/515 z dnia 14.09.2010,
8. Strategii Rozwoju Turystyki gminy Stepnica do roku 2020 przyjęta Uchwałą Nr IV/31/2011 rady Gminy Stepnica z dnia 28 marca 2011 r
9. Strategia Rozwoju Gminy Międzyzdroje na lata 2014-2025 przyjęta [Uchwała Nr XLIX/485/14 Rady Miejskiej w Międzyzdrojach z dnia 20 lutego 2014 roku](#)
10. Strategia Rozwoju Gminy Stepnica do roku 2025 przyjęta Uchwałą nr XXX/327/14 Rady Miejskiej w Stepnicy z dnia 29 maja 2014 r.
11. Strona internetowa Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba, <http://www.re-create.pl/>
12. Strona internetowa Fundacji Szczecińskiej, <http://szczecinska.eu/dziela-fundacji/recreate/>

Pomorska Droga św. Jakuba
RECCreate - rewitalizacja europejskiego szlaku
kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku

Raport końcowy w ramach projektu „Analiza i ocena osiągniętych efektów projektu p.n. „Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga św. Jakuba” zrealizowanego w latach 2011-2013 oraz określenie kierunków i możliwości zintegrowania działań dla zachowania jego trwałości i rozwoju na obszarze województwa zachodniopomorskiego, a także możliwości wsparcia finansowego w okresie programowania 2014-2020”

13. *Badanie struktury uczestników krajowego i zagranicznego ruchu turystycznego w województwie zachodniopomorskim w roku 2013, Wrocław-Nysa-Szczecin 2013*
14. *Koncepcja rozwoju i promocji Drogi Świętego Jakuba w województwie pomorskim, PROT 2013*
15. witryna Stowarzyszenia „Przyjaciele Dróg św. Jakuba w Polsce”
<http://www.camino.net.pl/>
16. Statystyki Pielgrzymek Drogami Św. Jakuba, <http://peregrinossantiago.es/esp/oficina-del-peregrino/estadisticas/>,
17. Witryna szlaków świętego Jakuba w północnych Niemczech, www.jakobswege-norddeutschland.de/,
18. Szlak Świętego Jakuba via Baltica, www.via-baltica-verlag.de/